acces la istorie

STALIN *şi* HRUŞCIOV URSS, *1924-1964*

Michael Lynch

ALL

Stalin and Krushchev: USSR, 1924-1964
Michael Lynch
Copyright © 1991 Geoff Layton
First published in English by Hodder & Stoughton.

Stalin şi Hruşciov: URSS, 1924-1964
Michael Lynch
Traducere: Roxana-Aura Duma
Copyright © 1994, 1998, 2002 **BIC ALL**

Toate drepturile rezervate Editurii **BIC ALL**.
Nici o parte din acest volum nu poate fi copiată fără permisiunea scrisă a Editurii **BIC ALL**.
Drepturile de distribuţie în străinătate aparţin în exclusivitate Editurii **BIC ALL**.
All rights reserved. The distribution of this book outside Romania, without the written permission of **BIC ALL**, is strictly prohibited.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale
LYNCH, MICHAEL
Stalin şi Hruşciov: URSS, 1924-1964/Michael Lynch;
trad.: Roxana-Aura Duma - Bucureşti: BIC ALL, 2002
184 p.; 21 cm (Acces la istorie)
Bibliogr.
Index
ISBN 973-571-375-6

I. Duma, Roxana-Aura (trad.)

94(47)

Editura **BIC ALL**	Bd. Timişoara nr. 58, sector 6 Bucureşti, cod 76548 ☎ 402 26 00 Fax: 402 26 10
Departamentul difuzare	☎ 402 26 20 Fax: 402 26 30
Comenzi la:	comenzi@all.ro
URL:	http://www.all.ro
Redactor:	Florin Müller
Procesare copertă:	Stelian Stanciu
Ilustraţia copertei:	*Portretul prinţului Wilhelm I de Orania* de Adriaen Thomas Key

PRINTED IN HUNGARY, ALFÖLDI NYOMDA PLC.

Acces la istorie

STALIN ŞI HRUŞCIOV: URSS, 1924-1964

Michael Lynch

Traducere de Roxana-Aura Duma

ALL

Cuvânt înainte

Către cititorul obișnuit

Seria „Acces la istorie" a fost inițiată mai ales la nivelul cerințelor studenților și elevilor care susțin examene legate de subiectele respective, dar oferă o mulțime de informații interesante și cititorului obișnuit. Partea principală a cărții (textul propriu-zis, mai puțin îndrumările de la sfârșitul capitolelor) reprezintă un studiu ușor de citit și incitant totodată, ce are coerența necesară unei cercetări istorice. Intenția autorilor a fost nu doar să ofere o prezentare clară și concisă a unor evenimente din trecut, ci să stimuleze cititorii (chiar și pe cei neinițiați) în a-și forma o opinie despre subiectul pus în discuție. Astfel, în loc să transmită o sumă de „adevăruri istorice" plate, lucrările din această colecție conțin puncte de vedere și interpretări diferite.

Către studenți și elevi

În funcție de subiectele care vă interesează și de timpul de studiu pe care îl aveți la dispoziție, puteți proceda în mod diferențiat atunci când folosiți această carte pentru pregătirea unui examen.

De exemplu, dacă doriți să vă formați o idee generală asupra subiectului, în cel mai scurt timp posibil, următoarele căi ar fi, probabil, cele mai eficiente:

- Citiți capitolul 1 în întregime.
- Pentru fiecare dintre capitolele următoarele, începeți cu secțiunea „Note" și, dacă subiectul vă interesează, citiți tot capitolul, oprindu-vă la fiecare subcapitol pentru a nota principalele probleme dezbătute.

Dacă doriți totuși să abordați întreaga tematică a cărții și dispuneți de timpul necesar, ar fi avantajos să folosiți pentru fiecare capitol următoarea procedură:

1. Citiți tot capitolul, de preferat într-o singură ședință.

2. Studiați schema de la sfârșitul capitolului, asigurându-vă că în linii mari l-ați înțeles.

3. Citiți secțiunea „Note" (și secțiunea „Răspunsuri la subiecte") și decideți dacă mai aveți de lucrat la capitolul respectiv. În anumite secțiuni importante ale cărții, va trebui să citiți capitolul a doua oară și să vă gândiți (să scrieți un rezumat) la ceea ce ați citit.

4. Abordați secțiunea „Întrebări bazate pe documente". Citiți întrebările și formulați-vă răspunsurile mintal sau în scris.

După ce ați citit întreaga lucrare, studiați secțiunea „Bibliografie suplimentară" și alegeți acele titluri care v-ar putea completa informațiile.

Scopul nostru a fost să vă trezim interesul și să vă facem studiul cât mai agreabil. Sperăm că la încheierea lecturii veți aprecia că el a fost atins.

Cuprins

CAPITOLUL 1 Introducere: URSS între 1924 și 1964 1
1. Premise 1
2. Stalin și Hrușciov 3
3. Problemele fundamentale ale URSS între 1924 și 1964 4
Îndrumări pentru studiu 5

CAPITOLUL 2 Stalin: accesul la putere 10
1. Preliminarii 10
2. Rădăcinile puterii la Stalin 13
3. Stalin contra lui Troțki 17
a) NEP-ul 22
b) Socialismul într-o singură țară 23
4. Înfrângerea lui Troțki și a stângii 25
5. Înfrângerea dreptei 27
Îndrumări pentru studiu 30

CAPITOLUL 3: Stalin și economia sovietică 34
1. Premise 34
2. Colectivizarea 37
3. Industrializarea 43
a) Primul plan cincinal 44
b) Al doilea și al treilea plan cincinal 50
4. Economia în timpul războiului, 1941și 1945 53
5. Reconstrucția postbelică 56
Îndrumări pentru studiu 58

CAPITOLUL 4: Stalin și puterea politică 64
1. Primele epurări 64
2. Epurările care au urmat morții lui Kirov, 1934 și 1936 ... 66
3. Marea epurare 69
a) Epurarea partidului 70
b) Epurarea armatei 73
c) Epurarea populației 75
4. Ultimele epurări, 1941 și 1953 76
5. Dimensiunile epurărilor 78
6. Imaginea de perspectivă asupra epurărilor 79
Îndrumări pentru studiu 81

CAPITOLUL 5: Stalin și relațiile internaționale 86
1. Introducere 86
2. Politica externă sovietică 1924 și 1929 88
a) Relațiile anglo-sovietice 88
b) Stalin și comunismul internațional 91
3. Politica externă sovietică între 1929 și 1933 93
4. Politica externă sovietică între 1933 și 1939 95
5. Pactul sovieto-nazist, 1939-1941 99
6. Marea Alianță, 1941-1945 103
7. Războiul rece 107
Îndrumări pentru studiu 112

CAPITOLUL 6: Hrușciov 117
1. Începuturile carierei politice 117
2. Accesul la putere 118
3. Destalinizarea 121
4. Destalinizarea și sateliții sovietici 125
5. Hrușciov și economia sovietică 128
a) Agricultura 128
b) Industria 130
6. Coexistența pașnică 132
7. Hrușciov și Germania 134
8. Criza rachetelor din Cuba 138
9. Hrușciov și China 140
10. Căderea lui Hrușciov 143
Îndrumări pentru studiu 146

CAPITOLUL 7: Caracterizarea perioadei 1924–1964 din istoria sovietică 151
1. Exercitarea puterii 151
2. Economia 155
3. Relații externe 158
Îndrumări pentru studiu 162

Bibliografie suplimentară 167
Glosar 170
Surse istorice în legătură cu Stalin și Hrușciov 172
Index 175

CAPITOLUL 1

Introducere: URSS între anii 1924 și 1964

1. Premise

Dacă este discutabil că revoluția sovietică constituie cea mai semnificativă întâmplare a secolului douăzeci, ea rămâne cu siguranță evenimentul cel mai controversat. Conform aprecierilor revoluționarilor și susținătorilor revoluției de atunci și până astăzi, ceea ce s-a întâmplat în Rusia nu este nici mai mult, nici mai puțin decât preluarea puterii de către popor și crearea unui stat și a unei societăți noi, conduse de clasa muncitoare. Această interpretare susține că Lenin, aplicând teoriile revoluționare ale lui Karl Marx, a condus Partidul Bolșevic (Comunist) la victorie în beneficiul maselor. În următorii trei ani, bolșevicii au fost nevoiți să-și apere revoluția împotriva forțelor reacționare (în general numite „albe") și să lupte împotriva încercărilor de invazie a Rusiei de către puterile capitaliste occidentale. Ei au reușit; la data morții lui Lenin, în 1924, partidul acestuia, bolșevic, trasase bazele dezvoltării URSS ca primul stat cu adevărat socialist al lumii. Rusia Sovietică a devenit astfel liderul și modelul tuturor celorlalte națiuni și popoare care aspirau la schimbări revoluționare. Considerarea revoluției sovietice drept eveniment unic al istoriei este un punct de vedere esențial al analizei marxiste a întâmplărilor dintre anii 1917 și 1924. Marxiștii, afirmând că istoria universală se explică prin lupta de clasă, susțin că anul 1917 a marcat începutul ridicării proletariatului (clasa muncitoare exploatată) din întreaga lume împotriva burgheziei (clasa capitalistă exploatatoare). Inevitabilul triumf al muncitorimii lumii începuse.

Observatorii nemarxiști resping ideea determinismului inevitabil în istorie. Ei văd revoluția rusească într-o lumină diferită. Criticii bolșevismului pun accent pe proporțiile reduse ale Revoluției din Octombrie. Deși acceptă că urmările acesteia au importante semnificații, resping în

același timp interpretarea ei ca o mișcare de masă, descriind-o drept o lovitură bolșevică oportunistă care a reușit nu datorită sprijinului maselor, ci datorită slăbiciunii guvernului provizoriu, împotriva căruia fusese îndreptată. Departe de a fi preluarea puterii de către mase, revoluția din octombrie a fost o deposedare a maselor de putere, fapt dovedit de dizolvarea violentă, în ianuarie, 1918, a Adunării Constituante, singurul corp național ales democratic în istoria Rusiei. Represiunea care a caracterizat consolidarea puterii bolșevice a rămas trăsătura cea mai evidentă a guvernării sovietice ulterioare.

Susținătorii acestei opinii găsesc confirmarea ei în eșecul revoluției de a se răspândi în alte zone din Europa. Credința lui Lenin era că, o dată ce scânteia revoluției se va aprinde în Rusia, flacăra ei se va întinde cuprinzând și statele vecine, ceea ce nu s-a întâmplat, sporadicele pâlpâiri revoluționare din Germania și Ungaria fiind înăbușite. La intrarea forțelor bolșevice în Polonia în 1920, polonezii au reacționat ca naționaliști și nu ca o clasă revoluționară frățească, alungând Armata roșie venită să-i „elibereze". Rusia sovietică s-a trezit singurul stat revoluționar într-o lume capitalistă ostilă.

Între aceste două școli de gândire – una preamărind virtuțile revoluției drept o mare forță eliberatoare, alta condamnând-o drept o mișcare fundamental opresivă – există o varietate de interpretări partizane, critice sau neutre.

Faptul că revoluția rusă continuă să trezească un asemenea interes printre istorici și comentatori politici arată cât de important este considerat acest subiect. Cuvântul de încheiere al Manifestului comunist, echivalent al unei Biblii marxiste, cheamă revoluționarii proletari la lupta pentru „lichidarea prin forță a tuturor condițiilor sociale existente". Bolșevicii ruși au preluat această lozincă și au chemat muncitorii din toate țările să se ridice împotriva propriilor guverne prin Internaționala Comunistă, anume în scopul de a organiza revoluția mondială. Amenințarea la adresa ordinii stabilite (establishment-ului) din Europa și de oriunde în lume era foarte clară. Nici o țară nu ar fi putut considera Uniunea Sovietică altfel decât ca un potențial dușman. Ostilitatea reciprocă pe care toate acestea au provocat-o a continuat întreaga perioadă dintre anii 1924 și1964. Un alt factor care explică înverșunarea dezbaterii asupra istoriei Rusiei moderne este controversa profundă între comuniștii înșiși, începând din anii '20 ai secolului nostru, asupra adevăratei naturi a revoluției în perioada de după

Lenin. Toți comuniștii, însă, îl acceptă pe Lenin drept interpretul infailibil al teoriei marxiste și părinte al revoluției sovietice.

2. Stalin și Hrușciov

Nu există unanimitate de opinii în judecarea succesorilor lui Lenin. Perioada anilor 1924 și1964 a fost dominată de Stalin cât a fost în viață și, din 1953, data morții sale, de umbra aruncată de el. În ultimii treizeci de ani ai vieții, între 1924 și1953, figura lui Stalin a căpătat proporții eroice în ochii poporului sovietic, acesta autoprezentându-se drept moștenitor al marelui Lenin, creatorul unei economii moderne, nimicitor al dușmanilor interni ai patriei , luptătorul care a condus națiunea la victorie asupra fascismului și liderul care și-a îndrumat biruitor țara prin era nucleară. Totuși, la doar trei ani după moarte, reputația de zeu a lui Stalin a început să fie distrusă. Succesorul lui, Hrușciov (conducător sovietic între 1956 și1964), a inițiat un program de „destalinizare" în timpul căruia i s-a atribuit lui Stalin o întreagă listă de crime. Acuzația principală adusă de Hrușciov a fost aceea că Stalin s-a abătut de la calea adevăratului Marxism-Leninism creându-și propriul „cult al personalității". Atacul lui Hrușciov asupra lui Stalin pentru abuz de putere personală a făcut mai mult decât să pună în discuție reputația unui fost conducător, având efectul de a suscita îndoieli asupra considerării Uniunii Sovietice ca stat revoluționar. Cum ar fi putut un sistem cu adevărat marxist să permită asemenea abuzuri? Această întrebare de bază a ridicat o serie de îndoieli cu privire la dezvoltarea comunismului sovietic de după Lenin, dintre care cele mai insistente erau dacă Stalin a desăvârșit sau a trădat revoluția începută de Lenin în 1917. Controversa era de importanță majoră. Dacă revolta bolșevică din 1917 a fost cu adevărat revoluție proletară și dacă Lenin a fost fondatorul primului stat marxist atunci cum trebuie să fie judecat Stalin? A desăvârșit el munca lui Lenin sau a distrus-o? Era stalinismul o extensie logică a sistemului pe care îl instaurase Lenin sau o pervertire a acestuia? Politica de destalinizare pe care a introdus-o Hrușciov în deceniul cinci n-a făcut decât să umbrească reputația lui Stalin sau a introdus schimbări reale în sistemul sovietic? Aceste întrebări indică unele dintre temele majore care-i preocupă pe analiștii istoriei sovietice.

3. Problemele fundamentale ale URSS între anii 1924 și 1964

Posibilitatea dezvoltării unei analize pertinente a perioadei acoperite de această carte naște unele dificultăți. Există trei întrebări fundamentale care, corelate, indică principalii factori determinanți ai dezvoltării URSS între anii 1924 și 1964 și care sugerează câmpurile dezbaterii istorice:

a) Care trebuie să fie modalitatea exercitării puterii în statul sovietic și de către cine?

În 1924 această chestiune încă nu era hotărâtă. Înainte de venirea lor la putere, în 1917, Lenin și bolșevicii au considerat pur și simplu că revoluția proletară victorioasă va duce la o amenințare a statului. Cu toate acestea pe parcursul celei mai întinse părți a perioadei dintre 1917 și1924 ei s-au găsit în situația de a lupta pentru simpla supraviețuire. În consecință bolșevicii au început să se comporte tot mai autoritar. Ei și-au proscris rivalii politici și au amplificat în mare măsură atât schema de funcționare cât și țelurile guvernării. Va continua acest proces? Se va reîntoarce Uniunea Sovietică la restabilirea libertăților care i-au inspirat pe mulți dintre revoluționarii din 1917 sau își va continua alunecarea spre totalitarism? Cine va deține efectiv puterea?

b) Cum se va dezvolta economia sub comunismul sovietic?

Economia rusească a fost preluată de bolșevici în 1917 cu intenția de a o transforma dintr-un sistem de relații capitaliste într-unul de relații socialiste. Lenin a dat directive să se înceapă prin aducerea industriei sub controlul bolșevic direct ca o primă etapă spre centralizarea economică. Acest fapt a fost valabil pentru industrie, dar agricultura s-a dovedit o problemă diferită. Marele război, revoluția din 1917 și războiul civil care i-a urmat au produs o ruptură în producția și distribuția alimentelor până la punctul în care, în Rusia, s-a iscat foametea. În 1921, printr-un efort de a combate înfometarea, Lenin a introdus noua politică economică (NEP). Aceasta a fost o concesie făcută țăranilor, care le permitea să-și rețină surplusul de produse pentru a-l vinde cu profit. Lenin a admis imediat că era vorba despre o întoarcere la metodele capitaliste, dar a argumentat că faptul se justifică datorită disperatelor

împrejurări existente. NEP-ul a avut un efect rapid – țăranii au răspuns printr-o producție sporită de hrană pentru națiune. Lenin a lăsat în seama succesorilor săi răspunsul la întrebarea cât timp trebuia continuat NEP-ul. În legătură cu această chestiune a apărut o scindare serioasă în gândirea de partid. Cei care au devenit cunoscuți sub denumirea de bolșevici de stânga considerau NEP-ul contrar adevăratului socialism și doreau abandonarea lui. Oponenții lor erau bolșevici de dreapta care considerau că politica* respectivă trebuie menținută.

c) Să procedeze la propria consolidare internă și dezvoltare națională?

Aceasta a fost întrebarea pe care succesorii lui Lenin și-au pus-o în legătură cu atitudinea pe care trebuie s-o adopte în politica sovietică.

Cele trei întrebări fundamentale și răspunsurile date de Stalin și Hrușciov la acestea au conturat perioada dintre 1924 și 1964.

Note asupra „URSS, 1924-1964"

Următoarea cronologie va fi utilă pentru înțelegerea formei evoluțiilor din această perioadă. Este probabil să nu recunoaștem ca atare toate evenimentele clasificate, dar ca schemă de referință ea este deosebit de folositoare pe parcursul citirii următoarelor capitole ale cărții. Poate veți considera necesar să alcătuiți o cronologie similară proprie pe care o veți putea dezvolta și modifica ulterior. Important este să nu ne pierdem în detalii. Prin referire la un rezumat ordonat vom evita acest lucru.

Rezumatul perioadei 1924 și 1964

Este evident că la acest nivel vor exista mulți termeni și idei noi, dar acest fapt nu trebuie să neliniștească sau să producă vreo confuzie. Veți constata că, pe măsură ce înaintați sistematic alcătuindu-vă secțiunea

---

* În limba engleză și alte limbi există doi termeni care definesc politica. Unul se referă la politică în general, fiind de natură abstractă, celălalt definește politicile publice, respectiv aplicate concret, în diferite domenii. Aici, în a doua accepțiune. (n.t.)

1924	URSS		1964
	Politica internă	**Politica externă**	
1924	Moartea lui Lenin	Recunoașterea URSS ca stat suveran	
1924 și 1929	Lupta pentru putere „stânga împotriva dreptei" Stalin le învinge pe ambele	Activitatea Cominternului Relații încordate cu Anglia, Polonia și China	
1928	Primul plan cincinal	–	
1929	Începutul colectivizării	„Întoarcerea spre stânga" Cominternul atacă „social-fascismul"	
1932 și 1933	Foametea	–	
1933	Al doilea plan cincinal	–	
1934	Începutul epurărilor	URSS intră în Liga Națiunilor	
1936 și 1939	Marile epurări	URSS caută alianțe	
1938	Al treilea plan cincinal	Acordul de la München	
1939	–	Pactul sovieto-nazist	
	1941 – 1945 Marele război patriotic		
	–	Conferințele de la Yalta și Postdam URSS, putere mondială, obține sateliții est-europeni.	
1945	–	Începutul Războiului rece	
1946	Al patrulea plan cincinal	–	
1947	Epurarea de la Leningrad	Doctrina Truman și planul Marshall	
1948	–	Blocada Berlinului	
1949	Bomba atomică sovietică	NATO, victoria lui Mao în China	
1950	–	Începutul războiului din Coreea	
1951	Al cincilea plan cincinal	–	
	1953 Moartea lui Stalin		
1953 și 1956	Conducerea colectivă „Dezghețul"	Demonstrații antisovietice în Europa de Est, Germania și Polonia	
1954	Politica lui Hrușciov „Pământ desțelenit"	–	
1955	Al șaselea plan cincinal	–	

1956	Hrusciov întocmește „Raportul secret" Începe destalinizarea	Revoluția din Ungaria „Coexistența"
1957	Hrușciov înfrânge „Grupul antipartinic"	–
1958	Hrușciov, președintele Consiliului de miniștri	Ultimatumul sovietic în chestiunea Berlinului
1959	Planul de șapte ani	Continuă disputele în China
1961	–	Zidul Berlinului
1962	Revoltă dezastruoasă	Criza rachetelor din Cuba
1964 Înlăturarea lui Hrușciov		

de note de studiu la fiecare capitol, cunoștințele vor atinge nivelul cerințelor.

În alcătuirea notelor de studiu, la acest capitol introductiv, următoarele titluri, subtitluri și împărțirea problematică vor fi utile pentru înțelegerea analizei noastre.

1. Preliminarii.

1.1. Importanța în continuare a revoluției sovietice din 1917.

1.2. Explicarea interpretării marxiste asupra revoluției din 1917. Cum influențează acest fapt pozițiile teoretice în legătură cu perioada 1924-1964.

2. Stalin și Hrușciov

2.1. Ce imagine și-a construit Stalin în ochii poporului sovietic în această perioadă?

2.2. Cum a schimbat această imagine „destalinizarea" ulterioară?

3. Problemele de bază

3.1. Cele trei controverse asupra unor domenii cheie care au conturat perioada 1924 și1964:

a) Structura și exercitarea puterii de stat

b) Dezvoltarea economiei sovietice

c) Relațiile externe ale Uniunii Sovietice

Răspunsuri la subiecte pentru alcătuirea unor eseuri asupra „URSS între 1924 și 1964"

Problemele de studiu care acoperă toți cei patruzeci de ani apar cu mai puțină frecvență decât cele care se concentrează asupra unor aspecte particulare; cu toate acestea este posibil să apară, astfel că este mai bine să fim pregătiți. De asemenea, la acest nivel este un exercițiu folositor să vă testați gradul de înțelegere a formei îmbrăcate de această perioadă propunându-vă următoarele tipuri de chestiuni generale:

Examinați „problemele principale cu care s-au confruntat Uniunea Sovietică și conducătorii săi în perioada 1924 – 1964". Cel mai important cuvânt al chestionarului este „examinați". Trebuie subliniat în mod deosebit faptul că, la nivelul A* nu vi se va cere o simplă descriere a celor întâmplate ci, în mod invariabil, subiectele se vor referi la cauzele evenimentelor. În aproape toate întrebările apar cuvinte-cheie ca „analizați", „explicați" sau, aici, „examinați". În răspunsurile pe care le dați nu este niciodată suficient doar să așterneți pe hârtie simple informații. Nivelul A cere să ordonați și să integrați informațiile pentru a se încadra în termenii problematicii particulare pe care o abordați. Următoarele propuneri de lucru sugerează căile de urmat:

1. Începeți cu un scurt paragraf introductiv care să descrie tematica abordată. Prin indicarea problemelor de bază se rezolvă cel mai bine subiectele care cer analiza sau examinarea unei întregi perioade. Aceasta se face prin referire anticipată la domeniile politic, economic și relațiile externe. Se poate afirma cu siguranță că aceste trei categorii acoperă toți factorii vitali.
2. Paragraful care tratează problemele politice trebuie să se refere la situația din Rusia revoluționară a anului 1924 și la felul în care a evoluat aceasta în următorii patruzeci de ani. Datorită limitelor de timp și spațiu se cere în mod clar ca rezolvările să cuprindă un set de chestiuni principale. Intrarea în prea multe detalii v-ar conduce într-o fundătură.

---

* Învățământul britanic (și occidental în general) cuprinde un sistem de examinare pe nivele. Nivelul A necesită o pregătire superioară, examenul pentru obținerea acestuia având un grad sporit de dificultate. (n.t.)

3. Cerința este să se urmeze un paragraf în același stil, tratând problemele economice și sugerând caracterul problematicii economice și politice (politici publice) a Uniunii Sovietice (1924 și1964), adoptate în legătură cu acesta.
4. În continuare următorul paragraf important dedicat politicii externe va trebui să respecte aceleași criterii. Deoarece nu putem spera să acoperim o tematică atât de cuprinzătoare în toate detaliile, aici este încă mai important să vă restrângeți la elementele esențiale. Recomandăm ca metodă eficientă definirea obiectivelor de bază ale politicii externe și sugerarea gradului în care acestea au fost atinse.
5. Încercați întotdeauna să vă rezervați suficient timp pentru un paragraf cuprinzând concluziile, Acestea pot scoate în evidență ideile principale pe care le-ați desprins și în același timp dovedesc că ați înțeles ce vi s-a cerut prin termenii „examinare" sau „analiză". Se recomandă, ca modalitate de a desăvârși eseul, să includeți un citat scurt și la obiect, ceea ce va produce examinatorului o bună impresie.

CAPITOLUL 2

Stalin: accesul la putere

1. Preliminarii

Stalin nu era numele său real, ci doar ultimul din seria numelor de împrumut pe care Iosif Vissarionovici Djugașvili le-a adoptat pentru a evita identificarea lui ca revoluționar în Rusia imperială dinainte de 1917. Stalin înseamnă „om de oțel" în limba rusă. Tinerețea lui prezintă numeroase zone obscure. Ca revoluționar în Rusia țaristă și-a petrecut o mare parte din timp ascunzându-se, ori în exil, ceea ce dovedește că există multe pete albe în istoria tinereții sale. Cu toate acestea, cele mai importante trăsături pot fi identificate. S-a născut în 1879 în Georgia, o provincie sălbatică și muntoasă din sudul imperiului țarist, renumită datorită cruzimii populației sale. Luptele sângeroase pentru pământ și vendetele erau ceva obișnuit. Georgia nu fusese decât recent încorporată în imperiu. Adeseori, oficialitățile țariste raportau exasperate dificultățile pe care le întâmpinau în încercarea de a controla o populație sălbatică, ce refuza să accepte subordonarea față de Rusia.

Stalin își trăgea obârșia din acest trunchi. Tatăl său abia înnădea o existență mizeră ca pantofar și se pare că familia a trăit într-o sărăcie constantă. S-a presupus că atât admirația lui Stalin pentru lucrurile rusești cât și disprețul față de clasa medie a intelectualității proveneau din conștiința originii sale umile. După cum se obișnuiește în societățile formate din oameni simpli, georgienii erau deosebit de religioși. Mama lui Stalin a fost o femeie foarte credincioasă și, în special datorită stăruințelor acesteia, fiul s-a înscris ca student pregătindu-se pentru preoție în Seminarul ortodox georgian din Tbilisi (Tiflis). Nu trebuie considerat acest fapt ca dovada vreunei fervori religioase durabile din partea lui Stalin. La acea vreme, în Rusia imperială, școala într-o instituție biseri-

cească era singura cale de a obține o educație în stil rusesc, cerință esențială pentru orice provincial ambițios. Stalin pare să fi fost un student capabil, dar nicidecum strălucit, atras mai puțin de teologie și mai mult de ideile politice cu care a venit în contact.

În dosarele Seminarului din 1899 există o notificare în dreptul numelui lui Stalin care consemnează: „exmatriculat pentru absențe de la cursuri – motive necunoscute". În realitate motivul era implicarea sa în mișcarea georgiană de rezistență care lupta împotriva controlului țarist. Activitățile sale antiguvernamentale l-au condus spre Partidul Social-Democrat al Muncitorilor, un partid marxist care, în 1903, s-a divizat în două grupări: menșevicii, conduși de Plehanov și bolșevicii, conduși de Lenin. De la data exmatriculării sale din Seminar și până la revoluția din 1917, Stalin a fost un acolit devotat al lui Lenin. El s-a implicat în sarcina de a strânge fonduri pentru bolșevici, ceea ce a însemnat o serie de atacuri de jaf asupra unor bănci și trenuri. Pentru autorități el nu era decât un alt bandit georgian; până în 1917 a fost arestat de opt ori și condamnat la diferite perioade de închisoare și exil. Aceste încercări i-au oțelit și mai mult caracterul deja inflexibil, iar ulterior avea tendința să disprețuiască revoluționarii care scăpaseră de astfel de experiențe punându-se la adăpost în confortul relativ al unui autoexil în străinătate.

Stalin și-a petrecut anii de război, 1914 și 1917, în exil în Siberia, de unde s-a reîntors la Petersburg în martie 1917, beneficiind de amnistia pentru deținuții politici care a urmat revoluției din februarie. El nu a jucat nici un rol în război sau în cadrul revoluției din februarie, dar eforturile făcute pentru cauza bolșevică îl impuseseră deja atenției lui Lenin. Înainte de 1917, Partidul Bolșevic nu avea decât câteva mii de membri și Lenin îi cunoștea personal pe majoritatea acestora. El fusese impresionat de calitățile organizatorice ale lui Stalin și de spiritul lui de obedientă. Lenin l-a numit pe Stalin „minunatul georgian", cu referire la activitatea lui revoluționară printre popoarele neruse și i-a arătat bunăvoință promovându-l.

În 1912 Stalin a parvenit la poziția de a fi unul dintre cei șase membri ai Comitetului central, organul care crea politica Partidului Bolșevic. El a ajutat, de asemenea, la înființarea ziarului partidului, Pravda (termen rusesc pentru „adevărul").

Este dificil de apreciat rolul exact jucat de Stalin în Revoluția din Octombrie. Relatările oficiale scrise după ce acesta a preluat puterea

cuprind un amestec de mistificări și invenții în care episoadele compromițătoare sunt total omise. Singurul element cu un grad mai înalt de certitudine este acela că Stalin i-a fost complet loial lui Lenin după reîntoarcerea acestuia la Petersburg în aprilie 1917. Lenin a dat instrucțiuni bolșevicilor să evite orice colaborare cu alte partide și să se dedice pregătirilor pentru preluarea puterii. Fiind unul dintre adepții loiali ai lui Lenin, Stalin i-a combătut pe „dezertorii din octombrie" cum îi numea pe Kamenev și Zinoviev, care sfătuiseră la abținerea de la o lovitură bolșevică până când partidul va fi devenit mai puternic. Mai târziu, în cadrul luptei pentru putere post-leniniste, el va folosi documentele ce înregistrau poziția lor lipsită de hotărâre din octombrie 1917, ca armă politică.

În timpul perioadelor de criză și război civil ce au urmat eforturilor bolșevice de a-și consolida autoritatea după 1917, proveniența nerusească a lui Stalin s-a dovedit neprețuită. Cunoștințele lui în legătură cu populațiile minoritare ale vechiului imperiu rus l-au propulsat în postul de comisar* al naționalităților. Datorită acestei funcții a devenit organizatorul comunist al întregii zone a Caucazului în timpul războiului civil din 1918 și 1921. Poziția respectivă îl îndrituia să exercite autoritatea militară, ceea ce a condus la o serie de dispute cu Trotki, comisarul bolșevic de război. Aparent, neînțelegerile erau legate de problema implementării ordinelor de la Centru în teritoriu la nivel local, dar la un nivel mai profund s-a manifestat o evidentă ciocnire a voințelor. Acesta este începutul binecunoscutei rivalități personale dintre Stalin și Trotki. Este o ironie a sorții faptul că tocmai în rolul de comisar al naționalităților, Stalin, „minunatul georgian", a trezit pentru prima oară neîncrederea lui Lenin. În ciuda vechiului său angajament la cauza independenței Georgiei, Stalin s-a dovedit mână de fier, comportându-se arogant și tratându-i disprețuitor pe reprezentanții naționali georgieni, încât Lenin a fost nevoit să intervină personal pentru a rezolva situația creată. Lenin a avut în continuare motive de nemulțumire când a aflat de la soția sa, Krupskaia, că Stalin o tratase cu mare lipsă de politețe. Lenin s-a exprimat critic la adresa comportării lui Stalin într-un document scris, devenit cunoscut sub denumirea de „Testamentul lui Lenin". În acest document Lenin a avertizat că Stalin, de când a devenit secretar general al

* Echivalent cu ministru (n.t.).

partidului în 1922, a concentrat prea multă putere în mâna sa. El a continuat cu propunerea ca Stalin să fie schimbat din această funcție, ceea ce nu s-a întâmplat. Lenin a fost prea bolnav în ultimul an din viață pentru a fi activ politic. La moartea sa, în ianuarie 1924, încă nu făcuse nici un demers pentru a-l înlocui pe Stalin și testamentul nu fusese dat publicității.

2. Rădăcinile puterii lui Stalin

Oricât de mult ar fi dorit Lenin să-l împiedice pe Salin să-i urmeze la conducere era ușor de anticipat că bazele puterii acestuia, fuseseră trasate încă înainte de moartea lui Lenin. Lenin și partidul, în mod neintenționat, îi oferiseră lui Stalin mijloacele de a prelua controlul. Pentru a înțelege cum s-a întâmplat aceasta trebuie să considerăm natura guvernării în evoluția ei după 1917. Când Lenin și bolșevicii au preluat puterea în 1917, ei nu aveau experiență de guvernare. Toate eforturile lor anterioare fuseseră îndreptate spre pregătirea revoluției. Ei nu plănuiseră un program amănunțit de guvernare a Rusiei și acum erau nevoiți să învețe din mers. Guvernanții din majoritatea țărilor pot apela la tradiție și la precedente care să-i îndrume. Un guvern revoluționar nu avea asemenea linii directoare; exista nesiguranță în legătură cu procedurile ce trebuiau urmate. Acest fapt a generat ocazii pentru promovări personale care în timpuri mai stabile n-ar fi fost posibile. Este discutabil dacă Stalin ar fi făcut un progres cât de mic într-un sistem de guvernământ tradițional, cu o schemă de promovare clar definită. Încercările sale de a parveni ar fi fapt evidente și astfel ușor de prevenit. În 1924 însă, Rusia sovietică nu avea un sistem de guvernământ tradițional. Lenin nu dăduse indicații clare privitoare la evoluția structurii de putere după dispariția sa. În atmosfera incertă care a urmat morții acestuia, o serie de împrejurări norocoase l-au ajutat pe Stalin să-și promoveze propriile ambiții; a fost mai mult o chestiune de a se afla în locul potrivit la momentul potrivit.

Totuși ar fi o greșeală să i se atribuie succesul în întregime norocului. Stalin s-a folosit de noroc întrucât, deși nu era genial, nu-i lipsea abilitatea. Calitățile lui personale constând în viclenia și tenacea perseverență precum și voința de a-și asuma sarcini administrative laborioase, s-au potrivit cu timpurile.

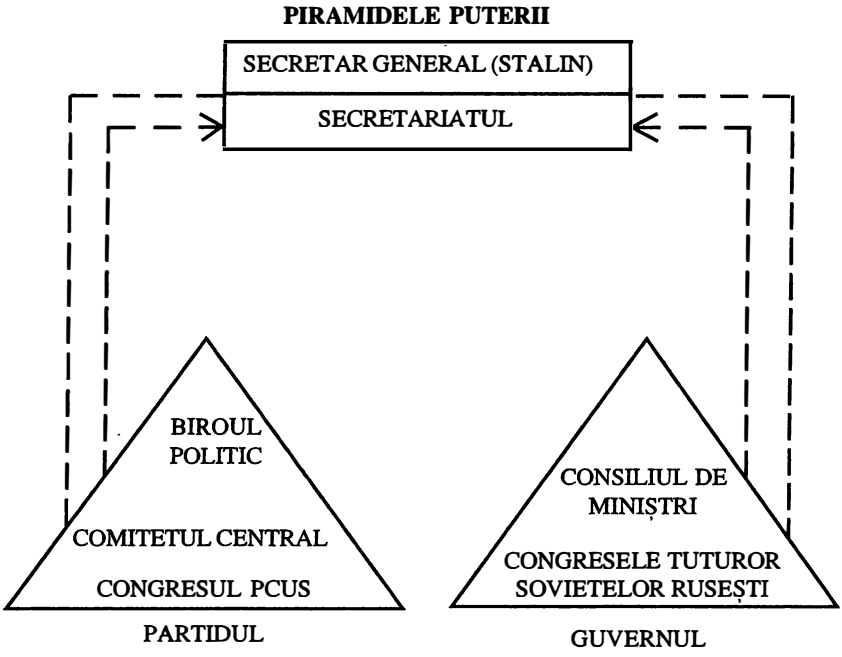

Guvernul Rusiei, așa cum evoluase până în 1924, avea două trăsături principale: Consiliul comisarilor poporului (echivalentul unui cabinet ministerial) responsabil cu alcătuirea politicilor publice* și Secretariatul, (responsabil cu implementarea acestor politici). Ambele organisme își recrutau membrii din rândurile Partidului Bolșevic și erau controlate de acesta. Trebuie subliniat faptul că trăsătura vitală a acestui sistem guvernamental era conducerea de partid. Până în 1922, toate celelalte partide fuseseră declarate ilegale și Rusia sovietică era stat cu un singur partid. Pentru toți cei ce dețineau posturi administrative sau guvernamentale la orice nivel, era esențial să fie membri de partid.

Guvernul sovietic constituia astfel expresia oficială a controlului de partid. În această situație, diferitele conferințe, comitete și congrese care alcătuiau organizarea partidului și a guvernului au devenit din ce în ce mai importante. Cu cât guvernul își mărea anvergura, anumite posturi, care inițial fuseseră considerate deosebit de semnificative, au

* Vezi nota de la p. 15.

început să asigure ocupanților lor puterea, pe diferite nivele. Nu aceasta fusese intenția, dar a devenit rezultatul previzibil al schemei tot mai dezvoltate a guvernării bolșevice. Tot în acest context, funcțiile lui Stalin, atât în posturi guvernamentale cât și de partid, și-au dovedit marea importanță. Respectivele posturi au fost:

Comisar al poporului pentru naționalități în 1917;

Ofițer de legătură între Politburo și Orgburo în 1919;

Director al Inspectoratului comunist (bolșevic) în 1922.

În postul de comisar al naționalităților, Stalin era trimis oficial în multe regiuni și republici care constituiau URSS (denumirea oficială a statului sovietic după 1922). Ca responsabil oficial cu legătura dintre Politburo (cabinetul intern al Comitetului Central) și Orgburo (biroul organizatoric al partidului), Stalin se afla în poziția unică de a coordona atât politica partidului cât și personalul de partid. Ca director al inspectoratului muncitoresc era îndreptățit să supravegheze activitatea tuturor departamentelor guvernamentale. Ca secretar general era omul de legătură vital, cu acces la dosarele personale ale tuturor membrilor de partid. Era responsabil de înregistrarea și transmiterea politicii partidului.

Aceste funcții nu au fost create pentru a conferi putere lui Stalin. Biroul politic, în care era membru din 1917, îl desemnase doar datorită reputației sale de om care muncește din greu și își dă osteneala să pună la punct toate detaliile. Într-adevăr, cam în vremea aceasta un menșevic exilat îl descrie ca pe o plagă întunecată, iar Troțki îl numea „eminentă mediocritate". Chiar și când a fost făcut secretar general nu a existat o reacție deosebită, nimeni nu părea să considere aceasta ca un fapt semnificativ. Unii dintre biografii săi sugerează că nici chiar Stalin însuși n-a realizat de la început întreaga importanță a celor întâmplate. Scriitori ca Edmond Crankshaw și Norman Stone susțin că Stalin nu era un om care să plănuiască și să-și aranjeze cu grijă calea spre vârful ierarhic, ci un oportunist care, datorită capacității de a profita de moment, s-a trezit cu puterea căzută direct în brațele sale și a luat-o în stăpânire. Oricare ar fi fost intențiile lui Stalin în acest stadiu, se pare că nici unul dintre contemporani nu a întrevăzut întreaga importanță politică a concentrării în mâna lui a tuturor acestor funcții administrative.

Ca rezultat, Stalin a devenit veriga indispensabilă în lanțul constituit de partidul comunist și conducerea guvernamentală sovietică. Aceste funcții i-au conferit, mai presus de orice, puterea de a tutela,

dreptul de a numi funcționari oficiali în partid și guvern. Și-a folosit autoritatea pentru a-și plasa proprii susținători în poziții-cheie. Deoarece, de atunci înainte, aceștia îi datorau posturile (pentru că putea să-i demită în aceeași măsură în care-i angaja), Stalin conta pe sprijinul lor în cazul supunerii la vot în diferitele comitete și congrese ce alcătuiau organizarea Uniunii Sovietice. Acestea erau nivelele funcționale controlate de Stalin în timpul luptei interne pentru succesiunea lui Lenin din cadrul partidului. Nici un alt rival nu se compara nici pe departe cu Stalin ca poziție în controlul mecanismului de partid; indiferent de calitățile persoanelor sau grupurilor care i se opuneau și oricâtă forță ar fi avut argumentele acestora, el putea oricând să pună în acțiune mașina de votare și, ca atare, să-i manevreze.

Avantajul lui Stalin asupra rivalilor săi crescuse datorită anumitor schimbări în structura partidului comunist. Între 1923 și 1925, partidul, cu scopul declarat de a crește numărul proletarilor din cadrele sale, trecuse la „recrutarea leninistă". Aceasta a dus la mărirea numărului membrilor PCUS de la trei sute de mii în 1922 la aproape șase sute de mii în 1925. Noii aderenți erau persoane în special lipsite de pregătire școlară și fără experiență politică, ce aveau însă destulă minte să înțeleagă că numeroasele privilegii pe care le aducea calitatea de membru de partid depindeau de loialitatea lor față de cei care i-au admis de la început în rândul cadrelor politice.

Răspunderea pentru supravegherea și verificarea „înrolării leniniste" a revenit în bună măsură funcționarilor oficiali ai Secretariatului, care lucrau direct cu Stalin, secretarul general. În acest fel, creșterea numărului de membri de partid i-a sporit puterea de dominație. E. N. Carr descrie acest fenomen ca o trecere de la „partidul de elite al lui Lenin la partidul de masă al lui Stalin", fapt care îi punea la dispoziție secretarului general o masă de votanți de încredere în diversele comitete de partid la nivel local și central.

O altă trăsătură a luptei politice care dura din perioada lui Lenin și care s-a dovedit de mare valoare pentru Stalin a fost ceea ce a devenit cunoscut ca „atacul împotriva factiunilor". Acesta se referă la condamnarea de către Lenin a devierilor de la linia partidului care-l iritaseră atât de mult în timpul perioadei războiului civil. Rezultatul efectiv al acestei respingeri a „factiunilor" s-a materializat în tentativa de descurajare a oricărei încercări serioase de a critica deciziile, sau politica partidului.

Contrar tradiției dezbaterilor între bolșevici, ridicarea oricărei forme de opoziție legitimă a devenit dificilă în interiorul PCUS. Stalin a fost beneficiarul acestei interdicții asupra criticii liniei partidului. Acuzația de „fracționism" i-a procurat o armă de-a gata, contra oricăror încercări de rezistență împotriva autorității pe care începuse s-o exercite.

A mai existat un factor asociat care a legitimat poziția lui Stalin. El a devenit beneficiar a ceea ce s-a numit „moștenirea lui Lenin". Prin aceasta se înțelege tradiția de autoritate și comandă pe care o instaurase Lenin în timpul vieții lui și veneratia cu care a fost privit după moarte. Ar însemna, poate, o mică exagerare să afirmăm că în ochii partidului comunist Lenin ajunsese un zeu; cuvintele, acțiunile și deciziile sale au devenit imuabile și toate argumentele și disputele din interiorul partidului se rezolvau prin referiri la prescripțiile sale. Lenin a devenit măsura corectitudinii teoriei și practicii sovietice. Comunismul sovietic a devenit leninist. După 1924, dacă un membru al partidului ar fi venit în numele lui Lenin și ar fi apărut drept susținătorul muncii lui, ar fi putut ridica revendicări incontestabile asupra puterii. Tocmai acest lucru l-a făcut Stalin.

Aici este nevoie să explicăm un paradox. În teorie, partidul bolșevic era o organizație colectivă. În conformitate cu principiile marxiste, el nu avea încredere în individualism și conducători, ci considera că avea dreptul să exercite autoritatea pentru că reprezenta nu voința unui singur individ, ci a maselor proletare. Partidul nu alesese nicicând un conducător și nici chiar lui Lenin nu i se acordase acest titlu. Totuși, indiferent de teorie, practica s-a dovedit a fi complet diferită. Intensificarea luptei pentru simpla supraviețuire de după 1917 a însemnat atragerea puterii către centru. Ascendentul moral al lui Lenin asupra bolșevicilor era de o asemenea natură încât el ajunsese să reprezinte partidul însuși. Principiul colectiv fusese înlocuit în practică de principiul conducerii unice. Aici este cazul să argumentăm că aceasta era o reîntoarcere la tradiția rusească a autorității centrale exercitate de țar.

3. Stalin contra Troțki

După moartea lui Lenin, Biroul Politic (format din Rîkov, Tomski, Kamenev, Zinoviev, Troțki și Stalin) și-a proclamat intenția de a continua conducerea colectivă dar, în spatele cortinei, lupta pentru autoritate

individuală deja începuse. În cadrul mașinațiilor, Stalin a câștigat avantaj, fiind cel ce a rostit cuvântul funebru la funeraliile lui Lenin. Aparențele contează și vederea lui Stalin drept cel ce conducea a sugerat o continuitate între el și Lenin, impresie întărită și de conținutul discursului său în care s-a angajat, în numele partidului, să urmeze umil tradiția celui decedat.

Părăsindu-ne, tovarășul Lenin ne-a încredințat păstrarea neîntinată a marii vocații de membru de partid. Îți jurăm, tovarășe Lenin, să onorăm recomandările tale!
Părăsindu-ne, tovarășul Lenin ne-a recomandat să păstrăm unitatea partidului nostru ca pe lumina ochilor. Îți jurăm, tovarășe Lenin, să-și urmăm poveștele!
Părăsindu-ne, tovarășul Lenin ne-a cerut să menținem și să întărim dictatura proletariatului. Îți jurăm, tovarășe Lenin, să-ți onorăm recomandările!
Părăsindu-ne, tovarășul Lenin ne-a ordonat să întărim cu toată forța unitatea dintre muncitori și țărani. Îți jurăm, tovarășe Lenin, să-ți cinstim poveștele!
Părăsindu-ne, tovarășul Lenin, ne-a cerut să întărim și să extindem Uniunea Republicilor. Îți jurăm, tovarășe Lenin, să-ți cinstim povața!
Părăsindu-ne, tovarășul Lenin ne-a recomandat să fim credincioși Internaționalei Comuniste. Îți jurăm, tovarășe Lenin, că ne vom dedica viețile dezvoltării și întăririi uniunii muncitorilor din toată lumea, Internaționala Comunistă!

Absența lui Trotki de la funeralii a bătut la ochi. Aceasta a fost una dintre greșelile serioase de tactică pe care principalul rival al lui Stalin le-a comis. Mai târziu, Trotki s-a plâns că Stalin nu-l informase asupra datei funeraliilor, ceea ce poate fi adevărat, dar a părut o scuză foarte neconvingătoare și a ridicat îndoieli asupra respectului său față de memoria lui Lenin. Trotki era o personalitate complexă. A fost una dintre acele figuri ale istoriei ce pot fi considerate ca propriul lor (și cel mai înverșunat) dușman. În ciuda multiplelor sale calități și a inteligenței strălucite, avea slăbiciuni serioase care i-au minat șansele de succes. Uneori suferea de neîncredere în sine și lipsă de judecată. Un astfel de

exemplu survenise anterior, pe vremea când Stalin a mânuit greșit problema georgiană. Iritarea lui Lenin împotriva lui Stalin îi oferea lui Trotki o ocazie de aur de a submina poziția acestuia, dar, pentru motive necunoscute, el a refuzat să atace. Acum, în ianuarie 1924, i-a permis deja lui Stalin să câștige un avantaj asupra lui.

Este de remarcat, în legătură cu aceasta, că Trotki era perfect conștient de pericolul pe care îl reprezenta Stalin. În 1924, i-a făcut lui Smirnov, unul dintre susținătorii săi, profeția că Stalin va deveni dictatorul URSS. Când Smirnov și-a exprimat surprinderea, Trotki i-a făcut o analiză amănunțită a bazelor puterii lui Stalin în partid:

> Toți au nevoie de el, radicalii obosiți, birocrații, adepții NEP-ului, parvenitii, toți viermii care se târăsc în sus, ieșiți din solul răvășit de îngrășăminte al revoluției. El știe să-i trateze în termenii lor, să le vorbească limba și să-i conducă. Are reputația meritată de vechi revoluționar, are voință și îndrăzneală. Chiar acum strânge în jurul lui șerpii partidului, șmecherii care trag sforile.

În aceste circumstanțe „Testamentul lui Lenin" era un obstacol vădit în calea lui Stalin. Dacă ar fi fost publicat ar fi discreditat pretențiile acestuia de a fi locotenentul loial al lui Lenin. Totuși și aici, ca atât de des în timpul acestei perioade, norocul l-a ajutat. Dacă documentul ar fi fost făcut public nu numai că s-ar fi descoperit condamnarea atitudinii lui Stalin, dar și a celor ale lui Trotki, Kamenev și Zinoviev. Aproape toți membrii Biroului Politic aveau motive de a suprima „testamentul". Aceasta era o mișcare logică, datorită conținutului documentului.

> **25 decembrie 1922**
> De când a ajuns secretar general, tovarășul Stalin a concentrat în mâna sa o putere uriașă și nu sunt sigur că va ști mereu cum să folosească această putere cu suficientă precauție. Pe de altă parte, tovarășul Trotki, după cum deja s-a văzut din lupta lui împotriva Comitetului Central în privința problemei Comisariatului poporului pentru mijloacele de comunicație, se distinge nu numai prin deosebite calități personale (este omul cel mai capabil din actualul Comitet Central), dar și prin excesul de încredere în sine și prin considerarea excesivă a laturii pur administrative a afacerilor.

Calitățile deosebite ale acestor lideri ai actualului Comitet Central pot, eventual, conduce la dezbinare și, dacă partidul nostru nu ia măsuri pentru a o preveni, scindarea sa poate izbucni pe neașteptate. Nu voi încerca să descriu alți membri ai Comitetului Central referitor la calitățile lor personale. Vă voi reaminti doar că episodul din octombrie, care i-a implicat pe Zinoviev și Kamenev n-a fost nicidecum întâmplător, dar documentele scrise nu trebuie folosite împotriva lor mai mult decât împotriva antibolșevismului lui Trotki.

În privința tinerilor membri ai Comitetului Central vreau să spun câteva cuvinte despre Buharin. El nu este numai cel mai valoros și mai capabil teoretician al partidului, dar poate fi pe drept cuvânt considerat ca favorit al întregului partid. Vederile lui teoretice, însă, nu pot fi considerate decât cu mare ezitare ca fiind în întregime marxiste.

Postscriptum, 4 ianuarie 1923

Stalin este prea grosolan și acest defect, deși perfect suportabil în relațiile dintre noi, comuniștii, devine insuportabil în funcția de secretar general. Propun tovarășilor să găsească o cale de a-l schimba din această funcție și să aleagă pe altcineva, diferit de Stalin doar în privința comportării: anume să fie mai răbdător, mai loial, mai politicos, mai puțin capricios și mai atent cu tovarășii.

Când acest document a fost prezentat membrilor Comitetului Central în mai 1924 ei și-au dat seama că îi critică prea mult pe toți pentru a putea fi folosit exclusiv împotriva unuia singur.

De aceea, ei au căzut de acord ca documentul să nu fie făcut public un timp nelimitat. Trotki, din motive personale evidente, a aprobat decizia, dar făcând astfel el a pierdut o altă ocazie de a pune în discuție dreptul lui Stalin la putere. În realitate, Biroul Politic îl considera pe Trotki și nu pe Stalin drept marele pericol. Membrii acestuia s-au folosit de lipsa lui de popularitate în sectoare întinse ale partidului pentru a-l izola. În acest scop „înrolarea leninistă" le-a fost de mare ajutor. Noii membri de partid proletari nu erau tipul de oameni impresionați de imaginea de om cult a lui Trotki. Stalin, ce părea cu picioarele pe pământ, era mai pe placul lor. Părerea predominantă a membrilor de partid în

legătură cu Troțki constituie o parte importantă a explicației eșecului său politic și succesului lui Stalin. Troțki era înflăcărat și strălucit, în timp ce Stalin era șters și metodic, iar colegii tindeau să-l considere pe primul periculos de ambițios și pe celălalt ca fiind de încredere. Troțki era tipul de personalitate care își atrăgea ori admirația, ori suspiciunea, dar rareori loialitatea. De aceea el nu a fost urmat cu sinceritate. Este adevărat că era foarte apreciat de Armata Roșie, al cărei creator fusese, dar acest respect nu a fost niciodată egalat de suportul politic al partidului. Astfel a rezultat că Troțki, în mod invariabil, prezenta imaginea unui intrus. La aceste dificultăți s-a adăugat bănuiala că Troțki nu era complet devotat doctrinei bolșevice. Până în 1917, după cum notase Lenin în testament, Troțki a fost menșevic; acest fapt a condus la suspiciunea că convertirea lui a fost o atitudine mai degrabă oportunistă decât dictată de convingere. Mulți din vechea gardă bolșevică îl priveau pe Troțki ca pe un parvenit menșevic.

Asemenea păreri îl hăituiau atunci când, după ce a depășit dezorientarea inițială, a încercat să ia inițiativa atacului împotriva rivalilor săi. Troțki a condamnat cu amărăciune extinderea birocrației de partid și a chemat la o reîntoarcere a democrației în interiorul partidului. El și-a expus vederile la Congresul al IX-lea al PCUS și la ședințele Comitetului Central și ale Biroului Politic. De asemenea și-a dezvoltat argumentele într-o serie de eseuri dintre care cel mai controversat a fost „Lecțiile lui Octombrie" în care a criticat neînțelegerile din trecut dintre Kamenev, Zinoviev și Lenin. Acest atac a fost o eroare de tactică deoarece a condus la o revanșă pe măsură. Menșevismul lui Troțki și frecventele lui devieri de la poziția lui Lenin au fost aduse în centrul atenției printr-un număr de cărți și pamflete, dintre care cel mai remarcabil a fost „Lenin sau Troțki" de Kamenev. Stalin și-a permis să stea deoparte și să observe cum rivalii săi se distrug unii pe alții. Având în vedere extremismul său ulterior, este de fapt extraordinar că în acea vreme Stalin a fost în stare să joace rolul marelui moderat care refuză să se amestece în luptele interne din partid. Chiar și criticile lui Troțki referitoare la birocrație, evident îndreptate în primul rând spre el, aproape că nici nu l-au atins pe Stalin. Ceea ce Troțki înțelegea prin birocrație era abandonarea discuțiilor democratice din interiorul partidului și creșterea puterii centraliste a Secretariatului care putea să ia decizii și să pună în practică politici publice fără să apeleze la membrii obișnuiți de partid. Troțki s-a

plâns că funcționarii oficiali deveneau mai degrabă stăpâni decât slujitori ai partidului. Trotki, încercând să scoată în evidență tendințele birocratice ale lui Stalin, a omis faptul esențial că guvernarea bolșevică fusese mereu, începând chiar din 1917, o birocrație. Deși i s-au dat alte nume, ca Secretariat sau aparat, iar oficialii erau cunoscuți prin bunul nume revoluționar de cadre, rămânea totuși o birocrație. Astfel Trotki s-a ridicat împotriva a ceea ce fusese aprobat de Lenin și continuat de Stalin. În fond, tocmai datorită faptului că statul sovietic funcționa ca o birocrație, membrii de partid obțineau privilegii în viața politică și publică. Trotki nu putea câștiga vreun suport semnificativ din partea partidului în legătură cu acest aspect deoarece membrii aveau cel mai mare interes în birocrație. Cu un Trotki învins în dispută și forțat la o retragere temporară, Stalin era liber să preia inițiativa. Atacul lui deschis asupra lui Trotki și asupra altor rivali s-a centrat pe două probleme fundamentale ale politicii Uniunii Sovietice în deceniul trei. Acestea erau NEP-ul și „Socialismul într-o singură țară".

Cele două probleme se suprapun dar aici sunt considerate separat pentru o mai clară înțelegere.

a) NEP

Noua politică economică are rădăcini încă din 1921. La Congresul Partidului din 1921, Lenin își convinsese adepții bolșevici să accepte NEP-ul, încercând să stăvilească foametea care afectase întinse zone din Rusia începând cu 1918. În esență, această politică era o relaxare a controalelor economice severe (cunoscute drept comunismul de război) făcute în forță de guvern în timpul războiului civil. Sub NEP, țăranilor și s-a permis să-și vândă surplusul de produse cu un profit, au fost aprobate piețele tradiționale și s-a dat voie să se folosească din nou banii. Aceste concesii erau o deviere de la linia socialismului dur. Lenin a recunoscut, dar a spus: „să-i lăsăm pe țărani să aibă bucățica lor de capitalism atâta timp cât noi deținem puterea". Lenin considera NEP-ul o măsură temporară dar, deoarece acesta și-a atins principalul obiectiv de a procura suficientă hrană pentru populația Rusiei, a fost păstrat ca politică bolșevică oficială în legătură cu țărănimea.

La data morții lui Lenin deja se ridicase chestiunea duratei NEP-ului. Membrii de partid care erau nemulțumiți de această politică au văzut în continuarea ei o trădare a principiilor revoluționare, obiectând

împotriva tratamentului preferențial față de țărani pe care îl instituise NEP-ul. Țăranilor, obiectau ei, li se dă ocazia să încetinească ritmul evoluției Rusiei sovietice spre un stat cu adevărat proletar, obiectivul fundamental al Revoluției din 1917. Acești membri care criticau NEP-ul sunt în general cunoscuți drept comuniști de stânga. Cei care acceptau faptul că atâta timp cât NEP-ul satisfăcea nevoile alimentare ale națiunii el trebuie păstrat, sunt denumiți în general comuniști de dreapta.

Este important să nu se exagereze diferențele de principiu între stânga și dreapta, deși problema a suscitat dispute încinse. La început neînțelegerile se limitau la o chestiune de durată: cât timp trebuie permisă funcționarea NEP-ului. Cu toate acestea, în lupta pentru putere din deceniul trei, aceste diferențe superficiale s-au adâncit devenind probleme de ortodoxie politică și loialitate față de partid. Atitudinea unui rival în privința NEP-ului era o slăbiciune de exploatat: dacă se putea stabili că vederile acestuia indicau devieri de la gândirea marxistă, devenea posibil ca poziția sa în partid să fie subminată, sau chiar distrusă.

b) Socialismul într-o singură țară

În strânsă legătură cu dezbaterea asupra NEP-ului se afla problema planificării viitorului Uniunii Sovietice. Se ridică și chestiunea controversată dacă asupra acestui punct a fost, sau nu vreo luptă pentru putere. Ceea ce a produs într-adevăr competiția puterii a fost o intensificare a disputei. URSS era o țară săracă. Pentru a se moderniza și a depăși sărăcia trebuia să treacă la industrializare. Întreaga istorie recentă dovedise că o bază industrială puternică era o cerință absolut esențială pentru un stat modern și nu existau neînțelegeri între comuniștii sovietici asupra acestui punct. Cearta nu era dacă URSS trebuie sau nu să înceapă industrializarea, ci asupra mijloacelor și ritmului atingerii obiectivului propus.

În momentul Revoluției din Octombrie, Rusia avea o economie preponderent agrară și 80% din populație era constituită din țărănime. Ironia este tocmai aceea că revoluția a avut loc într-o țară fără proletariat. Era dificil de făcut în așa fel încât „Octombrie 1917" să se potrivească modelului marxist de revoluție a muncitorilor. Lenin era foarte conștient de asta și hotărâse că legătura dintre partid și țărănime trebuie menținută în viitorul apropiat.

Expansiunea industrială ce avusese loc cu un secol în urmă în țări ca Germania și Anglia s-a bazat pe existența capitalurilor disponibile

(bani de investiții) și pe rezervele de resurse materiale și umane exploatabile. Rusia avea resurse din abundență, dar aflate la un nivel redus de exploatare și în mod cert nu dispunea de capitaluri însemnate. Nici nu putea împrumuta – după 1917 ideologia bolșevică din Rusia respingea în mod explicit metodele de finanțare. Chiar de nu ar fi interzis-o ideologia, erau puține țări după 1917 care să dorească să-și asume riscul și pericolele investițiilor în Rusia revoluționară. Astfel, înseși popoarele sovietice rămâneau singura resursă. dacă Rusia urma să se industrializeze, acest lucru trebuia făcut prin convingerea, sau forțarea populației agricole de a produce un surplus alimentar pentru a fi vândut în străinătate, cu scopul strângerii de capital în vederea investițiilor industriale. Ambele curente – stânga și dreapta – erau de acord că aceasta era singura soluție, dar în timp ce dreapta se mulțumea să se bazeze pe mijloace de persuasiune, stânga cerea ca țărănimea conservatoare să fie constrânsă să se conformeze.

Troțki a reprezentat cel mai clar vederile stângii în această problemă, deși pentru el dezbaterea asupra industrializării era o chestiune secundară față de aceea mult mai actuală a rolului Rusiei sovietice în organizarea revoluției mondiale. Credința în „revoluția permanentă" era ideea inspiratoare a politicii sale. El interpreta evenimentele din Rusia, începând cu 1917, doar ca un preludiu al revoluției proletarilor din întreaga lume. Dacă s-ar fi ajuns la o alegere, interesele URSS-ului ar fi trebuit subordonate cauzei mai ample a revoluției internaționale.

Troțki afirma că adevăratul socialism revoluționar putea fi atins în URSS numai dacă avea loc o adevărată ridicare a muncitorilor pe plan internațional. El credea că Uniunea Sovietică nu va putea rezista singură. Cu vasta sa populație țărănească și un proletariat nedezvoltat, Rusia se va dovedi incapabilă să se mențină în confruntarea sa cu Europa conservatoare. El a ajuns astfel la concluzia că sarcina imediată a PCUS nu era să se preocupe de nevoile interne ale Uniunii Sovietice, ci de „exportul revoluției". Aceste idei semănau foarte mult cu vocea menșevismului internațional, vechiul partid al lui Troțki. Încă o dată, el a oferit rivalilor săi o armă pe care s-o întoarcă împotriva lui.

Stalin a opus conceptului de „revoluție permanentă" a lui Troțki propriul său slogan, „socialismul într-o singură țară". Paradigma dorea să însemne că URSS își va rezolva prin efort propriu prezentele probleme

agricole și industriale și va construi un stat modern, egalul oricărei națiuni a lumii. Acuzându-l, Stalin a putut să-l numească pe Troțki dușman al Uniunii Sovietice. Ideile lui Troțki au fost condamnate și socotite un afront la adresa lui Lenin și a revoluției bolșevice. S-a creat imaginea lui Troțki de figură izolată, de intelectual care protestează, de evreu ale cărui abstracțiuni despre revoluția internațională amenințau securitatea Uniunii Sovietice.

Imaginea lui Troțki s-a deteriorat și datorită faptului că pe tot parcursul deceniului trei a existat în Uniunea Sovietică o teamă veșnic prezentă de invazia iminentă a națiunilor capitaliste unite. Chiar dacă această teamă a fost nefondată atmosfera tensionată pe care a creat-o a făcut ca ideea lui Troțki de a angaja URSS în războaie revoluționare străine să apară încă mai iresponsabilă. Un număr de istorici, inclusiv E. N. Carr și Isaac Deutscher au remarcat abilitatea lui Stalin de a strânge în jurul lui susținători și de a reduce la tăcere oponenții în momentele critice, prin asumarea rolului de mare patriot rus devotat salvării națiunii de dușmanii interni și externi.

4. Înfrângerea lui Troțki și a stângii

Eșecurile lui Troțki în războiul de propagandă al deceniului trei au avut ca efect situarea sa într-o poziție din care nu putea convinge nici Biroul Politic și nici Comitetul Central să voteze în favoarea propunerilor pe care le avansa.

Abilitatea lui Stalin de a „mânui voturile" în disputele cruciale a fost decisivă. În urma unui vot împotriva sa, la Congresul partidului din 1925, Troțki a fost demis din funcția de comisar de război. Instrumentele folosite de congres împotriva lui au fost Zinoviev și Kamenev, respectivii secretari generali ai sovietelor Moscovei și Leningradului. Ei și-au folosit influența asupra organizației locale de partid pentru a se asigura că s-a reunit un congres anti-Troțki și pro-Stalin.

Kamenev și Zinoviev au fost agenții principali ai lui Stalin, având sarcina de a submina poziția lui Troțki. Motivația lor personală era antipatia față de Troțki care încercase să-i înlăture reamintind partidului de faptul că nu-l susținuseră pe Lenin în 1917. Acum venise rândul lor să fie înlăturați. Fără îndoială, cu un Troțki deja slăbit, gândurile lui

Stalin se întorseseră spre problema modului de a proceda cu aceste două personaje-cheie care deveniseră acum potențiali rivali.

Întâmplător, aceștia și-au săpat singuri groapa. În 1925, Kamenev și Zinoviev, îngrijorați de înapoierea economică a URSS-ului, au afirmat public că este nevoie de victoria revoluției proletare în rândul națiunilor capitaliste pentru ca Uniunea Sovietică să desăvârșească socialismul. Zinoviev scria „când va veni vremea revoluției în alte țări și proletariatul ne va sări în ajutor, vom prelua din nou ofensiva. Pentru moment avem doar o scurtă perioadă de respiro". El a cerut încetarea NEP-ului, restricții asupra țăranilor și industrializare forțată. Era de înțeles ca Zinoviev și Kemenev, secretari de partid în zone cu adevărat industrializate ale Uniunii Sovietice, Moscova și Leningrad, să gândească în astfel de termeni.

Punctul lor de vedere a stat la baza mișcării numite „noua opoziție" (sau „opoziția unită") care părea, însă, nediferențiată pe Trotkisism. Astfel încât nu a fost o surpriză alăturarea lui Trotki la foștii săi adversari în 1926, pentru a forma un „bloc oportunist trotkisto-kamenevisto-zinovievist". Din nou cel mai mare avantaj s-a dovedit a fi controlul exercitat de Stalin asupra mașinii de partid. Congresul partidului nu s-a lăsat influențat de presiunile venite din partea „noii opoziții". Susținătorii lui Stalin dintre comuniștii de dreapta (în special Buharin, Rîkov și Tomski) s-au unit și au obținut majoritatea față de voturile blocului. În consecință, Kamenev și Zinoviev au fost demiși din funcțiile de secretari generali*, și înlocuiți cu doi dintre cei mai puternici aliați ai lui Stalin, Molotov, la Moscova și Kirov, la Leningrad. Curând Trotki a fost expulzat atât din Biroul Politic cât și din Comitetul Central.

Trotki însă nu admitea înfrângerea. În 1927, la a zecea aniversare a revoluției bolșevice, a încercat să obțină sprijin pentru a formula o amenințare directă la adresa autorității lui Stalin. Încă și mai puțini membri ai congresului decât înainte erau pregătiți să fie de partea lui și din nou voturile sale au fost în minoritate. Înfrângerea lui completă a dus la acceptarea de către congres a propunerii lui Stalin ca Trotki să fie exclus din partid. Un ordin de exil intern dat împotriva lui în 1927 a fost urmat, doi ani mai târziu, de exilul definitiv din URSS.

---

* Denumirea vremii era de „președinte", echivalent al funcției de secretar general al unei organizații de partid acoperind teritoriul unui stat (n.t.).

În ultimă instanță, victoria lui Stalin asupra lui Troțki nu a fost o chestiune de abilitate, sau de principiu. Stalin a învins deoarece Troțki nu avea o bază a puterii. Superioritatea de vorbitor și scriitor a lui Troțki și calitățile sale intelectuale deosebite n-au contat și nu au putut fi folosite împotriva controlului exercitat de Stalin asupra mașinii de partid. Este greu până și de imaginat cum, după 1924, Troțki ar fi putut face față unei confruntări serioase cu rivalul său. Chiar dacă propriile greșeli nu l-ar fi blocat în momentele vitale, Troțki nu a înțeles niciodată cum să controleze sistemul politic ce opera în Rusia sovietică. Politică este arta mânuirii partidului, iar după 1924 toate posibilitățile îi aparțineau lui Stalin.

5. Înfrângerea dreptei

Deși victoria lui Stalin asupra opoziției de dreapta a fost cel mai bine analizată în legătură cu programul său de industrializare, este de asemenea important să fie considerată ca un ultim stadiu al consolidării autorității sale asupra partidului și Uniunii Sovietice. Înfrângerea dreptei marchează sfârșitul oricărei încercări serioase de a-i limita puterea. Din perioada ultimilor ani ai deceniului trei și până la moarte, în 1953, el a devenit tot mai dictatorial.

Principalii reprezentanți ai dreptei erau Rîkov, președintele Comitetului Central, Tomski, liderul sindicatelor și Buharin, redactor șef al ziarului Pravda și cel mai însemnat teoretician economic al partidului. Din punct de vedere politic, reprezentanții dreptei nu constituiau nici pe departe o provocare la adresa lui Stalin, cum se întâmplase cu blocul Troțkist. Ceea ce l-a determinat pe Stalin să acționeze împotriva lor era faptul că stăteau în calea proiectelor agrare și industriale pe care începuse să le implementeze în 1928.

Istoricii nu precizează momentul când Stalin a decis că răspunsul la problema dezvoltării Uniunii Sovietice este impunerea colectivizării și industrializării. Aceasta nu pare să fi fost o decizie timpurie, mai probabil este o altă dovadă de oportunism. După înfrângerea politică a stângii s-a simțit liber să adopte politicile economice susținute de aceasta. Poziția lui de moderat servise doar scopului de a-și prezenta oponenții ca extremiști. Acum a considerat, probabil, că era în situația de a judeca politicile după meritele lor economice și nu ca idei contrare în jocul de

putere. Unii cercetători au sugerat recent că, în 1928, Stalin a devenit cu adevărat preocupat de lipsa de cereale și a decis că singurul mod de a evita o criză era să se bazeze pe metodele drastice ale colectivizării; nu mai conta că tocmai aceasta era soluția avansată de stânga, acum adepții ei fuseseră măturați din cale.

O vreme, concepția lui Buharin și a dreptei consta în convingerea că o accelerare forțată a industrializării URSS-ul nu era necesară. Adepții dreptei au susținut că ar fi mai productiv și s-ar crea mai puține discontinuități dacă industria ar fi lăsată să evolueze în mod natural. Statul trebuie să acorde asistență, dar nu să dirijeze. Similar, țăranii nu ar trebui controlați și oprimați, aceasta i-ar face dușmănoși și mai puțin productivi. Dreapta era de acord că pământul va procura mijloacele finanțării industrializării, dar sublinia că se va produce o cantitate mult mai însemnată de cereale, spre a fi vândute în străinătate, dacă țăranilor li s-ar da șansa de a prospera. Buharin a afirmat în Biroul Politic și la Congresul partidului că politica agresivă a lui Stalin de a procura cereale de la țărani (prin colectivizarea forțată sau sistemul de cote fixe) era contraproductivă. El a adus argumentul că existau alternative economice viabile la aceste politici represive. Buharin era pregătit să declare deschis ceea ce știa toată lumea dar se temea să recunoască faptul că programul lui Stalin nu era altul decât cel susținut anterior de Trotki.

Adepții dreptei sufereau de două slăbiciuni fundamentale, una ideologică și cealaltă organizatorică. Argumentele lor economice nu erau lipsite de temei dar în atmosfera încărcată de temeri de război de la sfârșitul deceniului trei, păreau timizi și nerealiști. Faptul că au pledat pentru procedee blânde cu țăranii nu se potrivea nevoilor partidului. Se considera că timpurile cereau o rezistență hotărâtă în fața dușmanilor interni și externi ai revoluției. Stalin era în poziția de a sugera că reprezentanții dreptei erau vinovați de subestimarea crizei cu care se confruntau partidul și Uniunea Sovietică. El a argumentat că venise timpul să se strângă rândurile, menținând tradiția de la 1917. Aici a demonstrat o înțelegere abilă a mentalității membrilor de partid. Majoritatea lor era înclinată să răspundă mai degrabă la chemarea întoarcerii la o linie politică dură, asemenea aceleia care-i ajutase să supraviețuiască zilelor disperate ale războiului civil, decât să riște însăși revoluția prin concesii făcute țărănimii, care nu avea un loc real în viitorul proletar. Partidul lui Marx și Lenin nu ar fi fost servit bine de politicile dreptei.

Dificultățile experimentate de membrii de dreapta în încercările de a-și face credibilă ideologia s-au asociat cu o problemă care redusese și stânga la ineficiență. Cum și-ar fi putut impune vederile asupra partidului în timp ce Stalin rămânea stăpânul organizației de partid? Răspunsul era negativ. Un factor care i-a inhibat pe Buharin și colegii acestuia era dorința lor de a rămâne credincioși partidului și acest sentiment de loialitate i-a slăbit în încercarea de a se opune lui Stalin. Din teama de a nu crea „facțiuni", ei sperau că vor putea convinge întregul partid de adevărul teoriei lor, fără a provoca divizări în profunzime. În diferite ocazii au vorbit deschis și cu îndrăzneală, mai ales Buharin, dar atitudinea lor de bază era conciliantă, ceea ce a făcut jocul lui Stalin deoarece tocmai susținătorii lui erau în special răspunzători de circulația și distribuirea informării de partid; n-a fost, deci, dificil pentru Stalin să prezinte dreapta drept o clică iresponsabilă și periculoasă.

Sindicatele constituiau doar o falsă bază de putere a opoziției de dreapta; președintele Consiliului Central al acestora era Tomski, iar liderul ramurii moscovite a PCUS era Uglanov, un admirator al lui Buharin. Ei sperau să influențeze cu ajutorul acestora formarea politicilor economice ale partidului. Când Stalin și-a dat seama că aici se creează o sursă de dificultăți, el a acționat prompt și decisiv. L-a trimis pe energicul și ambițiosul Kaganovici, un tânăr membru al Biroului Politic, să înscenezе o epurare a sindicatelor suspecte; dreapta s-a dovedit complet incapabilă să organizeze rezistența în fața acestui război fulger. Molotov, credinciosul acolit al lui Stalin, a fost trimis de urgență la Moscova, unde a întocmit o listă a membrilor prostaliniști pentru a efectua o epurare similară a cadrelor de partid locale.

La începutul anului 1929, Tomski nu mai era lider național sindical; Uglanov fusese înlocuit în organizația de partid de la Moscova, Rîkov fusese înlăturat de Molotov din funcția de secretar general, iar Buharin fusese dat afară prin vot din postul de președinte al Cominternului și își pierduse locul din Biroul Politic. Lui Tomski, Rîkov și Buharin, principalul trio al „dreptei oportuniste" după cum erau numiți aceștia în presa aservită lui Stalin, li s-a permis să rămână în partid doar după ce recunoscuseră public greșelile lor de doctrină. Triumful lui Stalin asupra ambelor curente, dreapta și stânga, era complet. „Plagă întunecată" era pe cale de a deveni țarul roșu.

Note asupra capitolului: *„Stalin, accesul la putere"*

Notițele vă vor ajuta să înțelegeți începuturile carierei de revoluționar bolșevic a lui Stalin, dar îndatorirea principală trebuie considerată aceea de a înregistra cauzele ridicării lui Stalin la putere în URSS. Următoarele titluri și întrebări vor fi de folos:

1. **Preliminarii:** Ce l-a făcut pe Stalin să devină revoluționar? În ce fel s-a dovedit importantă originea sa georgiană?
2. **Rădăcinile puterii lui Stalin:** Cum de a ajuns Stalin într-o poziție atât de puternică în 1924 pentru a începe competiția pentru putere? În ce fel l-a ajutat moștenirea lui Lenin? Cum a fost el servit de structura guvernului sovietic?
3. **Stalin împotriva lui Troțki:** În ce consta forța personală și politică a lui Stalin? Care erau slăbiciunile lui Troșki? De ce Troțki nu a fost niciodată cu adevărat un adversar redutabil pentru Stalin?
   a) NEP: Care este deosebirea dintre atitudinile adoptate de stânga și dreapta în legătură cu NEP-ul? De ce a suscitat NEP-ul o controversă fundamentală?
   b) Socialismul într-o singură țară: Care erau diferențele esențiale între conceptele de „socialism într-o singură țară" și „revoluția permanentă" ca răspunsuri la nevoile sovietice din deceniul al treilea?
4. **Înfrângerea lui Troțki și a stângii:** Cum l-a manevrat Stalin pe Troțki? Ce s-a înțeles prin „noua stângă" și de ce aceasta a eșuat în încercarea de a-l învinge pe Stalin?
5. **Înfrângerea dreptei:** Cine erau reprezentanții dreptei? Ce punct de vedere susțineau aceștia? De ce n-au avut mai mult succes împotriva lui Stalin decât membrii stângii?

Răspunsuri la subiecte pentru alcătuirea unor eseuri pe tema: *„Stalin, accesul la putere"*

Nu vi se va cere, probabil, vreodată să povestiți faptele anilor 1924-1929. Totuși este oricum important să cunoașteți temeinic evoluțiile politice ale acestei perioade. Înțelegerea modului în care Stalin a ajuns

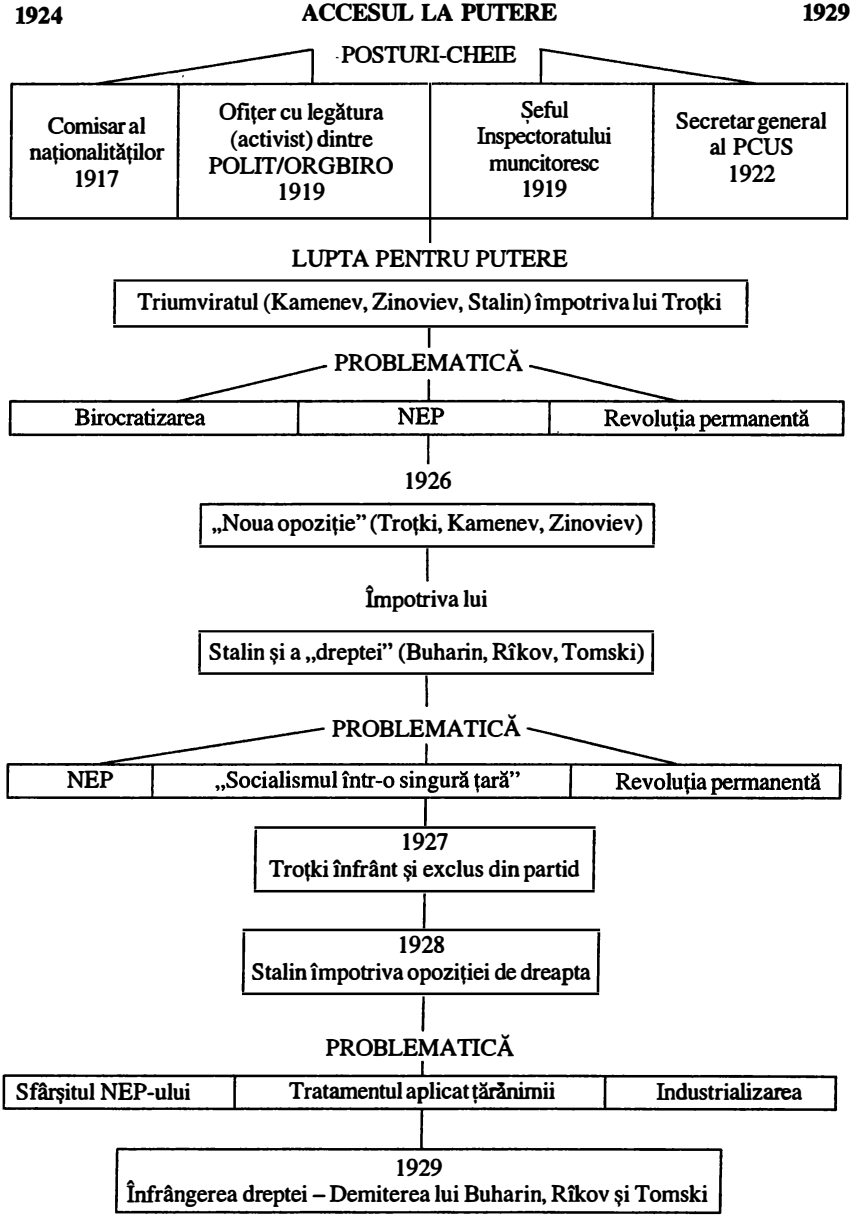

Rezumat – Stalin: accesul la putere

la putere este fundamentală pentru asimilarea în continuare a informațiilor cuprinse în carte. Rețineți că există o legătură importantă între lupta pentru putere descrisă în acest capitol, problemele economice acoperite de capitolul 3 și politica externă analizată în capitolul 5.

Lupta pentru putere din deceniul al treilea este un subiect favorit al examinatorilor. Întrebările acestora se împart în trei categorii importante:

1. Rădăcinile autorității lui Stalin
2. Victoria lui asupra lui Troțki și a membrilor de stânga
3. Victoria asupra lui Buharin și a dreptei.

În legătură cu aceste subiecte există întrebări-tip:

a) Comentați părerea că „Stalin deținea deja frâiele puterii la data morții lui Lenin în 1924".
b) De ce Stalin și nu Troțki a ajuns conducătorul URSS-ului în 1929?
c) Explicați de ce bolșevicii de dreapta nu au fost capabili să reprezinte o amenințare serioasă la adresa lui Stalin în timpul luptei pentru putere din deceniul al treilea.

Alcătuiți o listă a problemelor implicate de lupta pentru putere și grupați-le în ordinea importanței lor. Dacă veți adăuga și motivele acestei alegeri, vă va ajuta la clarificarea ideilor. Sub îndrumarea acestei liste construiți un plan de eseu pentru punctul b). Veți constata că este util să vă referiți la planul de eseu din îndrumările de la sfârșitul capitolului 1. Subliniați forța lui Stalin și slăbiciunea lui Troțki și considerați-le în legătură cu lupta pentru putere din URSS. Observați că întrebarea se referă în aceeași măsură la Troțki ca și la Stalin. Echilibrul răspunsului dat trebuie să reflecte acest fapt.

Întrebări bazate pe documente în legătură cu „Stalin, accesul la putere"

1. „Testamentul" lui Lenin

Citiți fragmentele din scrisoarea lui Lenin de la p. 30 și apoi răspundeți la următoarele întrebări:

a) Care erau rezervele lui Lenin în legătură cu Stalin, Troțki, Zinoviev, Kamenev și Buharin?
b) Ce urmărea Lenin prin aceste observații?
c) Prin ce modalități sugerează conținutul acestui document că era previzibil ca el să nu fie publicat după moartea lui Lenin?

2. Cuvântul funebru rostit de Stalin la înmormântarea lui Lenin

Citiți fragmentele din cuvântarea lui Stalin de la pp. 28–29 și apoi răspundeți următoarelor întrebări:

a) Ce promisiuni face Stalin în legătură cu unitatea partidului?
b) Ce angajamente își ia Stalin privind viitoarea politică internă și externă sovietică?
c) Ce scop credeți că a urmărit Stalin prin repetarea continuă a numelui lui Lenin?
d) Cât de util este acest document ca dovadă a dorințelor lui Stalin de a sugera o continuitate între el însuși și Lenin?
e) Prin ce anume remarcile lui Troțki către Smirnov arată că Stalin mersese drept la țintă cu discursul funebru față de membrii de partid?

CAPITOLUL 3

Stalin și economia sovietică

1. Premise

Politica economică a lui Stalin avea ca scop esențial modernizarea Uniunii Sovietice și două metode de bază, colectivizarea și industrializarea. Colectivizarea agriculturii, care a substituit proprietatea țărănească individuală prin proprietatea de stat asupra pământurilor, a fost un mijloc în vederea atingerii unui scop bine definit, acela de a servi nevoile industrializării, care a început prin introducerea primului plan cincinal în perioada 1928–1932 $P5_1$. În 1929 Stalin definea colectivizarea ca o instituire a colhozurilor (ferme colective) și sovhozurilor (ferme de stat) pentru a izgoni toate elementele capitaliste din agricultură. Colhozurile trebuiau să fie conduse în sistem de cooperative în care țăranii să-și pună în comun resursele și să împartă munca și retribuția. Sovhozurile foloseau munca țăranilor direct pentru stat, care le plătea salarii. În practică, diferențele dintre aceste două tipuri de ferme erau minore deoarece ambele urmau să fie mijlocul prin care proprietatea privată țărănească asupra pământului lua sfârșit și agricultura era pusă în serviciul intereselor statului sovietic. S-a plănuit gruparea unui număr de 50 sau 100 de proprietăți într-o singură unitate. Ca motiv, s-a avansat ideea că fermele întinse vor fi eficiente și vor permite folosirea mașinilor agricole; tractorul a devenit simbolul triumfător al acestei propuse mecanizări a muncii pe pământ sovietic. Agricultura eficientă ducea atât la creșterea rezervelor de hrană ieftină pentru consumul intern și vânzări externe, cât și la scăderea numărului muncitorilor rurali eliberați astfel ca forță de muncă pentru noile fabrici.

În 1926 justificarea pentru introducerea în forță a programului lui Stalin de colectivizare și industrializare a fost procurată de decizia momentană a congresului partidului din acel an „să se treacă la transformarea țării noastre dintr-o țară agrară într-una industrială capabilă să-și

producă mijloacele de existență necesare prin eforturi proprii". Stalin trebuia să transpună rezoluția în realitate. Revoluția din 1917 îi adusese la putere pe bolșevici, dar nu stabilise care vor fi viitoarele lor politici publice; de aici disputele referitoare la NEP, „revoluția permanentă" și „socialismul într-o singură țară". Restructurarea masivă operată de Stalin în industrie și agricultură a clarificat situația. Începând din 1928, o dată cu introducerea colectivizării și industrializării, nu mai existau dispute în legătură cu strategia și obiectivele economice ale Uniunii Sovietice. Statul sovietic urma să centralizeze și să controleze de aici înainte întreaga economie națională. Această decizie de moment este adesea considerată de istorici drept o „a doua revoluție".

O altă definiție este aceea de „revoluție de sus în jos". Pentru a înțelege implicațiile descrierii respective este necesar să legăm goana spre industrializare a lui Stalin de contextul ideologiei marxiste. În analiza luptei de clasă, Karl Marx menționa că sistemul social și politic al unei societăți este produsul direct al structurii sale economice, baza economică determină suprastructura politică și instituțională. În teorie, 1917 fusese o revoluție de jos în sus. Proletariatul condus de bolșevici zdrobise rămășițele opresiunii țariste de tip vechi și începuse construirea unui stat în care conduceau muncitorii. Buharin și reprezentanții dreptei folosiseră această interpretare pentru a dovedi că, din moment ce URSS era acum o societate bazată pe proletariat, economia trebuie lăsată să se dezvolte în ritm propriu, fără amestec guvernamental. Prin contrast marcant, programul economic al lui Stalin de la finele deceniului trei instaura o inversare a acestui proces. El întorsese teoria marxistă cu capul în jos: în loc ca baza economică să determine caracterul sistemului politic, urma ca acesta din urmă să determine caracterul economiei.

Acest fapt nu pretinde că centralizarea planificării economice sub Stalin era o noutate absolută. Încă de pe vremea lui Lenin s-a creat o agenție de planificare centrală, Gosplan. Totuși, diferența față de planurile lui Stalin consta în proporția, ritmul și intensitatea acestora. Sub Stalin controlul de stat va deveni atotcuprinzător. Istoricii încă nu sunt complet edificați asupra motivațiilor lui Stalin, care nu avea reputație de gânditor economic înainte de 1928 și părea să se bazeze în special pe teoriile lui Preobrazenski, liderul economic al bolșevicilor de stânga. Este foarte probabil că Stalin și-a închipuit că o politică de mână forte va asigura mijloacele consolidării puterii sale asupra partidului și

guvernului. După cum s-a văzut în capitolul 2, nu este posibil să separăm în întregime considerațiile politice de cele economice, când studiem lupta pentru putere din deceniul trei. Trebuie remarcat, de asemenea, că atunci când a introdus schimbări economice radicale, Stalin a pretins că acestea marcau o etapă la fel de semnificativă a comunismului sovietic ca și decizia lui Lenin, devotată cauzei, de a-și da girul marii ridicări din octombrie 1917. Această comparație avea intenția vizibilă să ridice propriul statut al lui Stalin ca lider revoluționar, demn urmaș al lui Lenin. Ar fi o greșeală, totuși, să privim politica lui Stalin ca pe o chestiune de oportunism politic. Judecând după discursurile și acțiunile sale de după 1928, el se convinsese că nevoile Rusiei sovietice nu pot fi împlinite decât prin programele de industrializare și colectivizare pe care le inițiase. Aceasta era esența lozincii sale, „socialismul într-o singură țară". Supraviețuirea revoluției și a Rusiei sovietice depindeau de capacitatea națiunii de a se transforma într-o societate industrială modernă în cel mai scurt timp. Stalin a descris acest fenomen cu deosebită claritate în 1931, când și-a făcut socoteala să justifice viteza transformărilor sociale care fuseseră aduse de colectivizare și industrializare.

Uneori se întreabă dacă nu este posibil să încetinim cumva ritmul, să controlăm mișcarea. Nu, tovarăși, nu este posibil. Ritmul nu trebuie încetinit, dimpotrivă, trebuie să-l accelerăm mereu, cât de mult ne stă în putere și avem posibilitatea. Obligațiile noastre față de clasa muncitoare a întregii lumi ne dictează asta. Să slăbim ritmul ar însemna să dăm înapoi și cei ce dau înapoi sunt învinși. Noi însă nu vrem să fim învinși. Nu, refuzăm să fim învinși. O trăsătură a vechii Rusii a fost aceea a continuelor înfrângeri pe care le-a suferit datorită înapoierii ei. A fost înfrântă de hanii mongoli, a fost înfrântă de beii turci, a fost înfrântă de capitaliștii englezi și francezi. A fost înfrântă de feudalii japonezi. Toți au înfrânt-o din cauza înapoierii sale; înapoierea militară, înapoierea culturală, înapoierea politică, înapoierea industrială și înapoierea agrară. Au înfrânt-o pentru a profita de ea și au făcut asta scăpând nepedepsiți. Vă amintiți cuvintele poetului pre-revoluționar: „Ești amărâtă, dar plină de bogății, puternică dar lipsită de forță, maică Rusie". Acești domni știau foarte bine versurile vechiului poet. Au înfrânt-o spunând: „Ești plină de bogății, așa că ne putem

îmbogăți pe socoteala ta". Au înfrânt-o spunând: „Ești amărâtă și lipsită de forță, așa că poți fi înfrântă și jefuită fără teamă de pedeapsă". Asta este legea exploatatorilor: să-l înfrângă pe cel înapoiat și slab. Este legea junglei instaurată de capitalism. Ești înapoiat, ești slab, deci ești „vinovat"; poți fi înfrânt și înrobit. Ești puternic – „tu ai dreptatea" – deci trebuie să ne temem de timpul care trece. Nu trebuie să mai întârziem. Suntem cu 50 sau 100 de ani în urma țărilor avansate. Trebuie să străbatem distanța în zece ani. Ori facem acest lucru, ori vom fi zdrobiți. Asta ne dictează datoria noastră față de muncitorii și țăranii URSS-ului.

Apelul impresionant făcut de Stalin la istoria Rusiei subordonează toate celelalte considerente unui singur țel – supraviețuirea națională.

2. Colectivizarea

La introducerea ei, în 1924, colectivizarea a fost declarată „voluntară". Stalin pretindea că aceasta era alegerea liberă a țăranilor, dar în practică a fost impusă cu forța asupra unei țărănimi îndârjite și îndărătnicite. În fond Stalin nu făcuse decât să adopte ideile extremei stângi. El justifica mișcarea de colectivizare jucând pe cartea antipatiei naturale a bolșevicilor față de țărani. În cadrul unei ofensive propagandistice majore, el a identificat o clasă de „culaci"* ce frâna revoluția muncitorilor. Acești culaci erau țăranii înstăriți care se îmbogățiseră sub NEP. Ei monopolizaseră pământurile cele mai bune și angajau mână de lucru țărănească ieftină să lucreze pentru ei.

Prin stocarea producției lor agricole și prin menținerea artificială a prețurilor ridicate la alimente, ei exploatau nevoile muncitorilor și țăranilor mai săraci pentru a se îmbogăți din ce în ce mai mult; împiedicau astfel modernizarea URSS-ului și trebuia să fie zdrobiți pentru a nu mai constitui o clasă.

Cu toate acestea, conceptul de „clasă a culacilor", după cum au arătat cercetătorii, s-a dovedit a fi alt mit stalinist. Așa numiții culaci nu

* Chiaburi (n.tr.)

erau decât țărani întreprinzători care prin efort propriu s-au dovedit mai productivi decât vecinii lor. Ei nu constituiau o clasă de proprietari exploatatori sub nici un aspect, așa cum erau descriși de propaganda lui Stalin asmuțit împotriva lor. Totuși, dată fiind tradiția oprimării din agricultură a timpurilor țariste, mitul clasei culacilor s-a dovedit foarte puternic și a furnizat pretextul procedării la coerciție împotriva țărănimii în întregime, împotriva țăranilor mijlocași și a celor săraci deopotrivă cu „culacii".

Stalin și-a justificat măsurile împotriva țărănimii în termenii principiilor de partid. Bolșevismul era un crez proletar propovăduind că zilele țărănimii, ca forță socială revoluționară, trecuseră. Viitorul aparținea muncitorilor de la orașe. Octombrie 1917 reprezenta primul stadiu al triumfului clasei proletare, deci se potrivea perfect cu teoria că țărănimea ar fi trebuit, la vreme de criză națională, să devină în întregime aservită cerințelor industrializării. Această aservire a îmbrăcat forma unei formule simple, URSS avea nevoie de investiții în industrie și mână de lucru – pământul le putea furniza pe ambele. Surplusul de cereale urma să fie vândut în străinătate pentru obținerea de capital de investiții în industrie; țăranii disponibilizați vor fi recrutați ca forță de muncă industrială. Un termen al formulei era corect – timp de generații, întinsele teritorii rusești au fost suprapopulate creând o lipsă de pământ cronică. Celălalt termen era o mistificare grosolană și deliberată – nu exista un surplus de cereale.

Într-adevăr, chiar și în cei mai buni ani ai NEP-ului, producția agricolă arareori s-a dovedit pe măsura cerințelor. Cu toate acestea, Stalin pretindea că nu era vorba de lipsa rezervelor de hrană ci de distribuirea insuficientă a acestora. El susținea că aparenta criză alimentară era rezultatul stocării cerealelor de către țăranii bogați. Acest argument a fost folosit pentru explicarea necesității presante de colectivizare ca o cale de asigurare a producției și a distribuției corespunzătoare a hranei. El s-a dovedit și o justificare morală a atacului asupra culacilor considerați ca deținând monopolul cerealelor, exploatatori ai țăranilor săraci și dușmani ai națiunii sovietice în lupta sa de modernizare dusă împotriva ostilității capitaliste internaționale. În anumite regiuni „deculacizarea" a fost întreprinsă cu entuziasm de către țăranii mai săraci, deoarece oferea o scuză pentru reglarea vechilor socoteli și răcorirea invidiilor locale. Pământul și proprietatea au fost smulse de la o minoritate de țărani mai

înstăriți, iar aceștia împreună cu familiile lor au fost exterminați. Un asemenea tratament constituia adesea preludiul arestării și deportării lor de către un fel de gărzi patriotice constituite ad-hoc, numite „anticulace" și autorizate de Stalin. Ele urmau modelul bandelor care-i persecutaseră pe țărani în timpul „terorii" din perioada războiului civil – 1919–1920. Organizației GRU (care succedase CEKA în rolul de forță a securității statului și care va fi rebotezată NKDV în 1931) i se încredințase recrutarea și organizarea acestor gărzi.

Pentru masele țărănești trecerea la transpunerea teoriei în politică activă deliberată a servit, de asemenea, ca avertisment asupra consecințelor rezistenței în fața reorganizării de către stat a agriculturii sovietice. Distrugerea culacilor a constituit astfel o parte integrantă a întregului proces de colectivizare. Așa cum a remarcat mai târziu o oficialitate sovietică: „cei mai mulți corifei ai partidului (activiștii) au considerat că sensul adevărat al «deculacizării» constă în valoarea ei ca simplă măsură administrativă menită să mărească viteza colectivizării".

În perioada decembrie 1939 – martie 1940, aproape 60% din gospodăriile țărănești din URSS au fost colectivizate. Ca rezultat a izbucnit un fel de mic război civil la țară. Țăranii au rezistat cu milioanele încercărilor de colectivizare. Gradul de suferință și sălbăticia erau atât de mari încât Stalin a ordonat o pauză, condamnând în același timp tulburările provocate de activiștii prea zeloși, amețiți de succes. Multor țărani li s-a permis să se reîntoarcă la vechile lor așezări însă, oricum, amânarea nu era decât temporară; ieșind basma curată și dând vina pe autoritățile locale incompetente în fața dificultăților, Stalin a reinstaurat colectivizarea într-o manieră și mai hotărâtă, deși într-un ritm mai lent. Analizele occidentale tind să trateze statisticile sovietice cu precauție dar, considerând inexactitățile ca minore, următoarele cifre dezvăluie caracterul extraordinar al colectivizării. Tabelul de mai jos indică faptul că la sfârșitul deceniului trei, în mod virtual întreaga țărănime fusese colectivizată.

Gospodăriile țărănești colectivizate în URSS, 1930-1941

1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1941
23,6%	52,7%	61,5%	66,4%	71,4%	83,2%	89,6%	98,0%

În spatele acestor cifre remarcabile se află istoria unei ample revoluții sociale. Întreaga țărănime a fost dezorientată și alienată; ori nu

dorea, ori nu putea să coopereze la distrugerea făcută în mod deliberat a felului său tradițional de viață. Consecințele au fost tragice. Majoritatea țăranilor mâncau cerealele de sămânță și-și măcelăreau vitele. Nu mai existau recolte de secerat sau animale de îngrijit. Autoritățile sovietice au răspuns printr-o coerciție încă mai sălbatică ceea ce, însă, n-a făcut decât să înrăutățească lucrurile; închisoarea, deportările și execuțiile nu puteau umple din nou hambarele sau restabili șeptelul. Ignorarea tehnicilor agricole de către acei activiști (numiți „cei douăzeci și cinci de mii" după numărul primului contingent) care au fost trimiși din orașe să restabilească nivelul producției alimentare n-a făcut decât să sporească haosul. Ironia amară a fost că tocmai când se instala foametea până și cantitățile infime de cereale disponibile se exportau ca „surplus" pentru obținerea de capitaluri străine cerute de industrie. Prin 1932 situația la țară era catastrofală, după cum arată următoarele cifre. Ele sunt estimări occidentale bazate pe statistici sovietice:

Consumul alimentelor (în kilograme pe cap de locuitor)

	Pâine	Cartofi	Carne și slănină	Unt
1928	250,4	141,1	24,8	1,35
1932	**214,6**	**125,0**	**11,2**	**0,7**

Șeptelul / Comparativ

	Cai	Vite	Porci	Oi și capre
1928	33 000 000	70 000 000	26 000 000	146 000 000
1932	**15 000 000**	**34 000 000**	**9 000 000**	**42 000 000**

Aceste cifre se referă la URSS în întregime. În zonele urbane se găsea relativ mai multă carne. Într-adevăr, obiectivul major al gărzilor ce rechiziționau cereale era menținerea rezervelor adecvate pentru regiunile industriale, ceea ce însemna că mizeria la țară era proporțional mai mare, iar zone ca Ucraina și Kazahstan erau supuse la privațiuni severe. Dezastrul suferit de cazaci se poate ușor deduce din faptul că în această perioadă ei au pierdut 90% din șeptel.

Foametea care a persistat vreme îndelungată, pe tot parcursul deceniului patru în majoritatea regiunilor URSS-ului, s-a manifestat cel mai crunt în anii 1932, 1933 când a avut loc fenomenul bine descris ca înfometarea absolută pe plan național. Colectivizarea adusese țărănimea

într-o stare de disperare atât de profundă încât pentru o perioadă cumplită a distrus stabilitatea, și așa precară, a agriculturii rusești. Pe zone întinse din URSS, țărănimea dezrădăcinată încetase pur și simplu să mai producă, aceasta fiind sau un act de rezistență disperată, sau pură incapacitate de a se adapta la acest regim nou, de neînțeles și impus cu forța. Puțini țărani înțelegeau logica economică și încă mai puțini justificarea sa economică. Cruzimea pură a faptelor se manifesta în subordonarea agriculturii unui proiect industrial grandios și încărcarea ei cu o povară pe care nu o putea duce. Rezultatul a fost că ea a încetat să funcționeze timp de o perioadă semnificativă; fenomenul migrării din zonele rurale spre cele industriale a luat o asemenea amploare, încât pentru un timp s-a introdus un sistem de pașapoarte interne pentru a se încerca un control al șuvoiului. Relatarea unui martor ocular aruncă o lumină asupra acestor împrejurări cumplite:

> Rusia astăzi se zbate în ghearele foametei. Am străbătut singur numeroase sate și am vizitat 12 ferme colective. Peste tot se auzeau vaiete: „nu e pâine, murim". Acest strigăt venea spre mine din toate părțile Rusiei. În tren, un comunist a negat că ar fi bântuit foametea. Am aruncat în scuipătoare o coajă de pâine din rezervele mele proprii. Un țăran, tovarăș cu mine de călătorie, a înșfăcat-o în grabă și a mâncat-o fericit. Am aruncat coji de portocale în scuipătoare. Țăranul le înșfacă din nou și le devoră îndată. Comunistul s-a afundat în banchetă...
> Politica de colectivizare a guvernului și rezistența țăranilor în fața ei au adus Rusia într-o stare catastrofală, cea mai rea posibilă de la foametea din 1921 încoace și a alungat populația din regiuni întregi".
>
> (*Raportul unui corespondent Reuter – 29 martie 1932*)

Noutățile despre evenimentele înfricoșătoare au devenit cunoscute numai din astfel de descrieri ale unor vizitatori occidentali care s-au aventurat în Rusia acelor timpuri. Linia agricolă stalinistă era că nu exista foamete. Întreaga presă contemporană sovietică nu cuprindea decât două referiri tangențiale la foamete. Conspirația tăcerii avea mai mult decât o însemnătate politică; pe de o parte proteja imaginea lui Stalin, marele planificator, și pe de alta prevenea introducerea oricăror măsuri de remediere a dezastrului. Deoarece se presupunea că foametea

nu poate exista în Rusia sovietică nu exista o modalitate publică de a se întreprinde demersuri pentru a fi eradicată. Pentru același motiv, nu se putea apela, cum se întâmplase în 1921, la ajutor din partea lumii din afară. Astfel încât s-a întâmplat ca tocmai ceea ce istoricul Isaac Deutscher numea „prima foamete pur creată de om din istorie" să fie ținută sub tăcere pentru evitarea discreditării celui care o provocase. Nu în ultimul rând, o mare parte a popoarelor sovietice a fost sacrificată pe altarul reputației lui Stallin. Destalinizarea din deceniul șase a dat la iveală delictele lui Stalin împotriva partidului. Cu toate acestea, abia în deceniul nouă crimele lui Stalin împotriva poporului rus au început să fie admise public în URSS. În atmosfera glasnost-ului asociată cu reformele lui Gorbaciov de la sfârșitul anilor 1980, a devenit posibil să se spună ceea ce înainte era de nerostit. În 1989 istoricul sovietic Dimitri Volkogonov a scris prima biografie rusă „nefalsificată" a lui Iosif Stalin. În cartea sa, Volkogonov a confirmat multe dintre bănuielile nutrite de mult în Occident asupra lipsei de omenie a lui Stalin. Un interes special în legătură cu perioada colectivizării l-a prezentat descoperirea lui Volkogonov în arhivele oficiale sovietice a faptului că Stalin nu a fost la țară decât cu o singură ocazie, în 1928, iar fabrici a vizitat doar de două ori.

Lăsând la o parte considerentele umanitare, este dificil de justificat colectivizarea, chiar și pe temeiuri economice. Istoricii au găsit puține probe care să indice că aceasta aducea Uniunii Sovietice acumulările de capital anticipate atunci când a fost introdusă. Slăbiciunea de bază era aceea că nu a existat nicicând un surplus de cereale care să poată fi vândut pentru a se putea strânge capital. Deși pe la 1939 foametea mai cedase, agricultura continua să producă mai puțin decât era necesar pentru hrănirea populației sovietice. Cu toate că au fost creșteri la producția de cereale, stocurile de alte produse alimentare s-au diminuat. S-au făcut multe speculații de către analiștii economici în legătură cu politica taxelor de stat. Acestea, aplicate unei țărănimi necolectivizate, ar fi produs o sporire importantă a investițiilor de capital și în același timp s-ar fi evitat dislocările sociale și mizeria produsă de măsurile lui Stalin (aceasta era tocmai politica susținută de Buharin și adepții de dreapta). La un nivel mai simplu s-a observat că, dacă în loc de a folosi lupta de clasă ca mijloc de creștere a producției agricole, Stalin și autoritățile puse de el ar fi încurajat țărănimea să folosească o otravă eficientă pentru șobolani și o aerisire potrivită a hambarelor unde se

păstrau stocurile, rezultatul ar fi făcut colectivizarea inutilă. Desigur, aceasta ar însemna să trecem cu vederea dimensiunea ideologică a programului agrar al lui Stalin și să nu luăm în considerație profundul său sentiment vindicativ împotriva țărănimii ruse.

Tabloul de ansamblu nu constituie o reușită, chiar ținând cont de ocazionale aspecte progresiste ale colectivizării ca răspândirea I.M.S.-urilor (sistemului de mecanizare). În 1939 productivitatea agricolă sovietică atinsese abia nivelul înregistrat de Rusia țaristă în 1913. Aspectul cel mai condamnabil rămânea tot foametea care, cel puțin în formele ei cele mai acute, ar fi putut fi evitată. Numărul țăranilor sovietici care au murit ca rezultat direct al perioadelor de foamete din deceniul patru variază după unele estimări occidentale între zece și cincisprezece milioane.

3. Industrializarea

Programul lui Stalin de industrializare a URSS-ului poate fi înțeles ca o încercare de a pune pe picioare o economie de război. El a afirmat că urmărea promovarea unui mare salt înainte declarând război ineficacității din trecutul Rusiei. Aceasta era o luptă împotriva claselor ostile din interiorul Rusiei și o pregătire de război împotriva dușmanilor capitaliști din exterior. Imaginea războiului explică de asemenea și forma pe care a luat-o industrializarea sovietică. Stalin înțelegea prin industrie doar industria grea și considera producția de fier, oțel sau țiței ca o veritabilă măsură a creșterii industriale, deoarece tocmai aceste produse procurau mijloacele de război. El credea că revoluția industrială din Europa occidentală și America de Nord s-a bazat pe producția de fier și oțel. Astfel, URSS a adoptat un model industrial similar căii acestora de modernizare. Diferența urma să fie aceea că, în timp ce occidentul urma drumul capitalismului, URSS va urma drumul socialismului. Aceasta n-a fost o simplă retorică politică. Trebuie amintit faptul că goana pentru industrializare din timpul lui Stalin a coincis cu o perioadă de stagnare economică în occident cunoscută sub numele de „Marea depresiune". Existau motive pentru interpretarea acestor dificultăți curente ca o dovadă a venirii marii crize finale a capitalismului occidental prezisă de Marx. Stalin a pretins că URSS avea să introducă în propria sa economie succesele tehnice dovedite ale industrializării occidentale respingând,

în același timp, în totalitate, sistemul capitalist autodistructiv care le inventase. Prin alegerea inspirată a socialismului, URSS va evita erorile care începuseră să distrugă economiile din Vest. Toate acestea au făcut ca noțiunea lui Stalin de economie planificată pentru Uniunea Sovietică să apară drept plauzibilă.

Caracterul industrializării sub Stalin poate fi studiat optim în legătură cu planurile cincinale care constau dintr-o serie de programe de creștere industrială exprimate în termeni de obiective de volum al producției. Gosplan-ului, instituția de planificare a lui Stalin, care exista încă de la începutul deceniului trei, i s-a cerut să alcătuiască o listă de indicatori care să cuprindă întreaga industrie sovietică. Procesul a început în 1928 și, în afara perioadei de război, anii 1941–1945, a durat până la moartea lui Stalin din 1953. Au existat cinci planuri distincte:

$P5_1$ – octombrie 1928 – decembrie 1932
$P5_2$ – ianuarie 1933 – decembrie 1937
$P5_3$ – ianuarie 1938 – iunie 1941
$P5_4$ – ianuarie 1946 – decembrie 1950
$P5_5$ – ianuarie 1951 – decembrie 1955

a) Primul plan cincinal

Termenul de „plan" este înșelător. Un set de obiective nu este sub nici o formă același lucru cu un plan. De aici nu rezultă obligatoriu că doar datorită cifrelor detaliate au fost precizate și mijloacele de atingere a lor. Într-adevăr, o planificare reală era tocmai elementul de bază care lipsea primului plan cincinal. Ceea ce prezentau statisticile nu era decât un set de obiective ideale; în anumite cazuri ele nu aveau vreo legătură cu realitatea. Și industrializarea, asemeni colectivizării, a suferit aceleași mistificări; directorii locali și oficialitățile tindeau să umfle cifrele de producție pentru a da impresia unor succese mai mari decât cele reale. De aceea este greu să determinăm cifrele exacte ale primului plan cincinal. O complicație în plus este faptul că au apărut trei versiuni distincte ale acestuia. Impresionat de aparentul progres în îndeplinirea planului în primele lui etape, Stalin a încurajat formarea unui plan „optimal" care instituia obiective mai înalte. Noii indicatori erau categoric nerealiști și nu aveau nici o șansă de a fi realizați. Cu toate acestea, pe baza presupuselor realizări ale planului optimal, cifrele au fost crescute

din nou. Studiile occidentale propun următoarele aproximări ca fiind cele mai apropiate de cifrele reale:

Producția (în milioane tone)	1927–1928 Primul plan	1932–1933 „optimal"	1932 amendat	1932 realizat
Cărbune	35,0	75,0	95 – 105	64,0
Petrol	11,7	21,7	40 – 55	21,4
Minereu de fier	6,7	20,2	24 – 32	12,1
Fier brut	3,2	10,0	15 – 16	6,7

Importanța acestor cifre nu trebuie supraestimată. Ceea ce conta la vremea respectivă era proiectul integral și nu detaliile. În esență, planul era un uriaș proiect propagandistic țintind să convingă popoarele sovietice că erau angajate într-o întreprindere industrială măreață, realizată de ele însele. Prin eforturi proprii, aceste popoare urmau să schimbe forma și caracterul societății în care trăiau, construindu-și un adăpost sigur împotriva invaziei străine și producând mijloacele obținerii unui viitor măreț. Datorită coerciției folosite pe scară largă observatorii străini pierdeau adesea din vedere idealismul care-i inspira pe atâția dintre participanții acestei goane susținute spre industrializare a Rusiei sovietice. Nu toți au putut fi înregimentați cu forța. A existat, mai ales în rândul tineretului, un entuziasm și un devotament care indică faptul că mulți cetățeni sovietici credeau sincer că ei construiesc o nouă societate, mai bună. Termenul „revoluție culturală" oferă o idee despre proporțiile și semnificația celor întreprinse sub conducerea lui Stalin. Dar renumiții analiști occidentali ai situației sovietice, Alec Nove și Sheila Fitzpatrick, au subliniat acest aspect. Ei au văzut în spatele schimbărilor economice ale perioadei respective o încercare reală de a crea un nou tip de om, numit homo sovieticus, ca și când ar fi apărut o nouă specie. Stalin a adunat scriitorii sovietici să le spună că de acum trebuie să se considere „ingineri care conduc reconstrucția sufletului omenesc". Sentimentul de stăpâne ale propriei țări, resimțit de popoarele sovietice, este redat de lozinca din acea vreme „nu există fortăreață pe care bolșevicii să n-o poată cuceri". John Scott, comunist american și unul dintre numeroșii consilieri industriali prosovietici din Occident, care venise pe vremea aceea în Rusia, a descris amestecul de idealism și coerciție ce a caracterizat fazele de început ale industrializării staliniste:

Magnitogorsk este un oraș construit din bucăți. În câțiva ani se făcuseră 200 milioane m^3 de excavări, se turnaseră 14 milioane m^3 de beton armat, se așezaseră două milioane m^3 de cărămizi refractare și un sfert de milion de tone de structuri de oțel au fost ridicate. Acestea toate s-au făcut de mântuială, în lipsa cantității necesare din materialele cele mai elementare. Brigăzi de tineri entuziaști din toate colțurile Uniunii Sovietice au sosit în vara anului 1930 și au construit ecartamentul căii ferate și lucrările de îndiguire necesare. Mai târziu, grupuri de țărani locali și păstori au venit la Magnitogorsk din cauza condițiilor grele datorate colectivizării. Mulți dintre acești țărani erau complet nefamiliarizați cu uneltele și procesele industriale. O colonie de mai multe sute de specialiști și ingineri străini, dintre care unii câștigau până la 100 $ pe zi, au venit să sfătuiască și să dirijeze lucrările. Din 1928 până în 1932 aproape un sfert de milion de omeni au venit la Magnitgorsk. Aproximativ trei sferturi dintre noii veniți au sosit din proprie voință căutând de lucru, cartele de pâine și condiții mai bune. Restul a venit forțat.

Prin asemenea eforturi și-a obținut rezultatele primul plan cincinal. După ce s-a făcut cuvenita dare de seamă asupra falsificării cifrelor realizate la nivel local și național, planul a rămas totuși un eveniment extraordinar deși construit din bucățele. Producția de cărbune, fier și curent electric au crescut în proporții uriașe. Producția de oțel și cea chimică (în special în domeniul de bază al fertilizatorilor) au fost mai puțin impresionante, în timp ce cantitățile de produse textile finisate s-au diminuat. Acest fapt nu este surprinzător deoarece ținând cont de degradarea produsă de colectivizare, gospodăriile de la sate au fost distruse pe scară largă. În mod deliberat industriei producătoare de bunuri de consum i s-a acordat o importanță redusă. Duritatea atitudinii care a însoțit această decizie s-a reflectat mai târziu în refuzul autorităților sovietice de a acorda o atenție mai serioasă condițiilor de viață din centrele industriale supraaglomerate. Nivelul de confort al locuințelor, situat chiar sub standardul de calitate scăzut oferit de mediul urban, era complet necorespunzător nevoilor. Această neglijare a cerințelor sociale de bază nu era întâmplătoare, deoarece nu s-a intenționat nicicând ca prin intermediul planului cincinal să se ridice nivelul de trai. Scopurile acestuia erau

Planul cincinal. Afiș reprezentându-l pe Stalin drept creatorul unei Rusii puternic industrializate

„Cincinalul în patru ani"
„Sub steagul lui Lenin am câștigat bătăliile Revoluției din Octombrie"
„Sub steagul lui Lenin am obținut succese decisive în lupta pentru reconstrucție socialistă"
„Sub același steag vom învinge în Revoluția Proletară Mondială"

colective și nu individuale; ele cereau sacrificiu și dedicație din partea muncitorilor constructori ai statului socialist, capabil să se autosusțină economic și militar în fața ostilității capitaliste.

Accentul pus de Stalin pe dușmănia lumii din afară a fost hotărâtor deoarece îi dădea posibilitatea să califice drept „sabotaj" național orice rezistență la planul cincinal și orice eșec în atingerea obiectivelor acestuia. El s-a folosit de o serie de procese publice intentate „sabotorilor" industriali, unii chiar din rândul muncitorilor străini, pentru avertizarea partidului și maselor asupra inutilității protestului împotriva rigorilor industrializării. Ca un preludiu la implementarea primului plan cincinal, Stalin a pretins în 1928 că a descoperit o conspirație antisovietică în rândul inginerilor de la minele din Șakhti, în regiunea Dombas. Procesul de la Șakhti a fost exemplar ca metodă de intimidare a forței de muncă industriale și a arătat, de asemenea, că poziția privilegiată a muncitorilor „calificați", „experți burghezi", nu mai putea fi tolerată; acest atac împotriva elitei manageriale făcea parte din schemă. El dovedește accentul pus de primul plan cincinal pe cantitate în detrimentul calității. Se tindea spre o simplă realizare de volum a producției industriale pentru a se justifica și dovedi corectitudinea marilor proiecte economice ale lui Stalin.

Sheila Fitzpatrick a numit aceasta „gigantomanie" însemnând preamărirea mărimii de dragul ei însăși, calitatea produselor finite nu era considerată o măsură a procesului, ceea ce poate reprezenta și o socoteală vicleană a lui Stalin. El trebuie să fi știut că țăranii necalificați care se scurgeau în noile fabrici, ca cei descriși în relatarea lui Jon Scott, nu puteau să se transforme peste noapte în muncitori calificați. Părea logic, deci, ca cel puțin pe termen scurt să se lase de o parte chestiunea eficienței și a controlului calității și să se pună accent pe valoarea economică a eforturilor colective prodigioase. Circulau povești în legătură cu mașini, fabrici și chiar întreprinderi întregi care fuseseră subminate datorită ignoranței muncitorilor față de procedeele industriale elementare. Aceste relatări constituie dovezi ale problemelor inerente legate de fondarea unei revoluții industriale bazate pe o forță de muncă ale cărei mentalități și caracter erau esențialmente rurale și conservatoare.

Conceptul lui Stalin de „sabotori industriali" îi permitea să dea vina subproducției pe directori, maiștri și mecanici, care nu erau pregătiți să-și joace rolul potrivit în transformarea societății sovietice. Agenții

GRU* și cadrele de partid (activiști politici) au fost trimiși în fabrici și pe platformele industriale să spioneze directorii și muncitorii și să raporteze la Centru asupra realizărilor lor.

Încă o dată controlul politic devenea instrumentul impunerii cu forța a politicilor economice. Sabotajul a devenit un termen atotcuprinzător prin intermediul căruia putea fi denunțat oricine părea a nu fi devotat trup și suflet noii ordini sovietice. Cele mai mici greșeli, ca întârzierile sau stricăciunile accidentale ale uneltelor, ori erorile de calcul, deveniră un pretext pentru condamnarea nefericitului ca dușman al progresului socialist. La un nivel mai înalt, responsabilii sau directorii de fabrică ce se dovedeau incapabili de îndeplinirea cotelor de producție puteau compărea în procese publice sub acuzația de dușmani ai statului sovietic. Într-o asemenea atmosferă înfloreau teama și învinuirile reciproce.

Umflarea rezultatelor oficiale și a nivelului producției deveniră practică curentă. Toată lumea, la toate nivelele, era angajată într-un uriaș joc al fraudei, pretinzând că lucrurile se prezentau altfel decât în realitate. De aceea statisticile sovietice de creștere industrială nu pot fi creditate, iar pentru Stalin a fost posibil să afirme, pe la mijlocul perioadei, că primul plan cincinal și-a atins obiectivele, devenind astfel un plan de patru ani. Pentru revoluția industrială stalinistă aparențele erau totul. Aici își avea originea logica „gigantomaniei".

Politicile industriale ale acelor vremuri au fost descrise ca „anticipare strategică" sau „modelul economic al lui Stalin", dar cercetătorii contemporani folosesc cu precauție astfel de termeni. De exemplu, Norman Stone consideră politicile economice ale lui Stalin a nu fi strategic clarvăzătoare, ci o „simplă succesiune de pași în mers". Primul plan cincinal nu a fost în nici un caz o anticipare strategică sau un model, dacă prin aceste cuvinte se înțelege un program detaliat de dezvoltare industrială. În ciuda tendinței tuturor documentelor oficiale ale anilor '20 de a include în continuare referiri la Stalin ca maestru planificator, în realitate era o planificare foarte rudimentară chiar de la început. Se declamau obiective industriale vaste dar metodele atingerii acestora rămâneau să fie găsite de autoritățile și directorii de la fața locului. Guvernarea lui Stalin doar avertiza, preamărea și teroriza forța

---

* Instituția securității statului care a precedat NKVD (n. tr.)

de muncă, îndemnând-o să facă eforturi încă mai mari în vederea obținerii unei producții tot mai crescute, dar adevărata planificare, chiar așa cum era, se realiza nu la nivel național, ci local. Era treaba directorilor și muncitorilor regionali de pe platforme să formuleze modalitățile reale care să corespundă cifrelor de producție date de sus, luptând disperați cu instrucțiunile primite. De aceea a fost atât de ușor pentru Stalin și colegii lui de la Kremlin să acuze oficialii mai mărunți de ineficiență și sabotaj în timp ce ei înșiși ocoleau orice acuză de incompetență.

b) Al doilea și al treilea plan cincinal

Al doilea plan cincinal (1933–1937), început în perioada cea mai întunecată a foametei, a fost mai realist decât primul, deși încă mai dovedea lipsa de coordonare a unei mari părți din așa numita planificare centrală. În anumite domenii ale economiei s-a manifestat o supraproducție, iar în altele o subproducție, în timp ce rezultatul era o frecventă blocare a unor întregi ramuri industriale datorită lipsurilor esențiale din aprovizionare. Lupta pentru obținerea unor cantități de materiale corespunzătoare ducea adesea la o competiție acerbă între zone și sectoare ale industriei, toate nerăbdătoare să scape de acuzația că nu realizează sarcinile trasate de sus. În consecință surveneau stocări de resurse, creând o situație neproductivă și ducând la o lipsă de cooperare care făcea imposibilă creșterea industrială integrată. Plângerile în legătură cu această situație erau înăbușite pentru a se evita apariția criticilor la adresa lui Stalin și a planului. Reținerea în a expune slăbiciunile planului cincinal a avut repercursiuni serioase asupra eficienței industriei. Deoarece nimeni nu voia să admită că au apărut erori de planificare sau producție, greșelile nu erau îndreptate până când ajungeau la proporții ce nu mai puteau fi ținute ascunse. Urma inevitabila căutare a țapului ispășitor. Tocmai în perioada celui de-al doilea și al treilea plan cincinal, epurările politice ale lui Stalin au atins cota maximă; într-o asemenea atmosferă supraîncărcată de teroare, simpla acuzație de sabotaj era considerată chiar dovada vinovăției. Toate acestea au avut un mare efect în detrimentul producției. După cum observă Alec Nove: „Se spunea că peste tot sunt spioni, sabotori și diversioniști. Era o lipsă cronică de personal calificat astfel încât deportarea mai multor mii de ingineri și tehnicieni în lagăre de concentrare situate la mare distanță a reprezentat o foarte mare pierdere".

Singurele realizări au fost în industria grea, unde al doilea plan cincinal a început să adune roadele construirii pe scară largă a uzinelor prevăzute în primul plan. În ciuda afirmațiilor contrare ale lui Stalin, nivelul de trai continua să fie scăzut, efect datorat parțial foametei, dar și continuei neglijări a planificării bunurilor de consum. În afara sentimentului de satisfacție de a fi angajați într-o măreață operă de construcție națională, un subiect scos continuu în evidență de presa sovietică, nu exista nimic, material vorbind, care să-i ajute pe muncitori să îndure greutățile condiției lor. Mai mult, li se cerea să-și accepte soarta fără a se plânge. Linia oficială era că totul era bine. Controlul exercitat de partid asupra presei, cinematografiei și radio-ului nu permitea să fie prezentată decât o imagine total favorabilă planurilor și realizărilor lor. Un exemplu remarcabil în legătură cu asta l-a constituit mișcarea stahanovistă care a început în 1935. S-a pretins că în luna august a acelui an, Alexei Stahanov, un miner, a realizat într-o tură de 5 ore, de 14 ori cota de cărbune cerută. Oricare ar fi adevărul, exemplul său a fost preluat de autorități pentru a arăta ce fapte măreție erau posibile în Uniunea Sovietică condusă de marele și înțeleptul Iosif Stalin. Trebuia ca atunci muncitorii sovietici să ia exemplu sau să se rușineze pentru a-și ridica normele de producție încă mai sus. Ca o ironie a sorții, în timp ce mulți dintre muncitori au răspuns pozitiv la chemarea „stahanovistă" pentru a da o producție sporită, faptul că aceasta a fost posibilă dovedește cât de scăzut era nivelul productivității muncii.

Este un paradox izbitor că într-un stat reputat ca proletar nivelului de trai al muncitorilor i se acorda cel din urmă loc în ordinea priorităților planificării. Explicația comportă două aspecte principale: slăbiciunea sindicatelor și caracterul „de război" al economiei sovietice. În loc să devină mai eficiente după 1917, sindicatele erau reduse la neputință. Conform teoriei bolșevice, într-un stat cu adevărat socialist, cum era acum Rusia, nu există diferențe între interesele guvernanților și cele ale muncitorilor, astfel încât nu mai era nevoie de nici un fel de mișcare sindicală combativă. În 1920 Trotki făcuse pași în minarea poziției sindicatelor ca organisme independente în cadrul statului sovietic. Ca rezultat, conducerea sindicatelor trecuse în mâinile membrilor de partid care au devenit uneltele efective de impunere cu forța a cerințelor guvernului sovietic asupra muncitorilor. În programul de industrializare al lui Stalin, sindicatele erau total aservite nevoilor statului. Nu se

permiteau greve, iar cererile tradiționale ale muncitorilor pentru salarii și condiții mai bune erau considerate egoiste și nepotrivite pe timp de criză națională. S-a trasat un cod al „disciplinei muncii" care cerea efort și producție maximă; neconformarea era pedepsită printr-o serie de sancțiuni care mergeau de la oprirea salariului până la închisoarea în lagăre de muncă forțată. Pe hârtie salariile muncitorilor au crescut pe parcursul celui de-al doilea plan cincinal, dar în termeni reali, dată fiind continuarea raționalizării alimentelor și prețurile ridicate, nivelul de trai era mai scăzut în 1937 decât fusese în 1928.

Sacrificiul pe care-l presupuneau toate acestea era justificat prin amenințarea percepută la adresa supraviețuirii Uniunii Sovietice. În întreaga perioadă a primului plan cincinal, guvernul sovietic afirma că URSS-ul era o națiune asediată și susținea că dacă nu se va da prioritate nevoilor apărării, continuarea existenței URSS-ului nu mai poate fi garantată. În comparație cu o astfel de amenințare, interesele materiale ale muncitorilor nu mai aveau nici o importanță. Să ceară îmbunătățirea condițiilor de muncă și viață într-o vreme când URSS se pregătea să lupte pentru propria ei existență era considerat egal cu trădarea națională. Astfel încât, deși au continuat lipsa de hrană și suprapopularea spațiilor de locuit iar bunurile fundamentale de consum au rămas inaccesibile, cheltuielile de înarmare au crescut de la 4% din bugetul național în 1933 la 17% în 1937. În 1940, sub auspiciile celui de-al treilea plan cincinal, care continua angajamentul precedentelor la dezvoltarea industriei grele, proporția acestora ajunsese la 33%. În ciuda adulării oficiale a lui Stalin pentru marele lui triumf diplomatic, dovedit prin încheierea pactului de neagresiune cu Germania nazistă în august 1939, în interiorul URSS-ului a persistat atmosfera de război; într-adevăr, condițiile de viață ale oamenilor obișnuiți au devenit încă mai grele. Un decret din 1940 a abolit ce mai rămăsese din piața liberă a forței de muncă. Dirijarea muncii de către guvern, restricțiile puse liberei circulații a populației așezată cu forța în zonele subdezvoltate și pedepsirea severă a încetinirii ritmului de lucru sau absenteismului au fost unele dintre măsurile impuse prin aceste regulamente. În 1941, în momentul în care invazia germană distrusese efectiv al treilea plan cincinal, condițiile de trai ale muncitorilor industriali sovietici se situau la un nivel încă mai scăzut decât cel din 1928. Cu toate astea, fapt considerat de gândirea sovietică mult mai important decât problema condițiilor de viață, URSS-ul era acum într-o poziție economică

ce-i permitea angajarea într-o încleștare militară pe viață și pe moarte, victorioasă, ce urma să capete o amploare și o intensitate fără precedent. Acest fapt s-a transformat în argument tipic, avansat pentru explicarea și justificarea industrializării forțate a URSS-ului sub Stalin.

Este util să citărn statistici din perioada celor trei planuri cincinale, cifre ilustrative ale producției industriale, pentru a înțelege proporțiile realizărilor lui Stalin. Datele sunt luate din lucrările istoricului economic E. Zaleski, ale cărui cercetări se bazează pe o analiză minuțioasă a surselor sovietice și occidentale.

	1927	1930	1932	1935	1937	1940
Cărbune (milioane tone)	35	60	64	100	128	150
Oțel (milioane tone)	3	5	6	13	18	18
Petrol (milioane tone)	12	17	21	24	26	26
Electricitate (milioane kilowați)	18	22	20	45	80	90

4. Economia în timpul războiului, 1941–1945

Războiul cumplit de patru ani care a început cu invazia germană din iunie 1941 a distrus orice încercare de măsurători, centralizări, planificări. De aici înainte orice considerent politic sau economic a fost sacrificat simplei necesități de supraviețuire. După o stare de șoc inițială, Stalin a început din nou să-și exercite extraordinara putere de conducător. În prima lui apariție radiofonică de război (3 iulie 1941) el a cerut cu tărie poporului să-și apere „Maica Rusie", dezgropând metodele radicale de război care au salvat întotdeauna națiunea, în trecutul glorios.

Este o problemă de viață și de moarte pentru statul sovietic, de viață și de moarte pentru popoarele URSS-ului. Trebuie să ne mobilizăm și să reorganizăm întreaga economie pe picior de război ca să nu poată exista milă pentru dușman.

Trebuie să întărim rezistența în spatele Armatei Roșii; subordonând întreaga noastră muncă acestui țel. Toate ramurile industriale trebuie să lucreze cu intensitate sporită, să producă mai multe puști, arme automate, cartușe, obuze, avioane; trebuie să organizăm paza în fabrici, stații electrice, sisteme de comunicații telefonice și telegrafice și să punem la punct protecția antiaeriană locală.

În caz de retragere forțată a unităților Armatei Roșii, tot (bunurile mobile) trebuie evacuate; inamicului nu trebuie să-i lăsăm un singur motor, un singur vagon de cale ferată, nici un singur kilogram de cereale sau litru de combustibil. Cooperativele trebuie să pună la adăpost toate vitele și să predea cerealele în paza sigură a autorităților de stat pentru a fi transportate în spatele frontului. Toate bunurile de valoare, inclusiv metalele neferoase și combustibilii, care nu pot fi retrase, trebuie distruse fără ezitare.

În zonele ocupate de inamic trebuie organizate echipe de sabotaj pentru a lupta cu unitățile dușmane, pentru a aprinde războiul de guerilă pretutindeni; să arunce în aer podurile și șoselele, să distrugă liniile telegrafice și telefonice, să dea foc pădurilor, magaziilor și mijloacelor de transport. În regiunile ocupate trebuie să creăm condiții imposibile pentru inamic.

Începând cu 1941 insistența lui Stalin din timpul celor treisprezece ani anteriori ca economia sovietică să fie pusă pe picior de război, a început să-și arate roadele. Oricare ar fi fost realitatea planificării centrale, aceasta a avut o mare valoare când s-a ajuns la organizarea efortului de război. Mai mult, austeritatea regimului și greutățile condițiilor în care trăise poporul sovietic în deceniul al treilea au avut ca „efect" pregătirea acestuia în fața dificultăților înspăimântătoare adusese de război. Există dovezi care arată că în cei patru ani amarnici ai „Marelui război patriotic", curajul gol și capacitatea de adaptare a poporului rus, ce părea imun în fața oricărei suferințe, s-au dovedit o realizare neprețuită.

Măsura suferinței poate fi redată foarte simplu: după cinci luni de lupte aproape jumătate din populația sovietică și peste o treime din uzinele naționale se aflau sub ocupația nazistă; 60% din producția de fier și oțel, 40% din sistemul căilor ferate, 60% din efectivele de animale și 40% din rezervele de cereale fuseseră pierdute. Motivul acestor catastrofe rapide a fost că, în timpul primului plan cincinal, expansiunea industrială sovietică a fost amplasată la vest de Urali, zona cea mai vulnerabilă în fața atacurilor germane. În mod extraordinar, s-au făcut eforturi în mare parte încununate de succes pentru transferul unor sectoare întregi ale industriei sovietice în siguranța relativă a părții estice a URSS-ului. Recrutarea tuturor bărbaților adulți care nu erau implicați efectiv în luptă și pierderile de vieți omenești pe front (patru milioane în

primul an de război) aveau drept consecință faptul că trebuia ca femeile și copiii să umple locurile vacante din fabrici. Munca pământului a devenit o activitate feminizată aproape în întregime. Prioritatea de vârf era producția de armament. În 1942, 55% din venitul național a fost afectat cheltuielilor militare. Această proporție era de departe cea mai ridicată comparativ cu oricare dintre țările implicate în cel de-al doilea război mondial. În asemenea condiții dure, nivelele de producție antebelice nu mai puteau fi menținute. Următoarele cifre redau proporțiile regresului industrial provocate de ocupația germană în timpul primilor doi ani de război.

	1940	1942
Cărbune (milioane tone)	150	75
Fier (milioane tone)	15	4
Oțel (milioane tone)	18	8
Electricitate (milioane kilowați)	90	29
Petrol (milioane tone)	26	22

Anul 1942 a marcat punctul cel mai scăzut al realizărilor economiei sovietice. Cu toate astea, pe măsură ce situația frontului s-a îmbunătățit spre sfârșitul războiului, a urmat o creștere economică corespunzătoare în timp ce noile fabrici din regiunea Uralilor au început să producă. Programul aliatului URSS-ului, SUA, de contracte pe termen lung, a început să-și arate efectele, fiind substanțial complementar cu rezervele de armament și motoare transportoare din producția indigenă. Recuperarea și extinderea sistemului de cale ferată sovietic s-a dovedit a fi de o mare importanță pentru mișcările strategice și tactice de trupe și materiale. O dată cu retragerea pe un front larg a armatei germane, care a urmat victoriilor sovietice majore din 1943 de la Stalingrad și Kursk, URSS a început să-și recupereze platformele industriale pierdute. Efectul benefic al tuturor acestora asupra economiei rusești de război a devenit evident în ultimul an al conflictului.

Aceste cifre dovedesc răspunsul prodigios al URSS-ului dat cerințelor de război, care s-a materializat strălucit în capacitatea de a obține o producție ridicată de armament, într-o vreme când uzinele lipseau, de a procura materiale și forță de muncă. În spatele cifrelor, însă, este ascunsă uriașa suferință datorată privațiunilor impuse populației sovietice, mai mare decât aceea deja încercată în timpul colectivizării și

industrializării. Perioada îndelungată de ocupație germană a celor mai fertile pământuri, lipsa brațelor de muncă în agricultură, rechiziționarea cerealelor și animalelor precum în discontinuitatea și distribuția alimentelor s-au combinat pentru a transforma lipsa cronică de hrană din Rusia în foamete. Chiar și în această situație, tot Stalin a avut ultimul cuvânt. În timp ce confruntările militare tindeau să ia sfârșit prin victoria din mai 1945, el declara: „Am supraviețuit celui mai crud și mai năprasnic dintre războaiele care au avut loc vreodată în istoria patriei noastre. Concluzia este că sistemul social sovietic s-a dovedit mai valabil și mai stabil decât oricare altul".

Productivitatea URSS pe timp de război
(s-a luat în calcul o unitate de bază relativă de 100 în 1940)

	1941	1942	1943	1944
Venitul național	92	66	74	88
Producția industrială totală	98	77	90	104
Producția de armament	140	186	224	251
Producția de combustibil	94	53	59	75
Producția agricolă	42	38	37	54

5. Reconstrucția postbelică

Suferințele cumplite ale populației sovietice n-au dus la pierderea controlului exercitat de Stalin asupra țării. Într-adevăr, victoria sovietică și rolul jucat de el însuși în realizarea ei, i-au conferit în URSS o poziție de neclintit; când Stalin a revenit la considerarea reconstrucției economiei sovietice după ravagiile războiului, el n-a făcut asta cu gândul de a recompensa poporul pentru eforturile depuse. Dimpotrivă, era încă mai suspicios față de lumea din afară decât fusese înainte de 1941. De aceea a chemat națiunea să-și dubleze eforturile; din nou apărarea, împreună cu reconstruirea și dezvoltarea industriei grele erau principalele priorități. Nu se schimbase nimic în gândirea lui economică pusă în practică începând cu anul 1928. S-au făcut totuși unele ajustări în structura și personalul departamentelor planificării centrale, dar acestea aveau o importanță minoră; strategia economică de bază a rămas aceeași. La sfârșitul războiului s-a constatat că URSS avea totuși resurse pe care le

putea folosi. Recuperarea întregului său teritoriu, dreptul pe care-l avea la despăgubiri pe scară largă din partea Germaniei învinse și controlul pe care-l deținea asupra statelor est-europene pe care pretindea că le eliberase în timpul războiului, promiteau o stabilitate economică pe termen lung. Totuși, acestor fapte li se opunea dezastrul provocat de război. Al patrulea plan cincinal (1946–1950) avea ca obiectiv restaurarea producției la nivelul anului 1941. Chiar dacă ținem cont de umflarea artificială a cifrelor, se pare că acest lucru a fost realizat în trei ani. Totuși, la fel ca în cazul planurilor anterioare, obiectivele au fost atinse doar în domeniul industriei grele; economia sovietică însăși a rămas neschimbată. În acele sectoare în care munca necalificată sau cea forțată putea fi folosită ușor și efectiv ca în cazul înlăturării stricăciunilor provocate de război și cel al reconstrucției fabricilor abandonate, rezultatele s-au dovedit impresionante. Pe de altă parte, nevoia adaptării la tehnicile industriale de vârf nu a fost recunoscută, cu toată prezența de după război în URSS a consilierilor economici ai Națiunilor Unite, care priveau favorabil necesitățile sovietice. Stalin continua să fie devotat proiectelor de construcții pe scară largă, orbitoare. Poduri, baraje, rafinării și uzine electrice își găseau un loc de onoare în plan, fără a se intenționa însă integrarea lor într-o strategie economică de ansamblu. Costurile acestora antrenau deseori risipa de resurse financiare și materiale care ar fi putut fi investite în altă parte mult mai productiv. Aceste puneri în scenă erau de obicei numite „marile proiecte de comunism ale lui Stalin" și erau mai mult o chestiune de propagandă stalinistă decât o autentică planificare economică. Se poate spune că detonarea victorioasă a primei bombe atomice din Uniunea Sovietică, în 1949, constituie un exemplu supus acelorași considerații.

Consemnând rezervele menționate mai sus asupra dezechilibrelor produse de planificarea sovietică rămâne totuși un fapt că în 1950 al patrulea plan cincinal își realizase obiectivele în legătură cu dezvoltarea industriei grele; producția de fier și oțel, de petrol și energie electrică fusese dublată. Slăbiciunea majoră a acestui plan, la fel ca în cazul planurilor antebelice, era incapacitatea de a crește productivitatea agricolă, sau nivelul de trai al muncitorilor sovietici. Aceste obiective erau proclamate doar formal, atât în al patrulea cât și în al cincilea plan cincinal (ultimul între 1951 și 1955 i-a supraviețuit lui Stalin), dar în practică nu se făcea mai nimic. Agricultura continua să ducă lipsă de

capital, fiind privită ca ceva cu titlu secundar față de planul industrial. Este adevărat că la începutul deceniului cinci lui Hrușciov i se încredințase misiunea specială de a investiga problemele cooperativelor agricole, dar sarcina lui consta mai degrabă în impunerea cu forța a conformării politice la țară, decât în îmbunătățirea satisfacerii cererilor alimentare. Oficial, raționalizarea a luat sfârșit în 1947, dar acest fapt n-a însemnat o dovadă reală că lipsurile fuseseră depășite; era necesară o piață neagră atotcuprinzătoare, tolerată în practică, deși condamnată oficial, pentru ca muncitorii să-și completeze firavele rezerve. Lipsa cronică a celui mai elementar confort a continuat să fie o problemă aparent insolubilă, iar viața din fabrici era tot atât de aspră ca și în timpul războiului. Nu era permisă ridicarea salariilor reale peste nivelul simplei subzistențe, iar rigorile „codului muncii" nu au fost îmblânzite. Se poate spune că la moartea lui Stalin soarta muncitorimii ruse, a cărei îmbunătățire materială inspirase Revoluția din Octombrie, era mai grea decât oricând înainte de 1917.

***Note la capitolul:** „Stalin și economia sovietică"*

În munca de compilare concentrați-vă asupra înțelegerii esențialului. Principalul aspect care merită reținut este că Uniunea Sovietică, chiar mai mult decât în majoritatea țărilor, problemele economice și cele politice s-au suprapus. Următoarea listă de titluri și întrebări vă va ajuta să vă ordonați ideile:

1. Premize: Ce înțelegeți prin termenii „a doua revoluție" și „revoluția de sus în jos"? De ce au existat neînțelegeri serioase între bolșevici în legătură cu felul în care urma să se dezvolte Uniunea Sovietică? Cu ce probleme economice s-a confruntat Rusia post-leninistă?
2. Colectivizarea: Cine sunt „culacii"? Ce motive s-au aflat în spatele programului de colectivizare al lui Stalin? Descrieți trăsăturile principale ale acestui program. Ce vă spun diversele tabele de la pp. 48–49 despre proporțiile colectivizării? Din ce cauză s-a produs o foamete deosebit de gravă în URSS în anii 1932–1933? Existau alternative reale la politicile lui Stalin de colectivizare?

3. Industrializarea: În ce sens a introdus industrializarea o „economie de război"? De ce a pus Stalin un asemenea accent pe dezvoltarea industriei grele?

a) Primul plan cincinal: faceți deosebirea între planul „optimal" și cel real. Ce metode s-au folosit pentru atingerea obiectivelor stabilite de plan? A fost primul plan cincinal un „model economic"?

b) Al doilea și al treilea plan cincinal: au diferit al doilea și al treilea plan cincinal într-un mod semnificativ față de primul? Cum au fost folosite performanțele lui Stahanov de propaganda oficială sovietică a vremii? De ce, în pofida planurilor, nivelul de viață al muncitorilor sovietici a scăzut în această perioadă?

4. Economia în timpul războiului: Care a fost impactul războiului asupra planificării economice sovietice? În ce sens a reprezentat anul 1942 un punct de cotitură în rezultatele economice sovietice? Era economia sovietică mai puternică în 1945 decât fusese în 1941?

5. Reconstrucția postbelică: Ce influență a avut situația internațională postbelică asupra atitudinii economice a lui Stalin? Ce s-a înțeles prin termenii de „marile proiecte de comunism al lui Stalin"? Indică al patrulea și al cincilea plan cincinal vreo schimbare fundamentală a strategiei industriale sovietice?

6. Dezbatere asupra politicilor lui Stalin: Care sunt principalele aspecte care îi diferențiază pe istorici atunci când judecă a) țelurile lui Stalin și b) metodele lui? Cum explicați aceste aprecieri diferite?

***Răspunsuri la întrebările de eseu asupra capitolului:** „Stalin și economia sovietică"*

Schimbările economice asociate cu politicile publice promovate de Stalin după 1928 marchează o cotitură semnificativă în dezvoltarea Rusiei moderne. Introducerea colectivizării și a industrializării au creat „a doua revoluție" – termeni care sugerează că aceste procese au avut aceeași importanță ca revoluția însăși. În consecință, acest subiect este considerat ca având importanța principală și este foarte apreciat de examinatori. Întrebările puse cer adesea cunoașterea evoluțiilor majore și înțelegerea semnificației acestora. Pentru examenele de istorie de nivel A, chiar

dacă nu vi se cere să tratați aspecte mai complicate din teoria economică, este de așteptat totuși să dovediți că înțelegeți marea importanță a factorilor economici în Rusia condusă de Stalin. În fond, principalele probleme ale politicilor sovietice au fost de natură economică. Cum putea o țară revoluționară care respinsese capitalismul să reziste într-o lume capitalistă? Cum putea Uniunea Sovietică să-și folosească cel mai bine resursele pentru a-și asigura propria supraviețuire? Putea o țară predominant rurală și agricolă să fie transformată într-un stat industrial modern? Probabil nu vi se vor pune toate aceste întrebări în mod direct, dar trebuie să înțelegeți că tocmai aceste probleme stau în miezul politicilor sovietice. Rolul personal jucat de Stalin are desigur o importanță vitală și deci trebuie să vă concentrați asupra temei centrale: care au fost țelurile economice ale lui Stalin și în ce măsură și le-a îndeplinit? Urmărind această chestiune va trebui să studiații toate trăsăturile esențiale ale economiei sovietice între 1928 și 1953.

Dacă, în conformitate cu recomandările de mai sus, ați alcătuit deja notele la acest capitol, veți obține cele mai bune rezultate, urmând această schemă:

Țeluri:
1. Care erau principalele obiective urmărite de Stalin prin unele politici de colectivizare și industrializare?
2. În ce sens au constituit politicile de colectivizare și industrializare o „a doua revoluție" în Uniunea Sovietică?

Metode:
3. „În 1933 condițiile materiale de viață ale popoarelor sovietice atinseseră un nivel fără precedent de scăzut". În ce măsură erau responsabile de această situație politicile economice ale lui Stalin?
4. Este potrivită considerarea primului plan cincinal (1928–1932) ca „model economic"?

Rezultate:
5. „Faptul că URSS a reușit să supraviețuiască războiului dintre anii 1941 și 1945 s-a datorat în întregime reconstrucției încununate de succes a economiei sovietice realizată de Stalin până în 1941". Discutați această afirmație.
6. Cum considerați ideea potrivit căreia „comparativ cu cele din primii ani ai planificării, politicile economice ale lui Stalin de după 1945 au devenit ciudat de confuze?

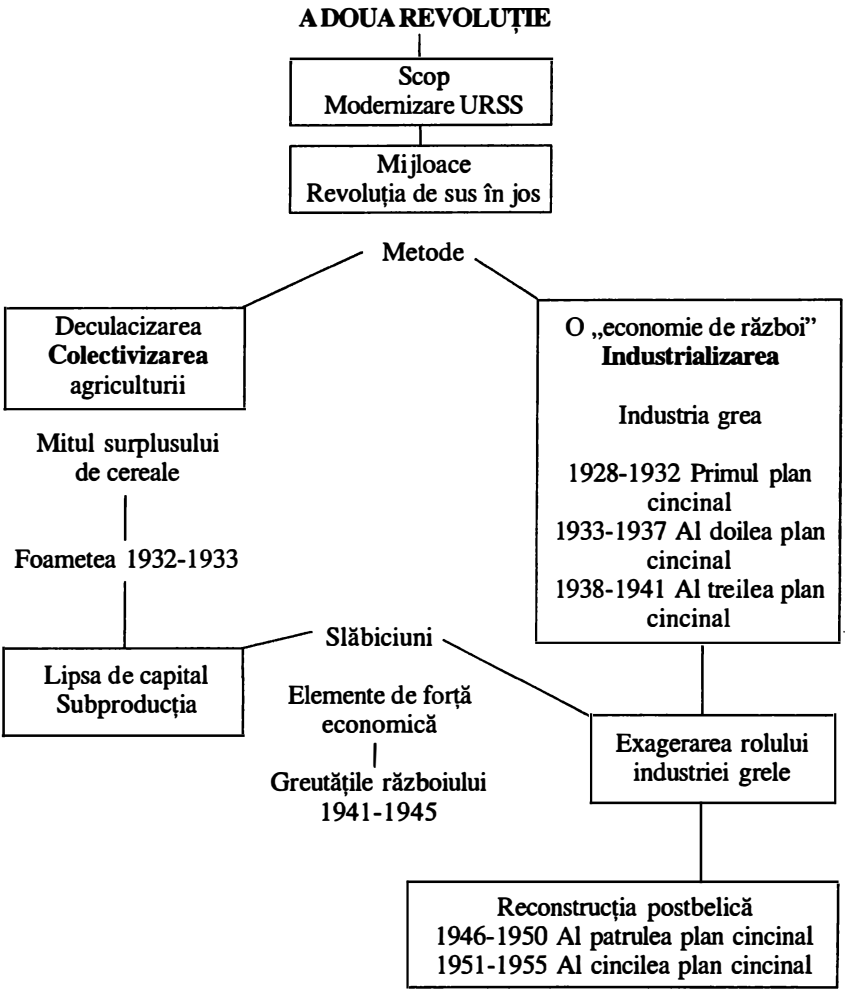

Iată un posibil plan pentru alcătuirea unui eseu la întrebarea 2: (1) Începeți lista principalelor schimbări economice și sociale aduse de cele două politici: acestea trebuie să includă referiri la campania anticulaci, exproprierea gospodăriilor țărănești, migrarea de la țară la orașe, crearea întreprinderilor industriale majore și dezvoltarea industriei grele. (2) Cu ajutorul acestei liste veți putea contura în continuare principalele trăsături ale proceselor de colectivizare și industrializare.

(3) Astfel organizați veți reuși să atacați latura mai importantă (și mai dificilă) a chestiunii anume: să legați ideea de „a doua revoluție" de contextul teoriei revoluționare bolșevice. Definiți ce a reprezentat prima revoluție pentru bolșevici – triumful proletariatului urban. (4) După stabilirea acestui fapt puteți continua prin a sugera că industrializarea și colectivizarea erau căile prin care Stalin s-a asigurat că ceea ce se obținuse în 1917 nu va fi pierdut, că țăranii vor fi siliți să servească intereselor proletariatului de a împinge Rusia sovietică spre modernizare și că statul sovietic își va asuma controlul total. Pentru Stalin, cea de „a doua revoluție" inițiată de el a fost la fel de necesară și semnificativă ca și aceea din 1917. (5) Aveți dreptul, desigur (și trebuie să fiți chiar încurajați) să adoptați o poziție critică asupra politicilor lui Stalin. Acel răspuns care atacă logica lui Stalin relativ la „a doua revoluție" și în același timp se menține în limitele întrebării va impresiona examinatorii prin maturitatea și profunzimea sa.

Întrebări bazate pe surse istorice în legătură cu: „Stalin și economia sovietică"

1. Stalin justifică ritmul schimbării, 1931

Studiați fragmentul din discursul lui Stalin de la p. 36-37 și apoi răspundeți la următoarele întrebări:

a) Ce motivație dă Stalin refuzului său de a admite o încetinire în ritmul dezvoltării economice?
b) Identificați slăbiciunile Rusiei tradiționale, așa cum sunt văzute de Stalin.
c) Cât de sincer credeți că e Stalin când vorbește despre „obligația noastră față de clasa muncitoare a întregii lumi"?
d) În ce fel este valoros acest fragment pentru istoricul ce studiază motivele care au stat în spatele politicilor economice ale lui Stalin?

2. Primul plan cincinal

Examinați tabelul cu cifre de la p. 45, ilustrația de la p. 47 și descrierea orașului Magnitogorsk de la p. 46 și apoi răspundeți la următoarele întrebări:

a) Care credeți că sunt motivele existenței a patru coloane de cifre pentru primul plan cincinal?
b) Ce alte surse vă sunt necesare pentru a analiza cifrele date în perspectivă?
c) Un număr de trăsături de maximă importanță ale goanei spre industrializare este cuprins în fragmentul descrierii orașului Magnitogorsk. Identificați-le.
d) Fotografia ilustrează chipurile dușmanilor interni și externi ai planurilor de industrializare staliniste. Sugerați care grupuri sociale au fost creionate.
e) Cum pot fi folosite aceste trei surse istorice la construirea unei analize a scopurilor și efectelor primului plan cincinal?

3. Economia sovietică în timpul războiului

Studiați fragmentul extras din cuvântul radiodifuzat al lui Stalin de la p. 53 și seturile de statistici de la pp. 52-56, iar apoi răspundeți la următoarele întrebări:

a) În ce fel acest cuvânt transmis la radio ilustrează ceea ce s-a numit politica de „scurmare a pământului"?
b) Ce dovezi ne oferă primul tabel de la p. 55 asupra schimbărilor imediate impuse cu forța economiei de izbucnirea războiului din 1941?
c) Folosind statisticile productivității muncii în timpul războiului de la p. 56 și propriile cunoștințe, apreciați succesul economiei sovietice în adaptarea la cerințele războiului dintre anii 1941 și 1944.
d) Ce rezerve aveți în considerarea statisticilor relative la evoluțiile agriculturii și industriei sovietice redate în acest capitol?

CAPITOLUL 4

Stalin și puterea politică

Stalin a obținut puterea în Uniunea Sovietică în 1929, o dată cu victoria lui asupra bolșevicilor de stânga și de dreapta. În continuare el a trecut la consolidarea acestei puteri până la absolutism, printr-o serie de epurări care au continuat până la moartea sa în 1953. În teorie, epurările erau un mijloc de a conserva și purifica partidul comunist și statul sovietic, dar în practică funcționau prin retrogradarea și înlocuirea membrilor de partid și oficialilor ale căror idei și comportări erau considerate de Stalin o amenințare la adresa propriei lui autorități. Controlul deținut de el asupra mașinăriei de partid și guvern și nu atât alte posturi deținute în fruntea statului, i-a oferit lui Stalin posibilitatea să folosească epurările efectiv ca instrument devastator al exercitării autorității politice.

1. Primele epurări

Epurările staliniste începute în 1934 n-au fost un fenomen fără precedent. În timpul deceniului trei, zeci de mii de anticomuniști fuseseră calificați de autorități drept „naționaliști burghezi", „aripă de stânga antibolșevică" sau „deviaționiști" și au fost închiși în lagăre de muncă forțată. Este posibil, de asemenea, să interpretăm înfrângerea curentelor de stânga și dreapta în lupta pentru putere a deceniului trei ca epurări staliniste reușite. Stalin voia să ia măsuri ferme împotriva acelora pe care-i învinsese, dar a fost împiedicat de la acesta de intervenția altor membri ai biroului politic. Faptul că s-a lăsat abătut de la hotărâre dovedește că încă nu considera că are controlul deplin.

Procesele publice precum afacerea Sakhty s-au ținut în timpul etapelor de început ale primului plan cincinal ca mod de identificare și oferire în fața oprobiului public a „sabotorilor" industriali. În 1932 a avut loc procesul grupului Riutin. Aceștia erau adepții lui M.N. Riutin,

un bolșevic de dreapta, care publicase un atac la adresa lui Stalin, descriindu-l ca „geniu rău care a dus Revoluția în pragul distrugerii". Riutin și susținătorii săi au fost judecați public și excluși din partid, ceea ce a constituit preludiul primei epurări majore a PCUS de către Stalin. Între 1933 și 1934 aproape un milion de membri, peste o treime din numărul total, au fost excluși din partid fiind acuzați ca „Riutiniști".

La început epurările din partid nu au fost nicidecum atât de violente și mortale cum au devenit mai târziu. Deși nu îmbrăcau mereu forma procedurii legale și nici nu implicau în mod necesar o excludere oficială din partid, ele nu aduceau cu sine închisoarea sau execuția. Procedura obișnuită era să se ceară membrilor să predea carnetele de partid pentru verificare și, în acest punct, persoanelor suspecte nu li se mai înapoiau carnetele. În realitate acest fapt era o adevărată excludere, deoarece membrilor fără carnet li se interzicea accesul la toate activitățile de partid, mai mult, atunci și familiilor acestora le era imposibil să-și păstreze serviciul, locuința sau cartelele de raționalizare a alimentelor. Amenințarea cu excluderea era suficientă pentru forțarea membrilor să se conformeze politicii oficiale a partidului. Acest sistem a făcut tot mai dificilă ridicarea unei opoziții efective. În ciuda acestui fapt s-au făcut încercări la începutul anilor 1930 de a-l critica pe Stalin, așa cum o dovedește afacerea Riutin. Eforturile au fost ineficiente, dar l-au determinat pe Stalin să creadă că încă mai era posibilă o amenințare serioasă și organizată la adresa autorității sale.

Anul 1934 marchează o dată importantă în drumul lui Stalin spre puterea absolută, deoarece este începutul terorizării sistematice, nu numai a oponenților politici evidenți, ci și a colegilor și membrilor obișnuiți de partid. Este greu de dat o explicație precisă a motivelor pentru care Stalin a inițiat o asemenea teroare. Istoricii sunt de acord că aici s-a manifestat un comportament ce depășește rațiunea sau logica.

Stalin avea o natură profund suspicioasă și până la moartea sa, douăzeci de ani mai târziu, a continuat să se creadă amenințat de dușmani reali sau potențiali. Un istoric, Alec Nove, sugerează că mintea lui Stalin ar fi putut funcționa astfel: „Revoluția de sus în jos a produs mari dificultăți, coerciția a lăsat multe răni. În lăuntrul sau în afara partidului, cei implicați pot visa la răzbunare. Liderii de partid, reduși la neputință politică, pot căuta să exploateze situația; deci să-i lichidăm pe toți la timp, să-i distrugem pe ei și reputația lor". Nimeni nu era în siguranță, toți erau suspecți.

Epurările au devenit nu atât o serie de episoade separate, cât o condiție permanentă a vieții politice sovietice. Teroarea s-a răspândit ca o atmosferă atotcuprinzătoare; intensitatea ei varia în timp, dar a fost o realitate mereu prezentă pe tot parcursul vieții care-i mai rămăsese de trăit lui Stalin.

2. Epurările care au urmat morții lui Kirov, 1934-1936

Pretextul epurării din 1934 care a constituit modelul tuturor persecuțiilor ulterioare, a fost asasinarea lui Serghei Kirov, secretarul sovietului din Leningrad. Este foarte probabil că omorârea lui Kirov a fost un complot aprobat de Stalin însuși. Nichita Hrușciov, în „raportul secret" din 1956 care a inițiat procesul destalinizării (pp. 123–125), a afirmat că aproape sigur Stalin s-a aflat în spatele crimei. Aceasta este și concluzia istoricului contemporan Robert Conquest care a elaborat un studiu special al incidentului. Motivele lui Stalin nu sunt greu de sesizat. Kirov era o figură populară în partid; fiind un rus de o frumusețe rară, el a făcut o impresie puternică la al XVII-lea Congres al partidului din 1934 și, ca urmare, a fost ales în Biroul Politic. Se cunoaște faptul că el era nemulțumit de cursul luat de industrializare, fiind de partea celor îngrijorați de ritmul rapid al programului lui Stalin. Kirov se opunea, de asemenea, măsurilor extreme, folosite ca mijloace pentru disciplinarea membrilor de partid. Dacă în interiorul partidului s-ar fi format neoopoziția organizată împotriva lui Stalin, Kirov era un exemplu de om care iese în evidență și în jurul căruia s-ar fi adunat membrii de partid nemulțumiți. Oricare ar fi fost gradul implicării sale, Stalin a profitat cu siguranță de ocazia oferită de uciderea lui Kirov. Sub masca pedepsirii acestui asasinat, a început o nouă epurare în partid. Stalin a pretins că moartea lui Kirov fusese organizată de un cerc întins de trotkiști și stângiști și trebuia ca toți să dea socoteală. Acest fapt a justificat arestarea pe scară largă a conspiratorilor suspectați și a complicilor lor, urmată de închiderea sau executarea acestora. Atmosfera este bine surprinsă într-o relatare de Victor Serge făcută de unul dintre „opoziționiștii" care au reușit să fugă din URSS în vremea aceea:

1 Sunt convins că la sfârșitul anului 1934, chiar în momentul când a fost omorât Kirov, Biroul Politic intra într-o atmosferă de

normalitate și relaxare. Glonțul tras de Nicolaiev (asasinul) a deschis calea unei ere de panică și sălbăticie. Răspunsul imediat a fost executarea a 114 persoane, apoi executarea lui Nicolaiev și a prietenilor săi, apoi arestarea și închiderea tuturor foștilor adepți ai lui Zinoviev și Kamenev, cam 300 persoane, după câte îmi dau seama; apoi deportarea în masă a zeci de mii de cetățeni din Leningrad simultan cu sute de arestări ale celor deja deportați și deschiderea unor noi procese presupunând un număr de versiuni diferite a crimei lui Nicolaiev, toate acestea împănate cu inexactități, dar nu s-au publicat documentele originale, fie ele afirmații ale teroriștilor sau acte ale investigațiilor. A fost aproape sigur un act individual comis de un comunist furios. Opoziția de stânga, sau trotkistă nu a avut nimic de-a face cu asasinatul.

Este o coincidență interesantă faptul că la fel cum „recrutarea leninistă" netezise calea lui Stalin spre putere cu zece ani înainte (vezi p. 27) tot astfel în 1934 reușita epurărilor a fost cu mult ajutată de o recentă schimbare semnificativă a compoziției partidului. În timpul celor trei ani anteriori evenimentelor, PCUS recrutase în rândurile sale un număr mai mare de muncitori calificați și directori industriali decât oricând înainte de 1917. Stalin a încurajat acest fenomen ca pe un mijloc de a întări legătura dintre partid și cei direct responsabili de punerea în practică a primului plan cincinal, ceea ce a avut ca rezultat intrarea în PCUS a unui număr considerabil de membri care erau mai degrabă orientați spre a face carieră decât erau motivați politic. Conștienți că noile lor privilegii și perspectiva unei slujbe mai înalte erau consecința directă a patronajului exercitat de Stalin, asemenea membri erau mai mult decât dornici să susțină eliminarea elementelor antistaliniste din partid. În fond, aceasta le îmbunătățea propriile șanse de promovare; competiția pentru slujbe în Rusia sovietică era în mod invariabil acerbă. Epurările creau mereu posturi libere de ocupat. Norman Stone oferă această explicație: „Era caracteristic pentru Stalin să-și aibă proprii aliați «vânați» de subordonații lor; în sistemul lui Stalin călăi identici se înlocuiau unii pe alții ca păpușile rusești*". Ca șef care împărțea pozițiile, Stalin știa că

* Păpuși „matrioșka" (mămica lb. rusă) care se introduc unele în altele (n. tr.)

interesul personal, dacă nu convingerile politice ale acestor noi membri de partid, îi va menține credincioși lui. Nu erau greu de găsit subordonați zeloși care să organizeze epurările. Trăsătura comună a vârfurilor de lance staliniste era neclintita lor loialitate personală față de el, o loialitate care depășea orice scrupule și-ar fi făcut în legătură cu faptele lor. Aceștia erau un grup de indivizi „nesărați" a căror lipsă de rafinament cultural și de sensibilitate morală se adăuga la reacția în fața disprețului și groazei arătate de victimele lor. Epurările preliminare din 1933 au fost aranjate de Ejov, șeful Comisiei de control, ramură a Comitetului Central responsabilă cu disciplina de partid. Epurările pe scară largă ce au urmat uciderii lui Kirov din 1934 au fost lucrătura lui Iagoda, șeful noului creat NKVD, care în acel an urmase organizației GRU ca forță de securitate a statului. În 1935 postul-cheie ocupat de Kirov ca lider al partidului în Leningrad a fost preluat de Jdanov, descris de un comunist contemporan care a reușit să scape epurărilor ca „un lingușitor fără nici o idee în cap"; funcția echivalentă la Moscova a fost ocupată de alt stalinist înfocat, Nichita Hrușciov. Ca recunoaștere a serviciilor sale bătătoare la ochi, prin care i-a atacat ca un lingușitor pe „opoziționiști" în primele procese de epurare, Andrei Vîșinski, un menșevic reformat, a fost numit procuror al statului. Conaționalului georgian al lui Stalin, Lavrenti Beria, i-a fost încredințată supravegherea securității de stat în domeniul minorităților naționale ale URSS-ului. Prin intermediul unui alt protejat al său, Poskrebîșev, însărcinat cu Secretariatul, Stalin controla toate domeniile semnificative ale birocrației. Asmuțirea opiniei publice sau de partid împotriva puterii lui Stalin de a manevra funcțiile și personalul politic ori guvernamental, nu producea nici un efect. Cam în vremea celui de-al doilea plan cincinal au circulat zvonuri despre o posibilă mișcare ce viza îndepărtarea lui din funcția de secretar general, însă toate au fost reduse la tăcere de evenimentele care au urmat afacerii Kirov.

Trăsătura cea mai importantă a epurărilor post-kiroviste a fost statutul eminent al multora dintre victimele sale. Figurile proeminente aflate printre acești arestați erau Kamenev și Zinoviev care, împreună cu Stalin, formaseră triumviratul de după moartea lui Lenin din 1924 și care fuseseră conducătorii bolșevicilor de stânga în lupta pentru putere a anilor 1920. În momentul arestării lor din 1935, nu au fost acuzați de amestec în asasinarea lui Kirov, ci numai că erau angajați în „opoziție", o acuzație fără înțeles precis. Cu toate acestea, semnificația arestării și

închiderii lor a fost clară pentru oricine: nici un membru de partid, indiferent de funcție sau trecut revoluționar, nu era în siguranță. Decretul guvernamental „împotriva actelor teroriste" emis după moartea lui Kirov a conferit lui Iagoda și celorlalți executanți ai epurărilor puteri atotcuprinzătoare și a făcut din NKVD „o justiție în sine" pusă în urmărirea dușmanilor statului și partidului. Arestările arbitrare și execuțiile sumare au devenit o regulă. În anii ce au urmat morții lui Stalin, Hrușciov a recunoscut că acest decret ajunsese să justifice, „un spectru întins de acte care contraveneau justiției socialiste", un eufemism pentru executarea omorurilor în masă. Soarta reprezentanților la Congresul partidului din 1934 ne poate oferi o idee despre acestea: din cei 1996 delegați participanți la lucrări, 1108 au fost executați în următorii trei ani. Se poate adăuga și faptul că dintre cei 139 membri ai Comitetului Central aleși la acea adunare, toți, cu excepția doar a 41 dintre ei, au fost omorâți în timpul epurărilor. Leonard Schapiro, în studiul său asupra PCUS, a numit aceste evenimente „victoria lui Stalin asupra partidului". Începând de acum înainte, Partidul Comunist Sovietic s-a aflat în întregime sub controlul lui și, drept efect, a încetat să mai aibă o existență separată – Stalin devenise partidul.

3. Marea epurare, 1936–1939

Logic ar fi fost de așteptat, o dată cu stabilirea supremației absolute a lui Stalin asupra partidului, epurările să fie oprite. În realitate s-a întâmplat exact invers: acestea au crescut în intensitate. Stalin a declarat că Uniunea Sovietică se afla „sub stare de asediu" și a cerut o vigilență sporită în demascarea dușmanilor din interior. În 1936 a început în URSS o teroare care a afectat progresiv întreaga populație și al cărei dramatism a culminat prin spectacolul proceselor publice ale foștilor colegi bolșevici ai lui Stalin. Eroii de altă dată ai Revoluției din 1917 și ai a războiului civil au fost arestați, judecați și executați ca dușmani ai statului. În mod remarcabil, în marea lor majoritate ei s-au dus la moarte după ce și-au recunoscut vina și au acceptat ca adevărate acuzațiile îndreptate împotriva lor. În acea vreme persecuțiile au luat asemenea proporții, iar victimele aveau funcții atât de înalte, încât acest fapt a rămas în istorie cu numele de „marea epurare".

Calificativele aplicate acuzaților în timpul epurărilor nu aveau nici o legătură cu realitatea politică. Blocurile opoziției de „dreapta", „stânga" sau „centru" erau considerate identice și grupate invariabil sub termenul atotcuprinzător de „trotkiști" ca o etichetă, însă acestea erau capete de acuzare mult mai convenabile decât definirea unei opoziții politice reale. Ele au reprezentat mijloacele preliminare pentru identificarea și izolarea acelora dintre membrii partidului comunist, sau dintre funcționarii statului sovietic pe care Stalin dorea să-i distrugă.

a) Epurarea partidului

Există o asemănare între epurările anilor '30 și lupta pentru putere din perioada post-leninistă, cu o decadă înainte. În fiecare dintre cazuri întâi a fost atacată stânga și apoi a urmat asaltul asupra dreptei. Preludiul „marii epurări" din 1936 a fost marcat de o scrisoare secretă, trimisă din sediul central al PCUS către toate organizațiile locale de partid, care avertiza asupra unei conspirații teroriste a blocului „Trotkisto-Kamenevisto-Zinovievist contrarevoluționar de stânga" și cuprindea instrucțiuni ca activiștii de partid să purceadă la demascarea agenților suspecți și a simpatizanților. O dată cu punerea în mișcare în întreaga țară a campaniei de denunțuri și excluderi din partid, Kamenev și Zinoviev au fost supuși unui proces public de demascare și acuzați de amestec în uciderea lui Kirov și de complot de răsturnare a statului sovietic. Ambii s-au declarat vinovați și au dat citire unor mărturisiri abjecte în tribunal. Întrebarea evidentă este „de ce au mărturisit?". Oricum acești oameni credeau în bolșevism. Este neîndoielnic, așa cum s-a descoperit mai târziu în timpul destalinizării, că a fost folosită tortura fizică și psihică. Cel mai important lucru a fost probabil sentimentul lor de demoralizare în fața acuzațiilor și dezonoarei la care au fost supuși de partidul căruia își dedicaseră întreaga viață. Că s-au declarat vinovați a reprezentat, într-un fel neobișnuit, un ultim act de loialitate față de partid. Oricare ar fi fost motivele lor, și aceasta continuă să-i deruteze pe istorici, faptul că au recunoscut a făcut extrem de dificil pentru celelalte victime ale epurărilor să-și pledeze sau chiar să mai creadă în nevinovăția lor.

Dacă cei mari din stat și partid erau gata să-și accepte soarta, pe ce baze ar fi putut rezista oamenii de mai mică importanță? Impactul psihologic produs de mărturisirile publice făcute de personaje de importanța unor Kamenev și Zinoviev a fost profund și a ajutat la crearea

unei atmosfere în care victimele inocente s-au supus cu ardoare unor false acuzații în procese publice și s-au dus la moarte implorând iertarea partidului. A dovedit, de asemenea, viclenia lui Stalin când a insistat pentru o politică de procese publice. Este neîndoielnic faptul că Stalin avea puterea de a proceda la epurări fără a se folosi de procedurile legale dar, determinând victimele la mărturisiri umilitoare în timpul acestor procese publice, el avea astfel posibilitatea să dezvăluie proporțiile conspirației la adresa sa și să dovedească necesitatea continuării epurărilor. Mai exista și avantajul politic al faptului că victimele, în mod inevitabil, incriminau pe alții și ușurau sarcina depistării viitoare justificând astfel continuarea măsurilor brutale.

Acest lucru deveni curând evident, după ce Kamenev și Zinoviev împreună cu alți 14 bolșevici au fost în mod trist executați conform cererii notorii a lui Vîșinski, în calitate de procuror, să fie împușcați „ca niște câini turbați ce sunt". Detaliile relevate de condamnați în mărturiile lor au fost folosite la pregătirile pentru următoarea lovitură majoră, atacul asupra deviaționiștilor de dreapta. Buharin, Rîkov și Tomski au fost puși sub investigație dar nu au fost acuzați oficial încă. Amânarea s-a datorat reținerii unor vechi bolșevici din Biroul Politic de a-și denunța camarazii. Stalin a intervenit personal pentru grăbirea procesului. Iagoda, despre care se considera că a dovedit prea mare sensibilitate în recenta mânuire a blocului „trotkisto-zinovievist", a fost înlocuit la conducerea NKVD prin mai puțin scrupulosul Ejov, al cărui nume, asemeni celui al lui Vîșinski, va deveni un echivalent al terorii.

Între timp procedurile împotriva lui Buharin și a dreptei au fost grăbite de mărturisirile din alt proces-spectacol din 1937, în care 17 comuniști denunțați ca „centru antisovietic trotkist" au fost acuzați de spionaj în favoarea Germaniei naziste, acuzații care i-au inclus și pe Radek și Piatakov, foști favoriți ai lui Lenin ca și pe Sokolnikov, comisar pentru finanțe, numit de Stalin în timpul primului plan cincinal. Mărturisirea umilitoare a lui Radek, prin care și-a incriminat cei mai apropiați colegi, inclusiv pe prietenul său, Buharin, l-a salvat de la sentința cu moartea pronunțată împotriva tuturor celorlalți acuzați, cu excepția a trei dintre ei (el murind doi ani mai târziu într-un lagăr de muncă forțată la Polul Nord). Ejov și Vîșinski aveau acum dovezile necesare. În 1938 în cadrul celui de-al doilea dintre procesele-spectacol majore, Buharin și Rîkov (Tomski se sinucisese între timp) împreună cu alți 18 troțkiști de dreapta au fost

acuzați public de o serie de culpe, inclusiv sabotaj, spionaj și conspirație pentru uciderea lui Stalin. Un semn al vitezei cu care teroarea începuse să-și devoreze proprii promotori a fost și faptul că Iagoda s-a numărat printre acuzați. Fitzroy MacLean, un diplomat englez, a fost unul dintre observatorii străini cărora li s-a permis să asiste la proces. Descrierea lui redă caracterul și semnificația lucrărilor ședinței:

> Era o listă impresionantă (de acuzați): Buharin, fost secretar general al Internaționalei Comuniste, timp de ani de zile teoreticianul de bază al partidului și un tovarăș apropiat al lui Lenin; Rîkov, urmașul lui Lenin și, predecesorul lui Molotov la conducerea guvernului; Iagoda, care până acum optsprezece luni de zile fusese comisarul poporului pentru afacerile interne și conducător suprem al atotputernicului NKVD.
>
> Prizonierii au fost acuzați, în mod colectiv și individual, de toate crimele ce pot fi închipuite: înaltă trădare, omor, spionaj și toate tipurile de sabotaj. Au complotat să distrugă industria și agricultura, să-l asasineze pe Stalin, să destrame Uniunea Sovietică în favoarea complicilor lor capitaliști. S-a arătat că cea mai mare parte dintre acuzați au fost criminali și trădători ai cauzei sovietice încă de la Revoluție, chiar înainte de asta. Dovezile acumulate au umplut nu mai puțin de 50 volume groase. Unul după altul, folosind aceleași cuvinte, ei și-au recunoscut vina, Buharin, Rîkov, Iagoda. Fiecare prizonier și-a incriminat camarazii și a fost la rândul său acuzat de aceștia. N-a existat nici o încercare de a-și declina răspunderea. Erau oameni în deplinătatea facultăților mentale; depozițiile păreau raționale și făcute cu aparența deplinei spontaneități. Și totuși, ceea ce spuneau, conținutul propriu-zis al mărturiilor, părea să nu aibă nici o legătură cu realitatea.
>
> În timpul desfășurării procesului a devenit și mai clar că scopul subliniat al fiecărei depoziții era ponegrirea liderilor „blocului" pentru a fi prezentați nu ca oponenți politici, ci drept niște „criminali obișnuiți, ucigași, otrăvitori și spioni".

La un moment dat, în timpul procesului, Buharin a pus curtea în încurcătură prin încercarea de a se apăra, dar a fost redus la tăcere de Vîșinski, într-o manieră arogantă și a fost trimis la împușcare împreună

cu restul acuzaților. Execuția lui Buharin cuprinde o ironie particulară: numai cu doi ani în urmă el fusese principalul artizan al noii constituții a URSS. Această constituție din 1936 pe care Stalin o numea „cea mai democratică din lume" era menită a fi o vitrină așezată în fața comuniștilor străini și simpatizanților corectitudinii legale a statului sovietic. Aceasta a fost în perioada în care politica externă sovietică (vezi p. 100) printr-un efort de a înlătura amenințarea nazistă la adresa URSS-ului, chema la formarea „fronturilor populare" între partidele comuniste și diferitele grupări de stânga din Europa, inițiativa aparținându-i lui Stalin. În afară de definirea relațiilor dintre republicile federale independente ale URSS-ului, constituția din 1936 pretindea că socialismul a fost instaurat și că nu mai existau „clase" în societatea sovietică; orice exploatare luând sfârșit acum nu mai erau decât straturi" de muncitori și țărani, muncind în armonie pentru binele tuturor. Drepturile civile fundamentale, ca libertatea de exprimare, întrunire și credință erau garantate. Cu toate acestea, adevăratul caracter al constituției staliniste nu consta în ceea ce spunea, ci în ceea ce omitea să spună. Rolul partidului nu era menționat; puterile acestuia nu erau definite și deci nu erau limitate, rămânând instrumentul prin intermediul căruia Stalin exercita controlul absolut asupra URSS-ului. Este posibil să se argumenteze faptul că nicăieri natura frauduloasă a sistemului stalinist n-a fost mai clară, mai evidentă ca în constituția din 1936, creată în perioada când epurările atingeau punctul culminant. Contrastul dintre pretențiile sale democratice și realitatea situației din Uniunea Sovietică n-ar fi putut fi mai mare.

b) Epurarea armatei

Țintele epurărilor nu s-au limitat la membrii de partid și la oficialitățile din guvern. În 1937 acestea s-au extins semnificativ, amenințarea planând acum asupra militarilor sovietici. Controlul politic exercitat de Stalin asupra Uniunii Sovietice ar fi fost insuficient prin el însuși pentru menținerea autorității acestuia, dacă forțele armate ar fi continuat să fie independente. De aceea, era esențial ca ele să devină aservite. Cunoscând că loialitatea militarilor putea face epurarea armatei mai periculoasă și mai dificil de realizat, Stalin a început, ca prim pas, prin organizarea unui număr mare de transferuri între funcțiile înalte pentru a slăbi posibilitatea formării unor centre de rezistență în fața atacului. După realizarea acestora, în mai 1937, Vîșinski a anunțat că „o conspirație

gigantică" fusese descoperită în rândurile Armatei Roșii. Mareșalul Tuhacevski, popularul și talentatul șef al statului major, a fost arestat împreună cu șapte alți generali, toți „eroi ai războiului civil". Sub motiv că viteza este esențială pentru prevenirea unor lovituri militare, procesul s-a ținut imediat și în mod secret. Acuzația a fost de trădare și Tuhacevski a fost învinuit de spionaj în favoarea Germaniei și Japoniei. Au fost aduse ca dovezi documente, dintre care unele furnizate de serviciul german la cererea NKVD. Sfârșitul era dinainte hotărât și inevitabil. După mărturisirile rituale urmate de condamnare, Tuhacevski și camarazii săi generali au fost împușcați în iunie 1937. Aici apare un element cu totul particular: președintele curții secrete care a pronunțat sentința a fost mareșalul Voroșilov, un stalinist devotat, care de mult îl invidia pe Tuhacevski pentru calitățile lui superioare și marea popularitate de care era înconjurat.

Executarea lui Tuhacevski a fost semnalul pentru procedarea la o vărsare de sânge încă și mai mare. Pentru prevenirea oricărei reacții militare posibile, s-a trecut la distrugerea în întregime a organizării Armatei Roșii. În următoarele optsprezece luni, toți cei unsprezece comisari de război au fost înlocuiți din funcții; trei dintre cei cinci mareșali ai Uniunii Sovietice au fost concediați; 75 dintre cei 80 de membri ai Consiliului Militar Suprem au fost executați; 14 dintre cei 16 comandanți de armată și aproape două treimi din cei 280 de condamnați de divizie au fost mutați; jumătate dintre membrii corpului ofițeresc, 35 000 în total, au fost ori întemnițați, ori împușcați. S-a raportat că în anumite unități militare supuse unei culmi a epurărilor, ofițerii erau duși la execuție cu camioanele. De asemenea și marina sovietică a fost epurată. Toți amiralii activi ai flotei au fost împușcați și mii de ofițeri navali au fost închiși în lagăre de muncă. Aviația sovietică a fost decimată într-un mod similar, doar unul dintre vechii ei comandanți supraviețuind epurărilor.

În anul 1939, devastarea forțelor armate sovietice, act lipsit de vreo legătură cu orice obiectiv militar imaginabil, era totală. Aceasta a lăsat toate cele trei forțe armate sever descoperite și conduse de înlocuitori lipsiți de experiență sau incompetenți. Ținând cont de nevoile de apărare ale URSS-ului, o temă constant subliniată de Stalin însuși, mutilarea deliberată a armatei sovietice constituie un aspect al epurărilor care desfide orice logică și dovada cea mai puternică în favoarea argumentului că Stalin pierduse legătura cu realitatea.

c) Epurarea populației

Obținerea de către Stalin a dominației totale asupra partidului, guvernului și armatei nu a însemnat sfârșitul epurărilor. Aparatul terorii a fost păstrat continuându-se căutarea dușmanilor. Epurarea aparatului tehnic a fost folosită ca metodă pentru atingerea obiectivelor primului plan cincinal. Se poate face o paralelă directă între persecuția membrilor de partid pentru „opoziționism" politic și acuzațiile de sabotaj industrial îndreptate asupra directorilor și muncitorilor din fabrici. Epurările erau și o modalitate de a forța regiunile și naționalitățile să se subordoneze total lui Stalin. Procesele-spectacol care avuseseră loc la Moscova și Leningrad, cu cortegiul lor de acuzații, mărturisiri și sentințe la moarte, au fost copiate în toate republicile URSS-ului. Teroarea creată nu era mai puțin intensă la nivel local. De exemplu, între ani 1937 și 1939, în statul natal al lui Stalin, Georgia, doi prim-miniștri de stat au fost înlocuiți, patru cincimi din secretarii de partid regionali și mii de funcționari mai mărunți și-au pierdut posturile, după care a urmat epurarea pe scară largă a profesiunilor juridice și academice. Nici comuniștii străini care trăiau în URSS nu erau ocrotiți de imunitate. Au fost ridicați în masă o serie de exilați revoluționari polonezi și germani, mulți dintre aceștia fiind închiși sau împușcați. Cea mai importantă victimă străină a fost Bela Kun, liderul scurtei revoluții din Ungaria din 1919, care a fost condamnat și împușcat în 1936. Toate domeniile vieții sovietice au fost afectate de epurări. Starea constantă de frică creată de acestea a condiționat percepțiile și atitudinea întregii populații sovietice. De aceea este corect să se spună că sub Stalin teroarea a fost ridicată la rang de metodă de guvernare.

Este de înțeles că istoricii tind să se concentreze în special asupra elementelor centrale și dramatice ale epurărilor, ca procesele-spectacol sau atacul asupra partidului și Armatei Roșii, dar cel mai mare impact ca număr al epurărilor s-a produs asupra rangurilor de jos și de mijloc ale societății sovietice. O optsprezecime din numărul populației a fost arestată în timpul epurărilor staliniste. Aproape toate familiile din URSS au suferit pierderea cel puțin unui membru căzut victimă terorii.

În goana de a dezvălui tot mai multe conspirații, de a căuta tot mai mulți vinovați, înșiși anchetatorii au devenit victime, alăturându-se celor pe care-i condamnaseră la celule de execuție și lagăre de muncă. Concepte ca nevinovăție și vină, adevăr și fals păreau să-și fi pierdut

orice înțeles în timpul epurărilor. Masa populației era perplexă și dezorientată. Frica, de proporțiile celei create de epurări, s-a dovedit un mare distrugător al valorilor morale și loialităților tradiționale. Singurul țel devenise supraviețuirea, chiar cu prețul trădării. Într-o ediție din 1988 a *Gazetei Literare* publicată la Moscova, dedicată examinării epurărilor lui Stalin, un scriitor sovietic a deplâns „sadismul deosebit, barbaria sofisticată prin care rudele cele mai apropiate erau forțate să se acuze reciproc, fratele să-și calomnieze fratele, soțul să-și ponegrească soția".

4. Ultimele epurări, 1941–1953

Epurările au continuat și în timpul războiului, deși într-o manieră mai puțin bătătoare la ochi. Stalin dădea vina eșecurilor militare pe sabotajul intern și îi persecuta pe cei presupuși a fi responsabili. Nici războiul și nici rezultatele acestuia nu i-au slăbit spiritul vindicativ, dimpotrivă, din război a ieșit cu o atitudine mai dură față de popoarele sovietice în ciuda eforturilor eroice făcute de acestea în beneficiul lui. Era chiar mai suspicios față de lumea din afară, în pofida aliațelor încheiate de URSS. Faptul de necontestat că multe trupe sovietice au dezertat la inamic, mai ales în primele stadii ale războiului, a servit la justificarea unei epurări pe scară largă în forțele armate sovietice la sfârșitul războiului. La conferințele de la Yalta și Postdam din 1945 aliații au căzut de acord în principiu ca toți prizonierii de război eliberați să fie returnați către țara de origine. În Europa Centrală și de Est acest fapt a inclus mulți cetățeni sovietici care luptaseră pentru Germania împotriva URSS-ului încercând astfel să scape de Stalin. Nu este nefiresc că ei erau îngroziți de perspectiva ce-i aștepta și s-au rugat de Aliații care-i capturaseră să nu fie trimiși înapoi. Totuși, în fața insistenței lui Stalin, Aliații au cedat și au repatriat cu forța prizonierii pe care-i dețineau. Consecințele au fost la fel de înspăimântătoare pe cât le anticipaseră prizonierii: la ordinul lui Stalin au avut loc execuții în masă. Faptul că victimele nu au fost numai militari a adâncit tragedia; pe motivul că întregi localități au susținut forțele lui Hitler, acestea au fost în totalitate supuse suferințelor; cazacii au fost virtual distruși, ca pedeapsă pentru că au susținut armata germană în timpul războiului. „Răsplata" dată de Stalin acelora care luptaseră împotriva lui a atins proporțiile unui genocid.

Stalin nu s-a purtat mai blând nici cu prizonierii sovietici propriu-ziși, care se întorceau din captivitatea germană. El nu și-a ascuns disprețul față de aceștia, aparent crezând că supraviețuirea lor indica într-un fel că au colaborat cu cei care-i capturaseră. Nu era neobișnuit ca în 1945 prizonierii eliberați din lagărele-închisori germane să fie transferați direct în lagărele sovietice de muncă. Tratamentul nemilos aplicat celor căzuți în mâinile sale a constituit o dovadă în plus că epurările vor continua. Victoria URSS în marele război patriotic nu l-a clintit pe Stalin de la politica lui de a pretinde obediența absolută din partea popoarelor sovietice. Lagărele au rămas. Urma aceeași implacabilă căutare a victimelor care să le umple.

Suspiciunile pe care le avea în legătură cu planurile ostile ale Occidentului împotriva URSS se adânciseră în loc să se diminueze în urma contactelor de război avute cu liderii occidentali. Acestea l-au determinat să ceară ca o atenție încă mai mare să fie acordată securității statului sovietic. Înaintarea Armatei Roșii spre vest în timpul ultimelor episoade ale războiului au lăsat URSS pe post de ocupantă a unor întinse teritorii ale Europei centrale. În mod evident aceasta a mărit enorm puterea sovietică. Hotărârea lui Stalin de la sfârșitul războiului de a se crampona de aceste zone pentru a le transforma în sateliți i-a creat propriile dificultăți: a crescut tensiunea Războiului rece dintre est și vest și a lărgit suprafața terenurilor ce reveneau securității sovietice. Pentru contrabalansarea acestora, Stalin a insistat ca guvernele prosovietice ale noului bloc să acorde prioritate unui sistem de securitate statală capabil să suprime toate formele de opoziție împotriva acestora sau a Uniunii Sovietice. Metodele prin care Rusia stalinistă fusese condusă în ultimii 15 ani au devenit (cu unica excepție a Iugoslaviei) o regulă pentru sateliți. Partidele comuniste naționale erau total devotate lui Stalin. Adulația lingușitoare la adresa lui Stalin făcută zilnic în presa sovietică a fost repetată în toate țările satelite. Stalin era vocea vie și de necombătut a marxism-leninismului internațional.

Aceste aclamații n-au slăbit în nici un fel rigiditatea concepției lui Stalin. Într-adevăr, pe măsură ce îmbătrânea, devenea tot mai critic și mai suspicios față de cei din jurul lui, fie ei din partid, sau din guvern. După 1947 s-a dispensat de a se mai consulta cu cei din Comitetul Central, ori din Biroul Politic, astfel îndepărtând chiar și aparența limitării puterii sale. În 1949 a inițiat o altă epurare în partid, „afacerea de la

Leningrad" comparabilă ca stil și proporții cu cele din deceniul trei. Oficiali din conducerea orășenească și de partid, inclusiv cei cărora le fusese acordat anterior titlul de „erou al Uniunii Sovietice" în cinstea curajului lor în apărarea Leningradului pe timp de război, au fost arestați, judecați sub acuzația de a fi încercat să folosească Leningradul ca bază a opoziției și apoi împușcați.

Evreii din URSS au constituit noul eșalon al populației care urma să fie epurat. Stalin a ordonat o adevărată persecuție a evreilor aparent pentru simplul motiv că fiica sa, Aliluieva, avusese o legătură cu un evreu cu care el nu era dea cord. Antisemitismul avea o tradiție de lungă durată în Rusia și a constituit un factor al ultimei epurări puse la cale de Stalin. La începutul anului 1953 s-a anunțat oficial de la Kremlin că „un complot al doctorilor" s-a descoperit la Moscova; s-a spus că Centrul medical, dominat de evrei, plănuise să-i omoare pe Stalin și pe ceilalți lideri sovietici. Au început pregătirile în vederea unui atac major asupra profesiei medicale sovietice, comparabil cu devastarea antebelică a Armatei Roșii. Ceea ce a împiedicat ca aceste preparative să fie aduse la îndeplinire a fost moartea lui Stalin, în martie 1953.

5. Dimensiunile epurărilor

Până la sfârșitul deceniului opt nu a fost posibil ca istoricii sovietici sau străini să estimeze numărul de victime produs de epurările lui Stalin. Se bănuia că acesta se ridică la milioane deși nimeni nu-l putea estima cu precizie. Cu toate acestea, în 1988, KGB a permis deschiderea unora dintre arhivele sale care consemnau munca înaintașului său, NKVD. O examinare a istoricilor sovietici făcută asupra unor dosare revelatoare a scos la iveală următoarele calcule, în legătură cu perioada stalinistă:

În **1934** au fost arestate și executate un milion de persoane în cadrul primei epurări majore, în special din Moscova și Leningrad. Până în **1937**, 17-18 milioane de oameni au fost transportați în lagăre de muncă și 10 milioane dintre aceștia au murit acolo.

Până în anul **1939**, alte cinci până la zece milioane de persoane au fost reprimate dintre care un milion au fost împușcate și circa unul – două milioane au murit în lagăre.

În **1940** ocuparea statelor baltice (Lituania, Estonia și Letonia) precum și a Bucovinei și Basarabiei a avut drept rezultat deportarea a două milioane de oameni, dintre care majoritatea au murit.

În **1941** deportarea diferitelor grupuri naționale, incluzând germani, cehi și tătari din Crimeea a dus la moartea unei treimi din cele trei milioane de persoane implicate.

Între **1944** și **1946** „scenariul" returnării prizonierilor de război și a celor aflați sub ocupația germană a dus la transportarea a zece milioane de oameni în lagăre de muncă forțată; cinci sau șase milioane dintre aceștia au murit în captivitate.

Între **1947** și **1953** a murit un milion de persoane în diversele epurări și represiuni din timpul ultimilor șase ani ai vieții lui Stalin.

6. Imagine de perspectivă asupra epurărilor

La întrebarea de ce a recurs Stalin la epurări poate fi dat numai un răspuns parțial. Se poate consemna voința lui de a-și consolida puterea absolută, parțial. Se poate consemna voința lui de a-și consolida puterea absolută, aducând sub controlul său toate organele de partid și de stat dar, chiar și după ce și-a atins scopul, teroarea a continuat. Epurările au fost sălbatic de excesive și brutale și desfid orice logică. Oricâte motive reale ar fi avut să se teamă de opoziție, suspiciunile sale dezvăluie o iraționalitate adâncă ducând până la paranoia. Fiica sa, Aliluieva, a făcut o aluzie la asta:

> Cu cât îmbătrânea, tata începuse să se simtă singur. Era atât de izolat față de oricine, încât părea să trăiască în vid. Nu avea un suflet cu care să poată vorbi. Era sistemul în care devenise propriul său prizonier și în care el era constrâns la singurătate și lipsa unui tovarăș.

Psihologia este o zonă dificilă a cercetării istorice; nu e ușor de judecat procesul mental al unei persoane. Cu toate acestea există dovezi exterioare care sugerează că atitudinea lui Stalin era atât de dezechilibrată încât să ridice îndoieli asupra sănătății sale mentale. Kremlinologul Robert Conquest a adus acest argument într-un număr de studii importante. El

găsește comportamentul lui Stalin atât de autoritar și fără legătură cu nevoile reale ale URSS-ului, încât nu poate fi explicat în termeni raționali. Aceasta nu este numai opinia unui liberal occidental. În atmosfera mai liberă a deceniului nouă, scriitorii sovietici au început să facă publică enormitatea campaniilor de teroare ae lui Stalin. Luând în considerare referirile critice ale lui Hrușciov la adresa cultului personalității, ei au admis că Stalin fusese de o cruzime gratuită.

Chiar admițând presiunea psihică și fizică aplicată acuzaților, rămâne încă de explicat de ce marea majoritate a acestora au sucombat opunând atât de puțină rezistență. Tortura și coerciția nu explică totul; trebuie să reamintim rolul jucat de partid în viața bolșevicilor din vechea gardă. Majoritatea noilor recruți au fost, probabil, supuși timpurilor și carieriști, dar pentru vechii bolșevici de la 1917 și din războiul civil, calitatea de membru al PCUS nu a fost doar o chestiune de aderență politică – a fost un mod de viață. În timpul creștinărilor medievale, circula o vorbă „în afara Bisericii nu există mântuire". Această dogmă poate fi adaptată la descrierea bolșevicilor tradiționali: în afara partidului viața nu are sens. Credința față de partid i-a condus la acceptarea morții. Ca persoane particulare, ei știau că sunt nevinovați în fața acuzațiilor aduse, dar ce contează comparativ cu adevărul general al partidului? Infailibilitatea partidului i-a determinat pe condamnați să accepte justețea verdictului care li s-a impus. Unul dintre vechii bolșevici, Iorîkin, în ciuda faptului că a fost calomniat, torturat și condamnat pe nedrept, în ciuda faptului că a văzut abuzuri comise asupra soției sale și familia i-a fost deportată, toate la ordinul personal al lui Stalin, a mai putut să strige în ultimele secunde dinainte de a fi împușcat: „Trăiască partidul, trăiască tovarășul Stalin!". Mentalitatea bolșevică adesea derutează judecata istoricului neutru, dar scrierile victimelor lui Stalin conțin suficiente dovezi pentru a indica puterea specială pe care conceptul de loialitate bolșevică o exercita asupra minților membrilor de partid. Desigur, nu toți acuzații gândeau astfel, mulți au fost victimele neajutorate ale unei isterii de masă care paraliza orice gând de rezistență și-i ducea pe indivizi la încercarea de a scăpa incriminându-i pe alții. Într-o asemenea atmosferă în care opera prezumția de vinovăție și nu cea de nevinovăție, acuzația era același lucru cu dovada. Principiul vânătorii de vrăjitoare era activ și Stalin a jucat rolul descoperitorului general de vrăjitoare.

Fără a încerca să sugerăm că Stalin a fost unicul arhitect al terorii, putem afirma că un mare număr de istorici și-au pus întrebarea dacă el a fost singurul responsabil de epurări. Îndoielile acestora au fost trezite de descoperirea că stalinismul, ca sistem de guvernare, nu era un monolit, așa cum se presupunea în mod tradițional. Atenția s-a deplasat asupra stării de dezorganizare a unei mari părți a birocrației sovietice, mai ales la nivel local. În timp ce apare evident că decizia lansării epurărilor i-a aparținut lui Stalin însuși, felul în care ea a fost pusă în practică a depins în mare măsură de organizațiile locale de partid. Fragmentarea și discontinuitățile produse de seismele colectivizării și industrializării au distrus orice aparență de stabilitate socială și astfel au încurajat oficialitățile din partid și guvern să se dedea la măsuri extreme.

***Note asupra capitolului** „Stalin și puterea politică"*

Notițele trebuie să vă ajute la înțelegerea felului în care Stalin a folosit puterea pe care a deținut-o, începând cu sfârșitul deceniului al treilea. Consemnați modalitatea prin care epurările au distrus orice posibilitate de a se ridica vreo opoziție împotriva lui. Deși epurările pot fi considerate ca un singur sistem de opresiune, este important să observați diferențele dintre ele. Următoarele titluri, subtitluri și întrebări vă vor ajuta:

1. **Primele epurări**
1.1. Cum au fost folosite epurările dinainte de 1934 la întărirea loialității partidului?
2. **Epurările de după moartea lui Kirov.**
2.1. Importanța uciderii lui Kirov.
2.2. Tipul de membri de partid recrutați pentru aduce la bun sfârșit epurările
3. **Marea epurare**
3.1.1. Epurarea stângii.
3.1.2. Epurarea dreptei.
3.2.1. De ce a considerat Stalin necesar să epureze armata?
3.2.2. Proporția epurării forțelor armate.
3.3. Efectele epurărilor asupra întregii populații.

4. **Ultimele epurări**
4.1. De ce au continuat epurările și după 1945?
4.2. „Afacerea de la Leningrad" și „Complotul doctrinelor".
5. **Dimensiunile epurărilor**
5.1. Cât de sigure sunt statisticile în legătură cu epurările?
6. **Imagine de perspectivă asupra epurărilor**
6.1. Problema înțelegerii motivelor lui Stalin.
6.2. De ce a existat o rezistență atât de redusă la epurări?
6.3. A fost Stalin singurul răspunzător de epurările din URSS?

***Răspunsuri la subiecte de eseu asupra capitolului** „Stalin și puterea politică"*

Deși acest capitol este cel care tratează exercitarea puterii de către Stalin, este important să realizăm că aceasta poate fi bine înțeleasă numai făcând legătura cu materialul capitolelor 2, 3 și 5. Epurările sunt în strânsă conexiune cu problemele interne, economice și de politică externă și trebuie tratate într-un context cât mai cuprinzător.

Există trei chestiuni fundamentale privitoare la exercitarea puterii de către Stalin și aproape toate celelalte întrebări sunt legate de acestea:

a) Care au fost motivele lui Stalin?
b) Prin ce mijloace a încercat el să-și atingă țelurile?
c) De ce nu a întâmpinat o rezistență efectivă?

***Rezumat:** „Stalin și puterea"*

Este greu ca examinatorii să propună o întrebare în legătură cu acest subiect care să nu fie legată de cel puțin una dintre cele trei chestiuni. Ca răspuns la prima chestiune va trebui să examinați scopurile lui Stalin ca lider sovietic. Acesta va conduce la analiza felului în care și-a pus țelurile în practică și astfel vă veți implica în studierea cauzelor pentru care metodele i-au fost acceptate și ordinele ascultate. În termeni foarte

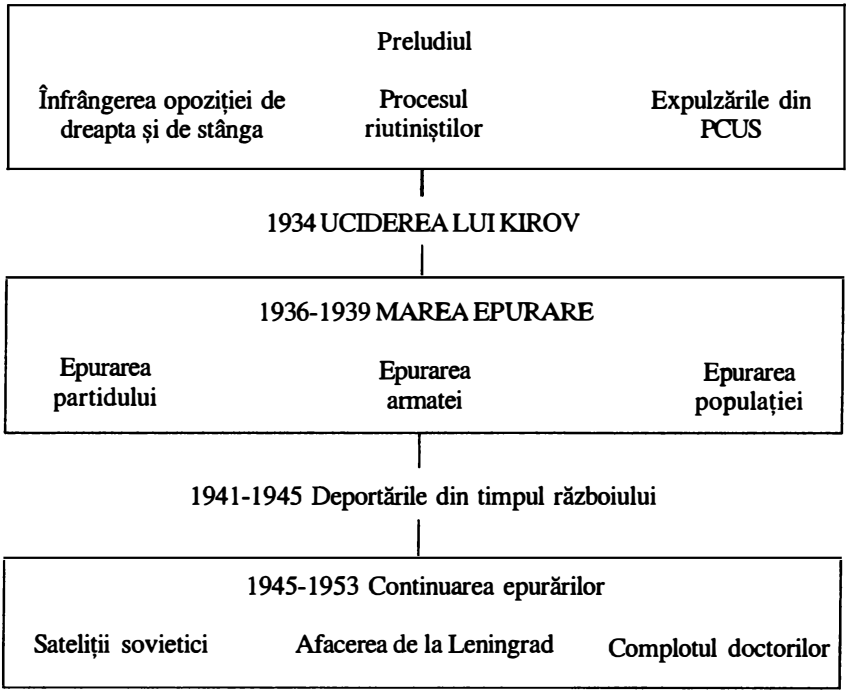

simpli, se pune întrebarea: ce a vrut Stalin să facă? Cum a procedat pentru asta? Cum a reușit să scape nepedepsit? Dacă vă construiți studiul în jurul acestor trei întrebări nu veți ignora nici un fapt de importanță reală. Referiți-vă la ideile pe care le-ați extras deja în notițe și dacă va fi necesar recitiți pasajele relevante din capitolul acesta și din altele.

Examinați următoarele întrebări pentru examenul de nivel A:

1. Examinați metodele prin intermediul cărora Stalin și-a creat puterea absolută în URSS.
2. Care este semnificația morții lui Kirov din anul 1834?
3. Adevărata enigmă nu constă în faptul că Stalin a dus o politică a terorii, ci în cauzele pentru care aceasta a fost acceptată în URSS. Discutați.
4. Este acceptabilă concepția potrivit căreia „epurările au întărit puterea personală a lui Stalin, dar au slăbit Uniunea Sovietică din punct de vedere național"?

Veți observa că subiectele 3 și 4 necesită discutarea unui spectru larg de factori în timp ce subiectul 2 este legat de un eveniment specific; desigur, pentru a analiza în mod corespunzător „semnificația", va trebui să depășiți limitările impuse de titlu și de data evenimentului.

Pregătiți un plan de eseu pentru subiectul 2. Începeți prin a alcătui o listă care să cuprindă toate aspectele semnificative și care să includă detalii asupra situației politice premergătoare asasinatului, asupra crimei însăți și asupra reacției lui Stalin în legătură cu aceasta. După aceea vă veți ordona ideile pentru a forma o schemă de eseu. Paragraful inițial trebuie să explice pe scurt gradul de autoritate asupra partidului la care ajunsese Stalin în 1934.

Al doilea paragraf trebuie să cuprindă poziția lui Kirov în cadrul partidului și să explice de ce Stalin a văzut în asta o amenințare. În continuare, va urma un scurt paragraf în care se va nota ceea ce se știe cu siguranță despre crimă și amestecul foarte probabil al lui Stalin în această afacere, astfel vom face legătura cu reacția oficială a lui Stalin. Acum veți putea explica, pe parcursul a două-trei alineate, felul în care Stalin s-a folosit de asasinarea lui Kirov ca pretext în justificarea unor epurări susținute și pe scară largă comise asupra partidului, epurări care au devenit un model pentru cele ulterioare. Pentru a conferi greutate argumentelor aduse, va fi necesar să faceți referiri la marea epurare dintre anii 1936 și 1939. Concluzia va scoate în evidență ideile principale, cu accent deosebit pe folosirea asasinatului drept justificare pentru extinderea epurărilor în cadrul PCUS.

Alcătuiți două liste, una având titlul „Metodele lui Stalin" și cealaltă intitulată „Rezultatele obținute". Probabil veți ordona prima listă analizând epurările într-o ordine cronologică și tematică.

A doua listă poate comporta împărțiri similare cu privire la grupările de interese pe care Stalin le avea sub control. Ar fi util ca această listă să conțină referiri la cauzele rezistenței reduse în fața metodelor staliniste.

Folosiți cele două liste pe care le-ați alcătuit la realizarea unui plan de răspunsuri la întrebările 1, 3 și 4. Subiectul 1 necesită o analiză a metodelor utilizate de Stalin pentru a-și crea puterea absolută. Subiectul 3 este în mod esențial legat de explicarea cauzelor datorită cărora nu a existat o opoziție reală, în timp ce întrebarea 4 vă cere să analizați în ce măsură națiunea sovietică[9] a avut de câștigat sau de pierdut ca rezultat

al terorii staliniste. În toate cazurile încercați să adaptați materialul din liste la cerințele concrete ale subiectului tratat.

***Chestiuni bazate pe surse istorice referitoare la capitolul** „Stalin și puterea politică”*

1. Uciderea lui Kirov – 1934

Citiți fragmentul din relatarea lui Victor Serge de la p. 66-67 și apoi răspundeți la următoarele întrebări:

a) Ce schimbări imediate în comportamentul politic al produs asasinarea lui Kirov, conform lui Serge?

b) La ce se referă Serge când utilizează termenii de „opoziție de stânga sau trotkistă”?

c) Considerați comentariile lui Serge conforme cu adevărul?

Ce valoare are acest document pentru analiza responsabilității lui Stalin în asasinarea lui Kirov?

d) Examinați în mod similar motivele lui Stalin de a participa îndoliat la funeraliile lui Kirov.

2. Un proces spectacol, 1938

Citiți fragmentul din descrierea lui Fitzroy MacLean de la p. 72 și apoi răspundeți la următoarele întrebări:

a) Ce trăsături consideră MacLean ca remarcabile în legătură cu lista inculpaților la proces?

b) Care este semnificația afirmației lui MacLean, la rândul 19, că „declarațiile lor păreau lipsite de orice legătură cu realitatea”?

c) Ce aspecte similare ale epurărilor sunt ilustrate de procesul descris de MacLean?

d) Folosiți informațiile din fragment și cunoștințele proprii pentru a sugera motivele pentru care toți acuzații „și-au recunoscut vina” (rândul 14).

CAPITOLUL 5

Stalin și relațiile internaționale

1. Introducere

Trebuie făcută o distincție importantă între teoria și practica politicii externe sovietice. Judecând după propagandă, Uniunea Sovietică era devotată încurajării active a revoluției internaționale. Organizația Internaționalei Comuniste (Comintern) fusese înființată la Moscova în 1919 tocmai în acest scop, să ghideze și să coordoneze mișcările revoluționare din alte țări. Cu toate astea, în practică, bolșevicii nu considerau Rusia sovietică destul de puternică să susțină o adevărată politică externă revoluționară. Prima sarcină era asigurarea supraviețuirii revoluției în Rusia însăși. Între 1918 și 1921 bolșevicii au fost angajați într-o luptă disperată pentru păstrarea puterii pe care o preluaseră în 1917. Războiul civil din Rusia acelor ani a dat lui Lenin și Partidului Bolșevic puține ocazii să organizeze revoluția altundeva, oricare ar fi fost pretențiile sale. Cominternul se preocupa exclusiv de salvgardarea intereselor Rusiei sovietice.

După 1917, comuniștii ruși s-au aflat într-o situație ciudată. Conform propriei interpretări a teoriei marxiste, revoluția ar fi trebuit urmată rapid de preluarea puterii de către proletariat, în multe țări. Aceasta nu s-a întâmplat. Într-adevăr, în acea lume părea să se întâmple tocmai contrariul. În timpul războiului civil au avut loc o serie de intervenții armate în Rusia, efectuate de Franța, Anglia, SUA și Japonia. Acestea au fost înfrânte și considerate de către bolșevici drept o victorie majoră a Rusiei revoluționare asupra dușmanilor săi imperialiști, dar au arătat că orice gând de revoluție proletară susținută de sovietici în alte țări era nerealist. Încercările de revoluție comunistă din Germania și Ungaria au fost zdrobite de autoritățile locale. Armata Roșie sovietică a pătruns în Polonia în 1920, în speranța că muncitorii polonezii se vor ridica la revoluție, dar polonezii, văzând trupele sovietice nu ca pe eliberatorii

proletarilor, ci drept agresori ruși tradiționali, le-au aruncat afară din țară. Aceste greutăți i-au obligat pe Lenin și pe bolșevici să-și reconsidere rolul de revoluționari internaționali.

Răspunsul lui Lenin a fost practic. El a considerat că, pentru prezent, deoarece națiunile capitaliste erau prea puternice și Rusia revoluționară era prea slabă, bolșevicii trebuie să-și modifice politica externă. Pentru moment Rusia sovietică va trebui să coexiste alături de celelalte țări. Aceasta nu însemna că bolșevicii abandonau orice gând de revoluție internațională, ci doar că vremurile încă nu erau coapte pentru un atac pe scară largă asupra capitalismului. Deși Lenin era un revoluționar convins, întotdeauna el s-a rezumat la o abordare realistă a politicii internaționale, fiind în esență un pragmatic, gata să-și adapteze politica la situația actuală. El și-a exprimat astfel atitudinea în 1921: „Politica noastră externă, atâta timp cât suntem singuri și lumea capitalistă este puternică, constă în a exploata contradicțiile ei". Termenul „exploatarea contradicțiilor" este instructiv. Ceea ce înțelegea Lenin era că Rusia sovietică se va apăra de o lume ostilă prin exploatarea diferențelor care separau națiunile capitaliste. Interesele conflictuale ale unor țări ca Franța, Anglia și Germania ofereau Uniunii Sovietice ocazia de a împiedica cererea unei alianțe antibolșevice a puterilor capitaliste. Teama de o invazie a Occidentului era o trăsătură veche a politicii externe sovietice, cu rădăcini de pe vremea țarismului. Neliniștea tradițională se intensificase datorită reacției dure a guvernelor europene față de revoluția din 1917 și chemărilor acestora la o cruciadă împotriva Rusiei bolșevice. Într-o asemenea situație, URSS fiind mereu conștientă de vulnerabilitatea sa, politica externă a fost dominată nu de considerente agresive, ci de apărare. Compromisul și supraviețuirea mai degrabă decât provocarea și expansiunea au fost trăsăturile politicii externe transmisă de Lenin lui Stalin.

Punctul de start în analiza politicii externe sovietice sub Stalin este tratatul de la Rapallo, încheiat între Germania și Rusia sovietică în 1922. La suprafață, acesta era o înțelegere surprinzătoare între două țări cu caracter și înfățișare opusă. Motivul pentru care Rusia bolșevică și Germania reacționară s-au unit era pura necesitate. Ele nu aveau altă alegere. După 1918 ambele erau ceea ce Loyd George, primul ministru britanic, numește „națiunile paria ale Europei", Germania din cauza înfrângerii ei în marele război de către Aliați și Rusia pentru

că-i trădase pe Aliați încheind o pace separată și umilitoare cu Germania, pace care a urmat imediat preluării puterii de către bolșevici în 1917. Urma să mai treacă timp înainte ca oricare dintre aceste două națiuni să fie acceptate pe picior de egalitate de către puterile victorioase în războiul de la 1914–1918. Germania și Rusia s-au găsit, deci, aruncate una în brațele alteia, în aceeași situație. Ca proscrise, fiecare avea ceva de oferit celeilalte. Înțelegerea de la Rapallo, prin asigurarea în secret de terenuri de antrenament în Rusia pentru forțele germane, i-a dat Germaniei posibilitatea să escamoteze restricțiile militare care i-ai fost impuse de Tratatul de la Versailles. Rusia, căreia i se refuzase comerțul cu restul Europei, putea să compenseze aceasta prin intermediul drepturilor comerciale cu Germania, stipulate în tratat. Beneficiile reciproce comerciale și diplomatice pe care Tratatul de la Rapallo le-a oferit ambelor țări au stat la baza unei cooperări ruso-germane care a supraviețuit până la preluarea puterii de către naziști în Germania, în 1933. Stalin a acceptat înțelepciunea politicii progermane moștenite și n-a făcut nici o încercare de a o modifica. Când a fost în sfârșit abandonată, aceasta nu s-a datorat inițiativei lui, ci a rezultat din antibolșevismul virulent al lui Hitler și al naziștilor.

2. Politica externă sovietică, 1924-1929

a) Relațiile anglo-sovietice

Marea Britanie a fost prima națiune care a oferit Rusiei revoluționare ceva apropiat de o recunoaștere internațională când, în 1921, s-au făcut primii pași de ambele părți pentru extinderea acesteia într-un acord anglo-sovietic. Negocierile reciproce au primit un impuls prin venirea la putere în acel an a primului guvern laburist din Anglia. În fața criticilor formulate de celelalte partide și de marea finanță, acest guvern laburist a amânat pregătirea unui proiect de tratat. Ceea ce l-a împiedicat să fie ratificat ca înțelegere oficială a fost scandalul din Anglia, ca urmare a publicării în octombrie în „The Times", a „scrisorii lui Zinoviev".

COMPLOTUL SOVIETIC: PROPAGANDA ROȘIE ÎN ANGLIA; REVOLUȚIA PUSĂ LA CALE DE ZINOVIEV; BOMBA DE LA FOREIGN OFFICE

Strict secret

Comitetului General al Partidului Comunist Britanic; Comitetului Executiv;

A Treia Internațională Comunistă; Prezidiul

15 septembrie 1924, Moscova

Dragi tovarăși,

A venit timpul ca Parlamentul Angliei să ia în considerare tratatul încheiat între guvernele Marii Britanii și URSS pentru a fi ratificat. Proletarii din Marea Britanie trebuie să arate cea mai mare energie posibilă în viitoarea luptă pentru ratificare și împotriva sforțărilor capitaliste britanice de a-l anula. Este indispensabilă o ridicare a maselor proletariatului britanic pentru a pune în mișcare armata proletarilor șomeri...

Lupta armată trebuie precedată de o luptă împotriva înclinațiilor de a face compromisuri care sunt înrădăcinate în majoritatea muncitorilor britanici, împotriva ideii evoluției și exterminării pe cale pașnică a capitalismului. Numai atunci va fi posibil să se conteze pe succesul complet al insurecției armate...

Este de dorit să aveți celule în toate unitățile de trupe, în special în cele încartiruite în centre mari ale țării și, de asemenea, în fabricile care produc muniții și la depozitele cu echipament militar...

În eventualitatea pericolului de război, este posibil să paralizați toate pregătirile militare ale burgheziei și să începeți prin a transforma o luptă imperialistă într-una de clasă...

Secțiunea militară a Partidului Comunist Britanic, după câte știm, suferă în continuare de lipsa specialiștilor, viitorii conducători ai Armatei Roșii Britanice. Este timpul să vă gândiți să formați un astfel de grup. Îndreptați-vă atenția către specialiștii militari mai talentați care, pentru un motiv sau altul, au părăsit serviciile armate și au vederi socialiste...

Dorindu-vă toate succesele, atât în organizarea cât și în lupta voastră

Cu salutări comuniste

Zinoviev, președintele prezidiului IKKI (Comintern)

Faptul că această scrisoare s-a dovedit ulterior a fi un document fals, întocmit de un rus alb, e mai semnificativ pentru istorie decât cel că atât de mulți au fost gata să fie convinși la vremea aceea că era adevărata expresie a intențiilor bolșevice. Reacția la scrisoare a indicat imaginea de teamă pe care, din 1919, Cominternul și-o crease în străinătate ca reprezentant al Rusiei sovietice. A arătat că atâta timp cât Cominternul își menținea atitudinea agresivă, relațiile diplomatice și comerciale ar trebui mereu conduse sub umbra amenințării politice impuse de URSS.

Guvernul conservator al lui Stanley Baldwin, care a preluat puterea în Anglia în 1924 ca urmare a înfrângerii guvernului laburist minoritar și de scurtă durată, a considerat amenințarea sovietică drept reală și și-a retras imediat recunoașterea Uniunii Sovietice. În 1926, după greva generală din Anglia, a acuzat oficial URSS-ul că i-a susținut prin mijloace neloiale pe greviști. În anul următor Baldwin a autorizat un raid al poliției pe scară largă la sediul din Londra al unei delegații comerciale ruse, suspectată de a fi centrul grupării spionajului sovietic. El și-a justificat actul într-un discurs la Camera Comunelor.

> De multe luni poliția, în colaborare cu autoritățile militare, investighează activitățile unui grup de agenți secreți angajați în încercarea de a obține documente strict confidențiale în legătură cu forțele armate ale Marii Britanii. Din informațiile primite și dovezile obținute în cursul acestor investigații, a devenit tot mai dificil să mă opun concluziei că agenții lucrează în beneficiul delegației comerciale ruse cu sediul la Casa Sovietică și care a aranjat trimiterea la Moscova a fotografiilor sau copiilor după documentele obținute.

Acuzații și contraacuzații urmară între cele două țări, creând neînțelegeri profunde și având ca rezultat faptul că Anglia a suspendat relațiile diplomatice. O îmbunătățire a relațiilor a survenit în 1929 când s-a instalat al doilea guvern laburist condus de MacDonald. Recunoașterea oficială a URSS a fost reacordată și s-a discutat un nou acord comercial.

Ceea ce ilustrează relațiile anglo-sovietice din deceniul trei este faptul că activitățile Cominternului s-au pus de-a curmezișul intereselor diplomatice și comerciale ale URSS-ului. Este unul dintre paradoxurile perioadei că, deși Cominternul urzea intrigi pentru a tulbura alte națiuni

și astfel a subminat proiectele comerciale sovietice, nu a fost niciodată în poziția de a face să înainteze, în mod real, cauza comunismului internațional. Ca rezultat, Uniunea Sovietică a avut tot ce-i mai rău din ambele lumi.

b) Stalin și comunismul internațional

Se pune întrebarea evidentă de ce Stalin n-a făcut mai mult să prevină aceasta. Răspunsul este că nu-l interesau alte țări. Nu fusese afară din Rusia și sub nici un aspect nu avea cunoștințele și experiența politicii externe pe care le aveau Lenin și Trotki. Stalin moștenise Cominternul ca organism responsabil cu coordonarea planurilor revoluției internaționale și, cu excepția momentelor când împieta asupra problemelor din interiorul URSS-ului, el nu a acordat decât o atenție fugară activităților acestuia. Decizia lui de moment de a adopta „socialismul într-o singură țară" cerea ca politica externă să fie subordonată interesului Uniunii Sovietice. Cominternul a continuat să aibă un rol și sub Stalin, dar acesta se limita la protejarea securității URSS-ului. Este semnificativ faptul că partidele comuniste străine, care doreau să se afilieze la Comintern, trebuiau să-și declare oficial absoluta loialitate față de linia dictată de Uniunea Sovietică. Zinoviev a inventat termenul „bolșevizare" pentru descrierea acestui proces de subordonare a partidelor comuniste internaționale în fața voinței Moscovei. Departe de a fi avangarda comunismului internațional, Cominternul a devenit o ramură a Ministerului de Externe Sovietic. Trotki a făcut chiar această afirmație în timpul luptei pentru putere. L-a acuzat pe Stalin că abandonează revoluția internațională, alegând calea diplomatică în politica externă și aliindu-se cu inamicii mai degrabă decât cu susținătorii revoluției proletare.

Disputa dintre Stalin și Trotki pe acest subiect s-a ascuțit cel mai mult în legătură cu evenimentele din China. În 1927, Mao-Zedong și comuniștii chinezi erau angajați într-o luptă disperată pentru supraviețuire împotriva naționaliștilor, conduși de Jiang Jieji. Aceste două partide revoluționare chineze erau foste aliate, dar Jiang își declarase deschis intenția de a-i extermina pe comuniști. În ciuda acestui fapt, Stalin insista ca alianța, al cărei instrument de formare fusese Cominternul, să fie menținută. Raționamentul lui era că Mao și comuniștii lui sunt prea puțini și nesemnificativi pentru a fi în stare să realizeze o revoluție adevărată; singura lor speranță era să se alieze cu naționaliștii

și să lucreze pentru revoluție pe front larg. Adevărata revoluție proletară trebuia să mai aștepte. Trotki a denunțat această politică drept trădare, scoțând la iveală faptul că interpretarea dată de Stalin situației din China era echivalentul exact al ereziei menșevicilor ruși din 1917, când au susținut că revoluția proletară în Rusia trebuie precedată de o revoltă burgheză bazată pe alianța tuturor partidelor progresiste. El l-a condamnat pe Stalin ca pe groparul revoluției din China. Cu toate acestea, victoria lui Stalin în lupta pentru putere din Uniunea Sovietică a redus efectiv la tăcere orice critică internă asupra politicii sale în legătură cu China, politică neschimbată. Epurarea ucigașă a comuniștilor inițiată de Jinag a continuat. Mao a decis că Stalin și Cominternul nu meritau sacrificiul suprem; a respins instrucțiunile acestora și s-a pus la adăpost, luând cu el o neîncredere în motivele sovietice pe care a reținut-o pentru tot restul vieții. Natura egoistă a atitudinii lui Stalin față de comuniștii chinezi a fost descrisă de Isaac Deutscher, biograful lui Stalin și Trotki. El scrie despre dorința lui Stalin „de a sacrifica revoluția chineză în favoarea a ceea ce credea să fie interesul consolidării URSS-ului".

Anul 1927 nu a fost bun pentru Uniunea Sovietică. Adăugându-se la dificultățile cu China și Anglia, zvonurile despre apropiata invazie a Rusiei de către puterile capitaliste au câștigat credibilitate. În Polonia vecină, Pilsudski, eroul național care condusese rezistența în fața Armatei Roșii în 1920, devenise șef al guvernului și începuse să adopte o puternică linie prooccidentală și antisovietică. Dacă s-ar fi produs un atac occidental asupra URSS-ului, pericolul strategic pe care o Polonie ostilă îl prezenta pentru Uniunea Sovietică ar fi fost considerabil. Teama de război era o trăsătură recurentă a vieții în orașele sovietice, ca Leningrad și Moscova, dar lucrurile au devenit deosebit de tensionate în 1927. Există motive pentru a considera că Stalin și autoritățile în mod deliberat încurajau teama populației pentru a putea ca, alternativ, să înspăimânte, sau să mobilizeze națiunea. Totuși aceste afirmații nu sugerează că teama de război era falsă în întregime. Comportarea, adeseori antagonistă, a Uniunii Sovietice față de țările capitaliste, producea frecvente contralovituri, ca în cazul Angliei și însemna că atmosfera internațională nu era niciodată în întregime destinsă. Observatorii actuali pot constata că temerile reciproce ale vremii erau mult exagerate. Nu a existat nicicând un complot capitalist pentru un atac concret asupra Uniunii Sovietice și nici nu a

existat posibilitatea unei revoluții internaționale organizate de sovietici. Totuși, pentru oamenii vremii, aprecierile lor erau suficient de reale și acest fapt le determina atitudinea.

Dificultățile URSS-ului cu Anglia și Polonia au avut și un efect bun, ele au adus Uniunea Sovietică și Germania împreună, aproape, din moment ce ambele țări aveau motive serioase să se teamă de ridicarea unei Polonii puternice. Totuși, nici aici lucrurile n-au mers atât de bine pe cât se putea. Lui Stalin, suspicios și neîncrezător prin natura sa, i s-a părut greu să accepte buna credință a Germaniei. În 1925 a fost deranjat de semnarea de către Germania a Tratatului de la Locarno, o înțelegere europeană care acceptase efectiv Germania ca partener egal pentru prima oară de la înfrângerea ei în 1918 și deschisese ușa devenirii acesteia membră a Ligii Națiunilor. Deși n-a făcut nici un efort să denunțe Tratatul de la Rapallo pe care se bazau relațiile sovieto-germane, Stalin a inițiat un număr de investigații și procese asupra persoanelor de naționalitate germană care veniseră să lucreze în Uniunea Sovietică. Istoricii sunt de acord că mărturiile cumplite despre persecuțiile poliției secrete staliniste asupra naționalităților sovietice și rezidenților străini au avut o influență majoră în conturarea temerilor și resentimentelor avute de celelalte națiuni față de URSS. Acest lucru tindea să facă din pretențiile sovieticilor că URSS ar fi un stat cu adevărat „al muncitorilor", în care exploatarea și suferința fuseseră eliminate, un nonsens.

3. Politica externă sovietică, 1929–1933

Nu toată lumea din Occident avea o părere sceptică asupra Uniunii Sovietice, erau și dintre aceia, de obicei aflați la stânga spectrului politic, care doreau să creadă cele mai bune lucruri despre Rusia sovietică și care considerau că imaginea proastă pe care o avea nu era decât o mistificare deliberată, comisă de presa occidentală controlată de capitaliști. De exemplu, mulți din mișcarea sindicatelor britanice au rămas pe o poziție loială față de ceea ce considerau drept un experiment sovietic în conducerea muncitorească. Influența acestora a fost unul dintre factorii care au determinat al doilea guvern laburist (1929–1931) să reînnoiască contactele cu URSS. În 1929, guvernul condus de Ramsay MacDonald a reacordat URSS-ului recunoaștere oficială britanică, ceea

ce a constituit preludiul pentru renegocierea unui tratat comercial între cele două țări.

La suprafață, acestea reprezentau avansuri diplomatice și comerciale majore, dar câștigurile au fost diminuate de evoluțiile din interiorul URSS-ului din acea vreme; mișcarea considerată o întoarcere spre stânga a devenit vizibilă cam de prin 1929. Victoria lui Stalin asupra lui Buharin a fost asociată cu adoptarea de către el a unei viziuni mai dure în relațiile cu alte țări. Linia dură stalinistă a fost îndreptată nu atât asupra guvernelor țărilor respective, cât asupra partidelor necomuniste de stânga. S-a scris că toate aliațele dintre partidele comuniste recunoscute de Moscova și alte grupări progresiste trebuie să înceteze. Mișcări ca Partidul Laburist în Marea Britanie și social democrația în Germania sau lideri socialiști ca Ramsay MacDonald și Léon Blum în Franța au fost denunțați ca „social-fasciști" al căror unic scop era să amâne progresul spre revoluția adevărată. Destul de ciudat, dar adevăratul fascism, care fusese instaurat în Italia din 1922 și începuse să crească amenințător în forma sa nazistă în Germania, era în mare parte ignorat.

Nu e ușor să dăm o explicație complet satisfăcătoare orbirii lui Stalin și Uniunii Sovietice relativ la aceasta, dar o parte a răspunsului poate fi pusă în legătură cu împrejurările particulare ale vremii. La sfârșitul deceniului trei și începutul celui de-al patrulea, Stalin se angajase în masivul program de colectivizare și industrializare. Aceasta s-a întâmplat să coincidă cu izbucnirea marii depresiuni în America de Nord și Europa. Succesul aparent al planificării sovietice contrasta cu criza din Occident, care părea să anunțe prăbușirea capitalismului și putea fi interpretată ca dovadă a superiorității sistemului sovietic. Dacă acesta era, într-adevăr, cazul, atunci Uniunea Sovietică avea mai puțin a se teme decât crezuse până atunci. Deci nu mai era nevoie să-și bată capul pentru cultivarea legăturilor cu partidele socialiste nemarxiste în scopul de a-și lărgi bazele securității într-o lume ostilă, ci își va continua politica de contact direct cu guvernele capitaliste, jucând pe cartea slăbiciunii acestora și încercând să exploateze contradicțiile dintre ele.

Pe termen lung, Stalin și URSS vor plăti scump neînțelegerea anterioară a evoluțiilor din Germania. Înainte de 1933, anul venirii la putere al lui Hitler, Stalin a considerat că naziștii nu erau destul de puternici să-și atingă scopurile. El pare să fi fost înșelat de titulatura de național-socialism, crezând că aceștia ar putea, pur și simplu, să

îndeplinească vreo funcție folositoare în pregătire terenului pentru o eventuală revoluție a muncitorilor din Germania. În consecință, părea rezonabil pentru PCG (Partidul Comunist German) să coopereze cu naziștii. El a reușit să sesizeze că puterea și atracția nazismului derivau din naționalismul său, care-l făcea fundamental opus comunismului internațional. Lipsa perspicacității necesare l-a oprit să realizeze nevoia de reorganizare, când încă mai era timp, a unei alianțe a mișcărilor de centru și stânga germane împotriva amenințării naziste. Evenimentele urmau să arate că ducerea obedientă la îndeplinire de către PCG a ordinelor Kremlinului de a nu se alia cu social-democrații și în schimb să-i atace ca „social-fasciști", a distrus singura șansă reală de creare a unor bariere politice în calea preluării puterii de către naziști în Germania.

4. Politica externă sovietică, 1933–1939

Chiar după ce Hitler a venit la putere în 1933, Stalin încă citea semnele cu întârziere. El a încercat să mențină alianța veche de 11 ani cu Germania. A fost nevoie de evenimente ca atacurile violente naziste asupra membrilor PCG și premiselor sale, discuțiile deschise între diplomații germani asupra expansiunii țării înspre URSS și semnarea la începutul anului 1934 a unui trata germano-polonez de neagresiune, ca o amenințare evidentă la adresa securității sovietice, ca să-l convingă în sfârșit pe Stalin că spiritul înțelegerii de la Rapallo murise. Propaganda antibolșevică pe care naziștii au început s-o facă în Germania nu era mai puțin virulentă decât anti-semitismul lor. Marea teamă a URSS-ului redeveni aceea de izolare. În următorii cinci ani, politica externă sovietică s-a îndreptat spre sarcina de a-și găsi aliați pentru a îndepărta pericolul german. Despre aceasta s-a spus uneori că este o „întoarcere cu 180°" în politica sovietică, dar realitatea a fost că URSS nu avea alternativă. Nu mai era posibil de urmat o politică progermană întrucât Germania nu mai constituia un instrument de asigurare a securității acum, ci principala amenințare. Tactica s-a schimbat, dar principala strategie, inițial introdusă de Lenin, de a evita izolarea internațională a Rusiei, s-a menținut.

Una dintre primele ocazii pentru URSS de-a îndepărta izolarea a venit o dată cu admiterea sa în Liga Națiunilor în 1934. Liga a asigurat o platformă pentru politica externă a URSS-ului, condusă de noul

comisar al afacerilor externe, Litvinov putând cere adoptarea principiului securității colective în afacerile internaționale. Unul dintre punctele acestuia a fost înțelegerea din 1935 dintre URSS, Franța și Cehoslovacia, care-și promiteau ajutor reciproc în cazul în care unul dintre parteneri ar fi fost atacat. Tot în 1935 s-a făcut un contact diplomatic sovietic preliminar cu SUA. Totuși, de o semnificație mai actuală a fost decizia luată în același an de Comintern, la cel de-al șaptelea și ultim congres, să schimbe politica sa inițială de nealiere cu stânga. Acum Cominternul făcea apel la un „front popular" în Europa al tuturor partidelor progresiste pentru combaterea fascismului. Aceasta a fost într-adevăr o întoarcere de 180° în politică, dar venea prea târziu. Răul fusese făcut. Socialiștii europeni, mai înainte ponegriți de Uniunea Sovietică drept „social-fasciști", în mod firesc erau împotriva unui răspuns favorabil la ceea ce priveau ca pur oportunism sovietic în fața agresiunii germane. Cu toate acestea, Stalin a continuat să facă presiuni în efortul de a strânge suport internațional. Noua constituție pe care a introdus-o în 1936 (vezi p. 79) a fost în mod esențial o piesă de propagandă, ținând să convingă lumea din afară că URSS este o societate egalitară și democratică.

Câștigurile pe care noua linie politică externă sovietică le-a realizat s-au dovedit în mare măsură superficiale. Securitatea colectivă, ca prim sprijin, era impresionantă, dar în practică a fost în întregime lipsită de succes în deceniul al patrulea. Slăbiciunea de bază consta în faptul că cele două state europene mai puternice, Franța și Anglia, nu erau pregătite să riște războiul pentru a susține acest principiu. Fără participarea lor nu exista posibilitatea ca securitatea colectivă să devină realitate. Cum deceniul patru înainta și Germania devenea mai puternică, hotărârea Franței și Angliei de a acționa ca susținători ai securității europene păru să slăbească în ochii sovieticilor. Aceasta era cu siguranță concluzia ce trebuia dedusă din reacția anglo-franceză la agresiunea fascistă de la mijlocul anilor '30. Răspunsul Franței și Angliei la invazia italiană din Abisinia în 1935 a fost pactul Hoare-Laval, o înțelegere care accepta toate cererile principale ale Italiei. Când Hitler, contravenind direct tratatului de la Versailles, a ordonat forțelor sale să reocupe regiunea renană în 1936, Anglia și Franța au protestat slab, dar n-au făcut nici o mișcare militară să oprească ocupația germană.

Anul 1936 a fost foarte întunecat pentru speranțele URSS-ului de a se adăposti sub securitatea colectivă. Adăugându-se la desfășurarea

agresiunii Germaniei și la slăbiciunea anglo-franceză, anul respectiv a văzut de asemenea crearea unei alianțe internaționale țintind direct împotriva Uniunii Sovietice. Națiunile fasciste, Germania, Italia și Japonia s-au unit în 1936 pentru a forma Pactul Anti-Comintern. Pericolul pe care îl reprezenta atacul pe două fronturi asupra Uniunii Sovietice era imens și părea să nege toate eforturile făcute de aceasta începând din 1933 pentru a-și asigura securitatea. A avut efectul de-a dubla sforțările lui Stalin de a-și asigura aliați de încredere și garanții. Totuși, în încercările sale de a obține aceasta, Stalin avea un handicap în mare parte creat de el însuși. Faptul vădit era că Rusia sovietică nu putea prezenta încredere. Se cunoștea destul despre epurările lui Stalin în URSS ca să-i determine pe neutrii din alte țări să fie precauți în a se alia cu o națiune unde erau posibile atâta trădare, sau tiranie.

Dacă Stalin a făcut dificil ca neutrii și moderații să simpatizeze cu nevoile de apărare ale Uniunii Sovietice, el de asemenea a pus bariere în calea acelora ce reprezentau stânga politică din alte țări și care ar fi trebuit să fie aliații săi naturali. Urmărirea aranjamentelor defensive cu puterile capitaliste a dus politica externă sovietică la o ambiguitate care a creat confuzii și a îndepărtat pe mulți simpatizanți sovietici. Un astfel de exemplu l-a constituit atitudinea lui Stalin privitoare la războiul civil din Spania (1936–1939). Lupta din Spania era o chestiune complexă, dar restul Europei tindea să o vadă în termeni simpli ca o bătălie între stânga republicană și dreapta fascistă, o reflectare a divizării politice fundamentale din Europa. Stalin și Cominternul urmând politica sovietică de încurajare a „fronturilor populare" antifasciste au trimis agenți în Spania să organizeze o alianță a forțelor prorepublicane. Motivele și politica lui Stalin erau amestecate. Prin concentrarea asupra Spaniei, el spera probabil să distragă atenția străinătății de la amploarea epurărilor ce aveau loc în Uniunea Sovietică. Faptul că trimiterea de echipament militar către partea republicană nu era o simplă generozitate a fost indicat de cererea ca Republica să-și transfere cea mai mare parte a rezervelor de aur către URSS, ca plată. Politica frontului popular însemna în practică faptul că Uniunea Sovietică cerea tuturor contingentelor republicane să se subordoneze directivelor sovietice. Stânga spaniolă ajunsese să fie ofensată de ascendența pe care Uniunea Sovietică încerca s-o revendice asupra cauzei republicane și să se îndoiască dacă Rusia dorea cu adevărat victoria Republicii spaniole și avea dreptate: Stalin se temea să vadă o

victorie majoră a marxismului în Spania. Explicarea acestui paradox se afla nu în Spania, ci în întreaga Europă. Stalin se temea că dacă se vor instala comuniștii în sud-vestul Europei acest lucru va speria într-o asemenea măsură Franța și Anglia încât acestea puteau foarte bine să reacționeze prin crearea unui front antisovietic cu Germania și Italia, tocmai consecința pe care politica externă sovietică avea obligația s-o ocolească.

Evenimentele din Spania nu-și urmaseră întregul lor curs când au fost depășite de evoluțiile dramatice din Europa Centrală. În toamna lui 1938, Franța, Anglia, Italia și Germania au semnat acordul de la München, paroxismul crizei cehoslovace. Hitler ceruse ca regiunea sudetă, o zonă care în 1919 fusese încorporată împotriva dorinței majorității locuitorilor săi în Cehoslovacia, să fie returnată Germaniei. El a amenințat cu invazia dacă nu-i vor fi satisfăcute cererile. Cu toate că cererea Germaniei era o altă încălcare a acordului de la Versailles, nici Anglia și nici Franța nu erau pregătite de război pentru această problemă în litigiu. Acordul de la München a cedat la toate cererile majore ale lui Hitler. Acest succes venea să încununeze cealaltă realizare a sa, anterioară, din 1938, Anschluss, anexarea Austriei la cel de-al treilea Reich. Aceasta desfidea în mod direct înțelegerile de la Versailles, care interziseseră unificarea Germaniei și Austriei. München-ul a fost astfel un exemplu în plus al abilității lui Hitler de-a obține ce s-a vrut în Europa prin exploatarea nehotărârii Franței și Angliei. În Occident, aranjamentul de la München a fost în mod obișnuit privit ca un act împăciuitorist al politicii anglo-franceze de a evita războiul, făcând din vreme concesii agresorului. Nu aceasta a fost interpretarea dată de Stalin. El a considerat conferința de la München, la care URSS în mod intenționat nu fusese invitată în ciuda alianței sale oficiale cu Cehoslovacia în 1935, drept o conspirație a Occidentului. Pentru el München a însemnat o întrunire a națiunilor antisovietice ale Europei cu intenția de a da Germaniei mână liberă să atace o Rusie izolată diplomatic. Pentru a preveni să se întâmple aceasta, eforturile sovietice de a ajunge la o înțelegere cu Franța și Britania s-au intensificat. În anul ce a urmat München-ului, Litivinov și succesorul său de la Ministerul de Externe, Molotov, au înaintat o serie de propuneri de alianță guvernelor francez și britanic. Acestea au rămas fără răspuns. Franța și Anglia nu se puteau hotărî să se încreadă în Stalin. De asemenea, ambele țări considerau sincer că o alianță cu Polonia oferea o protecție mai bună împotriva unei ulterioare expansiuni germane.

5. Pactul sovieto-nazist, 1939–1941

În acest moment politica externă a luat o întorsătură dramatică.

În august 1939 Molotov și omologul său german Ribbentrop au semnat pactul sovieto-nazist, un angajament din partea ambelor țări să mențină relații pașnice una cu alta.

Guvernul Reich-ului german și guvernul URSS, dornice să întărească pacea dintre Germania și URSS, au ajuns la următoarea înțelegere:

Art. I. Ambele înalte părți contractante se obligă să se abțină de la orice violență, orice acțiune agresivă și orice atac al uneia asupra celeilalte, fie în mod individual, sau în alianță cu alte puteri.

Art. II. Dacă una dintre înaltele părți contractante devine obiect al unei acțiuni beligerante din partea unei terțe puteri, cealaltă înaltă parte contractantă nu va acorda în nici un fel ajutor acestei terțe părți.

Art. III. Guvernele celor două înalte părți contractante vor menține pe viitor un contact continuu unul cu altul în scopul consultărilor, pentru schimb de informații în problemele de interes comun...

Art. IV. Dacă între cele două înalte părți contractante intervin diferende sau conflicte, ambele părți vor rezolva aceste dispute exclusiv prin schimb prietenesc de opinii sau, dacă va fi necesar, prin înființarea unei comisii de arbitraj.

Art. V. Prezentul tratat este încheiat pe o perioadă de 10 ani...

Protocol adițional secret

a) În cazul unui aranjament teritorial, sau politic în zonele aparținând statelor baltice (Finlanda, Estonia, Letonia, Lituania), granița de nord a Lituaniei va reprezenta granița sferelor de influență ale Germaniei și URSS.

b) Chestiunea dacă interesele ambelor părți fac de dorit menținerea unui stat polonez independent și care să fie granițele unui astfel de stat nu poate fi determinată cu precizie decât în cursul unor evoluții viitoare*.

---

* Autorul nu mai menționează și punctele 3 și 4 ale protocolului, pe care le redăm în continuare:

La începutul lui septembrie 1939 forțele armate germane au început ocuparea Poloniei. Patru săptămâni mai târziu, în termenii pactului, Germania și URSS au semnat o înțelegere oficială împărțind Polonia între ele:

1 28 septembrie 1939
Guvernul Reich-ului german și guvernul URSS-ului consideră ca fiind exclusiv sarcina lor ca, după prăbușirea fostului stat polonez, să restabilească pacea și ordinea în aceste teritorii. În acest
5 scop au căzut de acord asupra următoarelor:
Guvernul Reich-ului german și Guvernul URSS-ului vor determina granițele în care se manifestă interesul național al fiecăruia pe teritoriul fostului stat polonez...
Teritoriul statului lituanian cade în sfera de influență a URSS-ului
10 în timp ce provincia Lublin și părți ale provinciei Varșoviei cad sub influența Germaniei... Ambele părți nu vor tolera în teritoriile lor nici un fel de agitație poloneză care afectează teritoriile celeilalte părți. Vor suprima în teritoriile lor orice încercări de asemenea agitații și se vor informa una pe alta în legătură cu luarea măsurilor
15 potrivite.

Pactul sovieto-nazist a indignat restul lumii. Imposibilul se întâmplase: cei doi dușmani ideologici jurați, Germania nazistă și Rusia comunistă, se aliaseră. Exista însă o logică pentru această schimbare remarcabilă a politicii externe sovietice. Stalin fusese lăsat fără alternativă. Dată fiind amenințarea foarte concretă pe care o prezenta Germania și indiferența Parisului și Londrei la ofertele lui de alianță defensivă care să includă Uniunea Sovietică, el a acționat conform axiomei „fă-te frate cu dracul până treci puntea" și a încercat să reducă la zero pericolul din partea Germaniei prin singura mutare pe care încă o mai permiteau condițiile internaționale.

---

3) În privința Europei sud-estice partea sovietică accentuează interesul pe care-l manifestă pentru Basarabia. Partea germană își declară totalul dezinteres politic față de aceste teritorii.
4) Acest Protocol va fi considerat de ambele părți ca strict secret (n.t.).

„Rendez-vous" (caricatură de David Low în Dayly Express, septembrie 1929)
„Hitler: – Drojdia societății, bănuiesc?
Stalin: – Sângerosul asasin al muncitorilor, presupun?"

Roadele pactului au fost strânse în următorii doi ani. URSS a acaparat la timp jumătatea de est a Poloniei. Germania era liberă să-și ducă războiul împotriva Franței și Angliei în vest, în timp ce în est URSS și-a adăugat la prada poloneză și anexarea forțată a statelor baltice, sudului Finlandei și Basarabia și Bucovina (vezi harta p. 102). În 1941, Rusia sovietică își recâștigase toate teritoriile pierdute ca rezultat al primului război mondial. Toate acestea, împreună cu garanția de pace cu Germania pe 10 ani, păreau să păstreze prețuirea de care era copleșit Stalin în interiorul Uniunii Sovietice pentru lovitura lui diplomatică de maestru. El a emis pretenția extravagantă că pactul sovieto-nazist a fost cel ce a salvgardat securitatea sovietică oferind garanția libertății față de un atac din vest și astfel a îndeplinit obiectivele majore pentru care se zbătea politica externă sovietică încă de pe vremea lui Lenin. Stalin pare să-și fi crezut propria propagandă. Este unul dintre lucrurile inexplicabile în legătură cu el faptul că a rămas orb la intenția clară a lui Hitler de a invada Rusia. O trăsătură evidentă și consistentă a nazismului

FINLAND
Mile
0 100
0 100
Km
Viborg
Leningrad
ESTONIA
LETONIA
LITUANIA
DANEMARCA
SUEDIA
OLANDA
1949
Berlin
GERMANIA DE EST
1947
POLONIA
1948
CEHOSLOVACIA
FRANȚA
GERMANIA DE VEST
AUSTRIA
ELVEȚIA
1947
UNGARIA
BB
1948
ROMÂNIA
IUGOSLAVIA
ITALIA
BULGARIA
1948
ALBANIA
GRECIA
Anexată de URSS, 1939-1941
Zone căzute sub controlul sovietic după război (cu date)
BB Basarabia-Bucovina
Cortina de Fier

încă de la începuturile lui era convingerea ideologică despre statul german ca având destinul providențial de a se întinde spre est pe socoteala pământurilor slave, inclusiv Rusia. Între august 1939 și iunie 1941 Stalin a ales să ignore aceasta. De asemenea este extrem de ciudat că n-a reușit să înțeleagă că pactul, ce dădea Germaniei mână liberă în războiul care izbucnise în vestul Europei în septembrie 1939, făcea ca posibilitatea invadării Rusiei să se producă la o dată mai recentă și nu mai târzie. Căderea Franței în iunie 1940 și incapacitatea Angliei să facă mai mult decât să supraviețuiască l-au încurajat pe Hitler să-și lanseze atacul plănuit de mult asupra URSS, în iunie 1941.

Operațiunea Barbarossa, așa cum a fost codificată invadarea Rusiei de către Hitler, era concepută pe scară largă și preparativele sale nu puteau fi ascunse. Cu multe luni înainte de a fi lansată, URSS știa că urmează să se producă. Cu toate acestea Stalin n-a făcut nimic. Probabil nu se putea hotărî să admită că pactul sovieto-nazist devenise un eșec.

Este posibil ca el să fi crezut sincer că Hitler mai putea încă să fie cumpărat. Asta ar explica de ce, în 1941, Stalin a făcut tot mai multe concesii militare și economice Germaniei. Oricât de misterios a fost raționamentul lui, ceea ce rezulta de aici era clar. Pentru că nu voia să admită realitatea situației din iunie 1941, nici unul dintre subalterni nu a putut lua inițiativa. Rezultatul a fost că, în primele câteva zile ale celui de-al doilea război mondial, pe frontul de est armatele germane au străbătut o Uniune Sovietică efectiv lipsită de conducere și orientare.

6. Marea alianță 1941–1945

A urmat o revenire rapidă din partea lui Stalin, iar conducerea lui hotărâtă și inspirată de-a lungul a patru ani lungi și amari de război de uzură până la victoria din 1945, a fost prezentată de propaganda sovietică ca o mare cruciadă antifascistă. Cu toate acestea, adevărul era că Stalin nu a intrat de bunăvoie în războiul împotriva Germaniei. Obiectivul politicii lui Stalin, înainte de 1941, fusese să ajungă la un compromis cu nazismul și să nu lupte împotriva lui. Acest lucru a avut consecințe importante asupra naturii relațiilor lui Stalin cu principalii aliați de război ai URSS-ului, Anglia și SUA. Cele trei țări s-au aliat nu prin liberă alegere, ci datorită circumstanțelor. Uniunea

Sovietică n-a făcut nici un efort de a ajuta Anglia în lupta ei cu Germania între 1939 și 1941. SUA n-au avut nici o intenție de a ajuta URSS-ul până în decembrie 1941 când, după Pearl Harbour, Germania, ca aliat al Japoniei, a declarat război Statelor Unite. Alierea celor „trei mari" Uniunea Sovietică, SUA și Anglia a devenit cunoscută drept „Marea Alianță". Totuși, o descriere mai adecvată ar putea fi „căsătorie din interes". Ce le-a legat a fost dorința lor de-a învinge același inamic. Altceva nu prea aveau în comun. În public și-au adus numeroase laude pentru eforturile de război ale gloriosilor lor aliați, dar în spatele scenei exista o hărțuială constantă între Uniunea Sovietică și cei doi parteneri occidentali.

O chestiune majoră care a iritat a fost problema unui al doilea front. De la începutul alianței, Stalin a insistat ca ceilalți aliați să deschidă un al doilea front militar împotriva Germaniei în Europa ocupată pentru a fi degajată URSS, care suporta arsura luptei. Răspunsul Angliei a constat în promisiunea că, atunci când suficiente forțe și materiale vor fi la îndemână, se va deschide un al doilea front de luptă, dar și în argumentul că angajarea într-o invazie prematură în Europa ar fi curată sinucidere. Stalin a replicat că nici Anglia și nici SUA nu înțelegeau cu adevărat că precauțiile lor duceau la distrugerea Rusiei. Când Churchill s-a referit la deschiderea fronturilor aliate în Africa de Nord, Stalin l-a zeflemisit întrebându-l dacă trupelor britanice le e teamă să lupte cu nemții. Churchill a reacționat prin a-l întreba pe Stalin dacă a uitat curajul și spiritul de sacrificiu al marinei militare regale și al celei comerciale în aprovizionarea URSS-ului cu materiale esențiale de război din Anglia și SUA.

Aceste ironii și incriminări n-au împiedicat contactele personale care au fost menținute între conducătorii aliaților, dar indică lipsa unei înțelegeri reale dintre ei. În timp ce războiul se apropia de sfârșit și înfrângerea Germaniei devenea tot mai probabilă, diferențele ideologice dintre URSS și ceilalți aliați, care fuseseră în mare parte înăbușite din cauza nevoilor de cooperare din timpul războiului, au început să iasă la suprafață. În Uniunea Sovietică exista temerea că Anglia și SUA își vor arăta adevărata față capitalistă, încercând să antreneze Germania într-un război împotriva comunismului sovietic. De partea occidentală, exista temerea că avansarea sovietică în estul Europei anunța începutul unei noi perioade de expansiune comunistă.

De aceea, când Stalin, Churchill și Roosevelt s-au întâlnit la Yalta în februarie 1945 să plănuiască aranjamentele postbelice, exista o mare tensiune în spatele cordialității oficiale. Ca rezultat, acordurile la care au ajuns au fost compromisuri temporare care nu au rezolvat problemele controversate mai importante. În legătură cu tratamentul față de Germania învinsă, s-a ajuns la înțelegerea ca țara să fie împărțită în patru zone care să fie administrate în mod separat de SUA, URSS, Franța și Anglia, dar nu s-a ajuns la o înțelegere asupra unui sistem de guvernare în zonele respective și încercările de a se realiza un acord asupra proporțiilor plăților germane pentru reparații de război au rămas în aceeași măsură infractuoase. În acest cadru a fost imposibil să se reconcilieze cererea lui Stalin, că cei 20 de milioane de ruși morți în război meritau cele mai dure penalități economice impuse asupra Germaniei, o dată ce aliații occidentali nu permiteau Rusiei să secătuiască Germania în timp ce ei procurau resurse pentru a preveni prăbușirea țării. În urma refuzurilor occidentale Stalin a pretins totuși mai târziu că Ialta garantase URSS-ului 50% din reparațiile de război germane.

Între cele mai semnificative dintre problemele discutate la Ialta a fost situația Poloniei. Ca rezultat al războiului, URSS ocupase Polonia și instalase un guvern provizoriu prosovietic cu promisiunea unor alegeri democratice viitoare. Anglia și SUA nu aveau încredere în Stalin și se temeau că Polonia va deveni pur și simplu o marionetă sovietică. Cu toate astea, prezența Armatei Roșii în Polonia și disponibilitatea aliaților vestici de a-l mulțumi pe Stalin în legătură cu unele chestiuni, pentru a câștiga concesii în altă parte, l-au făcut pe Churchill, deși fără tragere de inimă, să garanteze dorințele lui Stalin. Aceleași considerente s-au aplicat în general celei mai mari părți a Europei de Est și Centrale, care fusese ocupată de Armata Roșie în fazele mai târzii ale războiului. „Declarația aliaților asupra Europei eliberate", formulată în comun, a obligat formal URSS-ul să urmeze o politică a democrației în acele zone pe care le ocupa acum, dar interpretarea dată de Stalin democrației era foarte diferită de aceea a celorlalți aliați. Stalin a adoptat o poziție simplă. El era hotărât să creeze o amplă zonă tampon împotriva oricărei agresiuni germane viitoare pe care acum o echivala cu anticomunismul occidental. Nu era gata să retragă armatele sovietice din țările Europei de Est până nu se vor fi instalat guverne prosovietice. „Ce avem, păstrăm" a fost poziția

neclintită a lui Stalin. Europa de Est avea să plătească prețul pentru asigurarea securității sovietice.

Diferențele care s-au iscat între puteri în chestiunea Poloniei și a Europei de Est au slăbit înțelegerile anterioare, precum cea de la Ialta. Existau suspiciuni profunde între Est și Vest. Acestea au fost indicate de ezitările lui Stalin de a aduce URSS-ul în Organizația Națiunilor Unite, corpul internațional care a înlocuit Liga Națiunilor ca rezultat al acordului de la Ialta. Teama că va fi copleșit numeric de puterile capitaliste a condus la insistența lui asupra dreptului de veto al unui singur membru, drept condiție a aderării Rusiei la Consiliul de Securitate ONU al celor 5 națiuni propus a fi format din cele 4 puteri europene învingătoare plus China lui Jiang Jieshi. La Ialta, așteptările generale erau că războiul cu Japonia va continua un număr de ani. În lumina acestui fapt se explică de ce Stalin a făcut un târg secret cu Roosevelt ca, în schimbul intrării URSS-ului în război pentru a ajuta SUA, întinse zone din teritoriul chinez să îi fie cedate acesteia, după ce Japonia va fi învinsă. Stalin s-a tocmit la sânge. Criticii ulteriori ai lui Roosevelt sugerează că acceptarea de către el a cererilor teritoriale ale lui Stalin în Extremul Orient a fost o concesie echivalentă cu aceea făcută de Churchill în legătură cu Polonia. Ironia istoriei a fost că SUA n-au mai avut nevoie de ajutor sovietic în războiul împotriva Japoniei. Reușita cercetărilor americane asupra formulei bombei atomice s-a produs în iulie și folosirea ei împotriva Japoniei în august a pus capăt rapid și dramatic războiului din Pacific. Asta nu l-a împiedicat pe Stalin să se țină de litera înțelegerii inițiale. URSS a declarat război Japoniei în timpul scurt dintre căderea celor două bombe atomice și capitularea japoneză. Stalin a început imediat să pretindă recompensele teritoriale ale URSS-ului din Extremul Orient.

Conferința de la Potsdam, care a început în iulie 1945, a fost în esență o continuare a Ialtei. Problemele puse în discuție – reparațiile germane, Europa de Est, Japonia – erau aceleași și au produs aceleași animozități între Uniunea Sovietică și ceilalți aliați. Scurta perioadă dintre cele două conferințe pare să fi înrăutățit relațiile. Comisia pentru reparații de război, stabilită la Ialta, n-a ajuns la nici o rezoluție acceptabilă privind datoriile de război ale Germaniei, iar tratamentul nemilos al sovieticilor în Polonia și Europa de Est sugera că Stalin intenționa să impună acolo un sistem la fel de rigid ca acela care domnea în URSS. Atitudinea lui Stalin de la Potsdam a fost încă mai rigidă decât fusese la

Ialta. El nu era pregătit să facă nici o concesie în privința oricăror chestiuni majore. A fost încurajat la asta de faptul că era, fără îndoială, omul de stat cel mai puternic de la conferință. Ambele țări, SUA și Anglia, aveau lideri noi, respectiv Truman și Attlee, în timp ce Stalin participase la amândouă conferințele. Această continuitate a lucrat în avantajul lui în cadrul negocierilor. Chiar vestea că SUA detonaseră cu succes prima bombă atomică a lumii, pe care i-a dat-o Truman în timpul Conferinței de la Potsdam, nu l-a clintit pe Stalin din puternica lui poziție diplomatică. Dacă a avut un efect, este că l-a făcut mai hotărât să salveze recentele câștiguri obținute de URSS în Europa. Concesiile în legătură cu Polonia și Europa de Est, pe care le obținuse de la Anglia și SUA la Conferința de la Ialta au rămas nealterate în conținutul lor.

7. Războiul rece

Ialta și Potsdam nu au reprezentat atât simple acorduri internaționale, cât recunoașterea de către țările occidentale a extinderii de facto a puterii sovietice în Europa. În acest sens ele constituie definiții ale noului echilibru internațional, cunoscut ca Războiul rece. Prin asta se înțelege în special perioada, începută în 1945 și continuată după moartea lui Stalin, în care lumea comunistă, condusă de Uniunea Sovietică, și-a înfruntat marele dușman ideologic, Statele Unite și aliații lor capitaliști, într-o competiție prelungită de un război al nervilor. Mulți comentatori au subliniat că refuzul lui Stalin de-a accepta reunificarea Germaniei, sau de a renunța la câștigurile obținute de URSS în timpul războiului este un factor major în crearea Războiului rece. S-a afirmat de asemenea, adesea, că Stalin în realitate nu a înțeles niciodată poziția Occidentului. Este adevărat, aceste probleme nu au fost totul. Neînțelegerea s-a manifestat de ambele părți. Exista o perspectivă sovietică pe care Occidentul nu a apreciat-o niciodată. În ciuda victoriei sale asupra Germaniei și ridicării lui Stalin ca remarcabil om de stat internațional, Uniunea Sovietică se simțea mai vulnerabilă decât oricând de la revoluție încoace. Era o chestiune economică. Oricâte progrese s-ar fi făcut sub Stalin, dificultatea războiului total din 1941–1945 epuizase economia rusească; acesta era unul dintre motivele pentru care Stalin a fost atât de inflexibil la Ialta în chestiunea reparațiilor germane. Teama, pe care o simțise întotdeauna, că Ocidentul are posibilitatea

să invadeze URSS-ul, s-a intensificat datorită cunoștințelor asupra capacității SUA dovedite de efortul prodigios al acestora în război și de construirea bombei atomice. Pretenția tradițională sovietică de a poseda un sistem economic și cultural intrinsec superior ar fi fost greu de susținut în fața realităților internaționale postbelice. Întrucât URSS nu putea spera să concureze în termeni economici egali cu SUA, Stalin a calculat că singura politică la îndemână după 1945 era să retragă URSS în spatele noii sale bariere defensive, creată în timpul războiului prin achiziționarea Europei de Est. Germania a devenit noua linie de front a acestui sistem defensiv, ceea ce explică de ce Stalin s-a comportat atât de suspicios și necooperant în problema Germaniei, privind propunerile occidentale de aranjamente ca pe capătul ascuțit al unei pene menite să despice sistemul sovietic de securitate. Acest fapt a fost ilustrat perfect de controversa asupra Berlinului de Vest. Acordurile postbelice creaseră o anomalie politică lăsând partea de vest a capitalei germane izolată ca o enclavă capitalistă în interiorul Europei comuniste. În 1948 Stalin a dat instrucțiuni est-germanilor să supună blocadei Berlinul de Vest. Acesta nu a fost un simplu act de ostilitate, cum au crezut națiunile occidentale, a fort încercarea disperată de a pune capăt afrontului adus securității sovietice de un avanpost occidental la 160 km în interiorul Germaniei de Est, controlată de sovietici.

În atmosfera Războiului rece, Occidentul a interpretat greșit mișcările defensive sovietice drept dorință de expansiune. Neliniștea permanentă a SUA după 1945 era că Europa, slăbită de război, va cădea pradă cu ușurință unei Uniuni Sovietice agresive politic și economic. Pentru a evita aceasta și astfel a preveni criza economiei mondiale care survenise după primul război mondial, în 1947, Statele Unite au introdus Planul de ajutorare Marshall, care a oferit cantități însemnate de capital american pentru a da posibilitatea națiunilor europene să treacă la reconstrucția economică postbelică. Națiunile europene occidentale au acceptat planul și au început redresarea economică. Intenția SUA a fost exprimată de generalul Marshall când a introdus planul în iunie 1947:

> Politica noastră nu este îndreptată împotriva nici unei țări, sau doctrine, ci împotriva foametei, sărăciei, disperării și haosului. Scopul ei trebuie să fie revigorarea unei economii a muncii în lume pentru a permite crearea unor condiții politice și sociale în care instituțiile libere să poată exista.

Nu așa vedeau lucrurile sovieticii. Ei condamnau planul, considerându-l o falsă acoperire a imperialismului american, legându-l de recent proclamata doctrină Truman. În 1947 Anglia, copleșită de poveri, își declarase intențiile de a-și retrage forțele din Grecia și Turcia. Temându-se că acest fapt a lăsat cele două țări la cheremul URSS-ului, după cum se întâmplase în întreaga zonă balcanică, SUA au luat o decizie de moment. Președintele Truman a promis că de-acum înainte America va prelua asupra sa apărarea Greciei și Turciei. Încă și mai semnificativ este faptul că el a amenințat că SUA considerau de datoria lor să susțină activ popoarele libere care rezistau încercărilor de subjugare. URSS n-a fost numită expres ca agresor, dar Truman s-a referit cu adresă la o lume împărțită între democrație și totalitarism. Implicațiile nu puteau fi mai clare. Venit atât de curând după proclamarea doctrinei Truman, Planul Marshall a părut sovieticilor ca legat în mod deliberat de aceasta. Reacția înveninată a lui Stalin a fost redată în mod agresiv de reprezentantul sovietic la ONU:

> După cum este clar acum, Planul Marshall constituie în esență o simplă variantă a doctrinei Truman adaptată la condițiile Europei postbelice. Devine din ce în ce mai evident că implementarea Planului Marshall va însemna plasarea țărilor europene sub controlul economic și politic al Statelor Unite și amestecul direct al acestora în treburile interne ale respectivelor țări. Mai mult, acest plan este o încercare de a împărți Europa în două tabere și de-a consolida formarea unui bloc de mai multe țări europene ostile intereselor țărilor democratice din Europa de Est și în special Uniunii Sovietice.
>
> O trăsătură importantă a acestui plan este încercarea de a confrunta țările din Europa de Est cu un bloc de state vest-europene, inclusiv Germania Federală. Intenția este de a se folosi de Germania Vestică și de industria grea vest-germană (bazinul Ruhr) ca de una dintre cele mai importante baze economice ale expansiunii americane în Europa, fără a ține cont de interesul național al țărilor care au suferit agresiunea germană.
>
> (*Extras dintr-un discurs ținut de A. Vîșinski la Adunarea generală ONU, septembrie 1947*)

Dacă anunțarea Planului Marshall ar fi fost precedată și nu urmată de instituirea doctrinei Truman, ar fi existat posibilitatea ca URSS să-i accepte buna credință, ceea ce în schimb putea preveni înăsprirea Războiului rece. Situația economică disperată a URSS făcea din Planul Marshall o ofertă dureros de tentantă și, o scurtă perioadă, Stalin s-a gândit să-l accepte. În final, însă, după cum arată discursul lui Vîșinski, a simțit că nu poate risca să permită ca blocul estic să devină dependent economic de Statele Unite – pericolele politice erau prea mari. Se poate argumenta, de asemenea, și că suspiciunile datorate Războiului rece au făcut ca un acord economic între est și vest să nu mai fie posibil. Neîncrederea în intențiile SUA a fost în continuare justificată în ochii sovietici de înființarea NATO în 1949. Pentru Occident acesta reprezenta o alianță defensivă la care națiunile din Europa de Vest și America de Nord au aderat liber pentru protecție reciprocă. Pentru URSS era o nouă etapă în răspândirea militarismului american și a imperialismului, începute de doctrina Truman și Planul Marshall, și justifica răspunsul pe măsură al URSS, dat prin constituirea unei alianțe militare a blocului estic dovedind înțelepciunea deciziei lui Stalin de a dezvolta propria armă atomică a Uniunii Sovietice.

Relațiile dintre SUA și URSS n-au fost facilitate de contactele de la Națiunile Unite. În anumite privințe, într-adevăr, faptul că erau membre ale ONU le-a intensificat disputele. Ambele organisme – Adunarea Generală în care erau reprezentate toate statele membre și Consiliul de Securitate, corpul permanent format din cinci membri responsabili de rezolvarea disputelor internaționale – s-au dovedit platforme ale propagandei și câștigării de puncte în plus. În Consiliul de Securitate discuțiile asupra problemelor internaționale majore ale lumii postbelice – Persia, Grecia, Germania, Coreea – au devenit un veșnic câmp de bătaie între URSS, care-și folosea constant dreptul de veto, și membrii necomuniști. Deși aflată în inferioritate numerică, Rusia sovietică nu considera apelul la veto ca pe o ultimă resursă, ci ca instrument de a contrabalansa dezechilibrul antisovietic al Consiliului de Securitate: relațiile încordate dintre URSS și SUA la ONU s-au ascuțit cu deosebire în problema Chinei. Victoria comunismului acolo, în 1949, a condus la propunerea sovieticilor ca noua Chină a lui Mao să fie recunoscută și admisă la ONU în locul Chinei naționaliste a lui Jiang Jieshi susținută de americani. Eșecul acestei propuneri a condus delegația sovietică la a pune în scenă

o retragere din Consiliul de Securitate în semn de protest. Acest gest s-a repercutat asupra URSS. În timp ce delegația sovietică absenta, Consiliul, eliberat de inevitabilul veto sovietic, a putut trece la o rezoluție care instituia o armată a ONU pentru apărarea Coreei de Sud împotriva invaziei comuniste din Nord. Începuse primul conflict armat deschis al Războiului rece.

Deși Uniunea Sovietică nu era implicată militar în Coreea, războiul de acolo, între 1950 și 1953, a fost controversa internațională dominantă în timpul ultimilor trei ani ai vieții lui Stalin. El a acordat susținerea diplomatică a URSS Coreei de Nord și comuniștilor chinezi. Când a murit în 1953, țara sa era încleștată într-o luptă ideologică implacabilă cu Occidentul capitalist. Era aceeași situație pe care o moștenise în 1924.

Politica externă a lui Stalin a fost uneori complexă în execuție, dar esențialmente simplă ca scop. El și-a stabilit ca îndatorire de bază apărarea intereselor țării sale într-o lume ostilă abandonând, în sens practic, ideea de URSS conducătoare a revoluției marxiste internaționale, și s-a dedicat unui țel mai puțin ambițios dar la fel de important, acela al salvgardării securității naționale. El nu și-a pierdut nicicând teama profundă de invazia occidentală. Indiferent de cât de puternici au devenit el sau URSS, Stalin nu a încetat să considere Uniunea Sovietică vulnerabilă. Aceasta explică decizia lui de a opta pentru socialismul într-o singură țară. Politica lui internă nu a constituit niciodată un scop în sine; ea trebuia să servească nevoile de apărare națională. Avertismentul lui repetat deseori că, dacă Uniunea Sovietică nu se va moderniza, „ei ne vor zdrobi", a fost expresia cea mai simplă a acestui fapt. Ironia istoriei este că, atunci când invazia de care se temea a venit într-adevăr, el a refuzat să creadă. Era cel mai puțin gata tocmai când ar fi trebuit să fie cel mai pregătit. Invazia germană din 1941 aproape că a distrus tot ce obținuse Stalin începând din 1929. Eventuala redresare militară a Uniunii Sovietice până în 1945 a epuizat țara economic dar, în același timp, a făcut din URSS o incontestabilă putere mondială și din Stalin un șef de stat internațional. Acestea, totuși, nu i-au slăbit sentimentul de vulnerabilitate. Oricare ar fi fost diversele cauze ale Războiului rece, ele erau parțial produsul hotărârii lui Stalin de a nu mai fi prins pe picior greșit niciodată. Refuzul lui de-a lua în considerare reunificarea Germaniei, sau eliberarea Estului Europei a decurs de aici. Bănuielile lui față de lumea din afară, în anii

ce au urmat războiului, au creat o atmosferă de încordare și neîncredere care a condiționat atitudinea Occidentului față de URSS și a dat formă propriei imagini despre sine a URSS.

***Note asupra capitolului** „Stalin și relațiile internaționale"*

Notițele legate de acest capitol trebuie să dea o imagine a politicii externe promovate de Stalin în întreaga perioadă cât a fost la putere. Este important să nu vă pierdeți în detalii ținând cont de vastitatea subiectului, de aceea trebuie să urmăriți să obțineți suficient material pentru a înțelege principiile și motivațiile care s-au ascuns în spatele politicii sale. Următoarele titluri, subtitluri și chestiuni vă vor fi de folos:

1. Premise

1.1. Ce probleme fundamentale au stat în fața bolșevicilor în abordarea relațiilor externe după 1917? Importanța tratatului de la Rapallo.

2. Politica externă sovietică, 1924–1929.

2.1. Scrisoarea lui Zinoviev. Rolul Cominternului.

2.2. „Socialismul într-o singură țară". „Bolșevizarea". Cum au afectat acestea politica externă? Relațiile sovietice cu China și Polonia.

3. Politica externă sovietică, 1929–1933.

3.1. „Întoarcerea spre stânga" în atitudinea lui Stalin.

3.2. De ce URSS nu agrea stânga europeană?

4. Politica externă sovietică, 1933–1939.

4.1. Amenințarea nazistă. URSS argumentează necesitatea „securității colective".

4.2. Atitudinea sovietică ambiguă față de războiul civil din Spania.

4.3. Cum a interpretat Stalin acordul de la München?

5. Pactul sovieto-nazist, 1939–1941.

5.1. Motivele lui Stalin. A însemnat pactul o întoarcere cu 180°?

5.2. Câștigurile teritoriale ale URSS.

6. Marea alianță, 1941–1945.

6.1. Animozitățile dintre aliați. „Căsătoria din interes"

6.2. Ce a câștigat Stalin în urma conferințelor de la Ialta și Potsdam?

7. Războiul rece.

7.1. Ocupația sovietică în Europa de Est. Care a fost atitudinea lui Stalin în legătură cu Germania?
7.2. De ce a refuzat Stalin Planul Marshall de ajutorare? Relațiile încordate sovieto-americane în legătură cu China.
7.3. Concluzii.

***Răspunsuri la chestiuni de eseu asupra capitolului** „Stalin și relațiile internaționale"*

Afacerile externe nu pot fi studiate izolat de celelalte probleme. Politicile externe se află în interacțiune. Pentru a înțelege politica externă dusă de Stalin trebuie să fiți familiarizați cu istoria internă a perioadei respective, așa cum este tratată în capitolele 2, 3 și 4.

Întrebările de examen legate de relațiile externe au tendința de a se grupa în două mari categorii: cele care tratează evenimente și evoluții specifice și cele care implică politica externă în ansamblu. Stalin, desigur, este elementul central în toate întrebările, deși nu înseamnă că trebuie mereu să se facă referiri directe la el. Ar fi util să se alcătuiască trei liste legate de această temă. Sub denumirile de „țeluri", „metode" și „stil" veți putea include toate faptele esențiale și considerațiile relevante în legătură cu felul în care Stalin a înțeles și a condus politica externă.
Aveți în vedere următorul set de întrebări:

1. Cât de constantă a fost politica externă sovietică în perioada 1924–1939?
2. „URSS n-a intrat în pactul din 1939 cu Germania nazistă pentru că așa ar fi ales, ci din necesitate". Discutați.
3. În ce măsură au fost atinse obiectivele sovietice la conferințele de la Ialta și Potsdam din 1945?
4. În ce măsură este Stalin personal răspunzător de declanșarea Războiului rece în relațiile internaționale de după 1945?

Pregătiți un plan de eseu la întrebarea 1. Pe baza celor citite în acest capitol și a ideilor din listele alcătuite ca răspuns la sugestiile din secțiunea „Note", veți înțelege că problema fundamentală a tuturor celor patru întrebări se referă la obiectivele lui Stalin.

Nu puteți realiza un comentariu convingător înainte de a stabili dacă au existat, sau nu, anumite obiective care au stat la baza politicii externe sovietice. Acestea pot fi cel mai bine urmărite folosind lista „țeluri" alcătuită pentru a stabili scopurile lui Stalin. Prima parte a răspunsului va trebui să se refere la acest aspect, cu accent pe atitudinea fundamental defensivă a lui Stalin. După aceea puteți folosi lista intitulată „metode" alcătuită pentru a analiza activitățile sovietice din perioada 1924–1939 și veți observa cât de aproape s-a menținut Stalin în limitele obiectivelor pe care le-ați definit.

Examinatorii se așteaptă să comentați o problemă-cheie, anume dacă a existat o „întoarcere de 180°" în politica sovietică din anii '30. Indiferent dacă veți da un răspuns afirmativ, sau negativ, la această problemă, ceea ce contează cu adevărat este să dovediți că aveți cunoștință de chestiunea în cauză. În concluzie puteți reformula scopurile urmărite de sovietici și stabili constanța cu care au fost urmărite.

Pregătiți planuri de eseuri în legătură cu celelalte trei chestiuni folosind din nou listele alcătuite. Explicarea termenilor „alegere" și „necesitate" la întrebarea 2, cu referiri la ceea ce înțelegea Stalin prin nevoile de securitate ale URSS, așa cum au evoluat până în 1939, ar da un plus de eficiență studiului întreprins. Cuvântul „alegere" sugerează opțiunea. Mai avea Stalin vreo alternativă de opțiune în august 1939? Prin acest răspuns veți reuși să elucidați întreaga chestiune.

Eseul 3 se înscrie în continuarea celorlalte. Arătați care erau temerile lui Stalin în legătură cu poziția Uniunii Sovietice la sfârșitul războiului și apoi indicați felul în care a încercat să-și liniștească îngrijorarea, cerând să se încheie o înțelegere teritorială postbelică ce urma să garanteze securitatea sovietică. A obținut URSS asemenea garanții la Ialta și Potsdam?

Punctul de plecare al răspunsului la întrebarea 4 este similar. Cum a văzut Stalin situația internațională după 1945? Obiectivul lui statornic de apărare a Uniunii Sovietice l-a condus la considerarea foștilor aliați din război drept potențiali dușmani. A exagerat el ostilitatea acestora, sau temerile sale au fost reale? Cât de mult au contat în această chestiune manierele lui Stalin ca negociator și om de stat internațional?

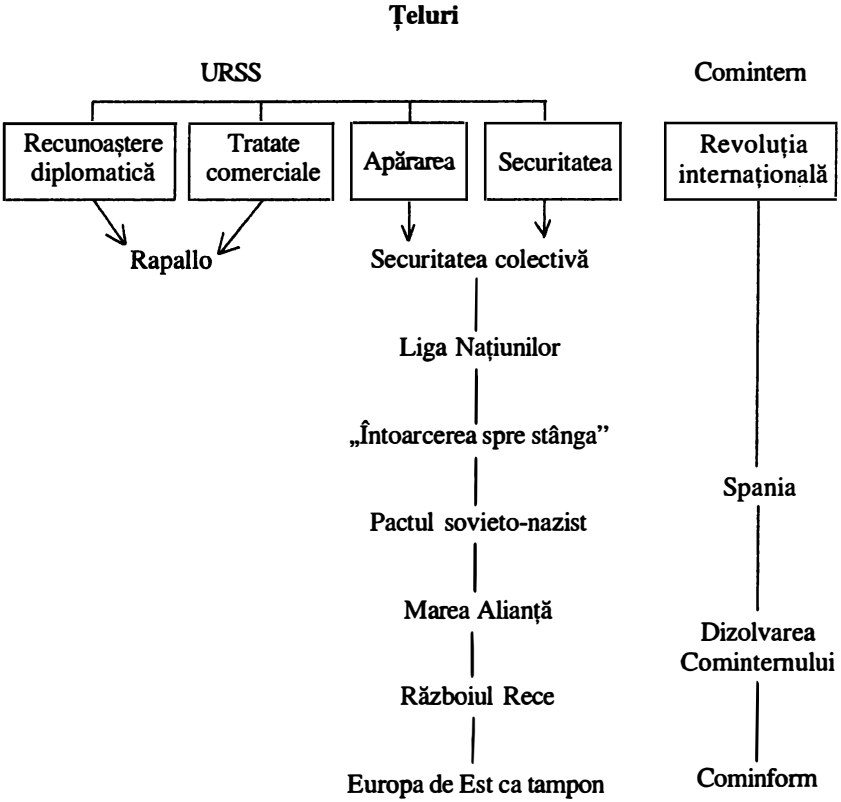

***Chestiuni bazate pe surse istorice asupra capitolului** „Stalin și relațiile internaționale"*

1. Scrisoarea lui Zinoviev

Citiți fragmentul din scrisoarea lui Zinoviev de la p. 89 și discursul lui Baldwin de la p. 90 și apoi răspundeți la următoarele întrebări:

a) După Zinoviev, ce obstacole trebuia să fie depășite pentru ca muncitorii britanici să se transforme într-o forță revoluționară?

b) Care au fost recomandările lui Zinoviev pentru destabilizarea situației politice și militare din Marea Britanie?

c) Ce legături există între propunerile revoluționare ale lui Zinoviev și dovezile aduse de Baldwin în discursul său?
d) Scrisoare lui Zinoviev s-a dovedit ulterior a fi un fals. Indicați ce partide sau organizații ar fi putut alcătui scrisoarea. Care ar fi fost motivele acestora?
e) De ce, la vremea respectivă, atâta lume a fost gata să considere scrisoarea ca adevărată?

2. Pactul sovieto-nazist

Citiți fragmentele extrase din pact de la p. 99 și din acordul din septembrie de la p. 100, apoi studiați fotografia de la p. 101 și răspundeți la următoarele întrebări:
a) Ce mijloace de protecție reciprocă pentru cele două părți sunt stipulate în pact?
b) Ce prevederi conține pactul pentru a preveni sau rezolva neînțelegerile viitoare dintre cele două părți?
c) În ce fel „Protocolul adițional secret" pregătește terenul pentru împărțirea Poloniei, la care se referă acordul din septembrie?
d) Cum ilustrează caricatura lui Low uluiala și mânia lumii occidentale la aflarea încheierii pactului sovieto-nazist?
e) Ce trăsături ale pactului sovieto-nazist i-au sugerat lui Stalin că acesta ar reprezenta o rezolvare de durată a diferendelor sovieto-germane?

3. Planul Marshall

Citiți fragmentul din discursul generalului Marshall de la pp. 108-109 și fragmentul din cuvântarea lui Vîșinski la Națiunile Unite de la p. 109 și apoi răspundeți la următoarele întrebări:
a) Marshall vorbește (rândul 3) despre „revigorarea unei economii a muncii în lume". Pe ce temeiuri respinge Vîșinski acest concept în cuvântarea ținută?
b) Explicați ce urmărea Vîșinski atunci când descria Planul Marshall ca „o simplă variantă a doctrinei Truman" (rândul 1).
c) Ce temeri sovietice se ascund în spatele acuzației lui Vâșinski că „acest plan este o încercare de a împărți Europa în două tabere" (rândul 7)?
d) În ce privințe reprezintă cuvântarea lui Vâșinski o expresie a atitudinii lui Stalin din perioada Războiului rece?

CAPITOLUL 6

Hrușciov

1. Începuturile carierei

Nikita Hrușciov s-a născut în 1894 în familia unui țăran sărac din Kalnikova, orășel în sudul Rusiei aflat în apropierea granitei ucrainiene. La vârsta de 15 ani, lipsit de o educație școlară corespunzătoare, a părăsit munca agricolă pentru a deveni ucenic mecanic în industria minieră. Exceptarea lui de la serviciul militar în timpul războiului din 1914–1917 sugerează faptul că era considerat un muncitor de valoare. Cu toate acestea, după aderarea la partidul bolșevic în 1918, a intrat curând în serviciul activ devenind comisar al Armatei Roșii în timpul războiului civil. Pe parcursul deceniului al treilea a lucrat ca secretar regional de partid însărcinat cu afaceri în diferite zone din Ucraina, inclusiv capitala acesteia, Kiev. Începând cu anii '30 se remarcă ascensiunea lui în cadrul partidului; se mută la Moscova și este numit acolo secretar regional, în 1931. În 1935 a devenit secretarul organizației de partid a capitalei. Ascensiunea lui Hrușciov trebuie pusă în legătură cu fenomenul epurărilor: asemeni tuturor celor care s-au ridicat în funcții de partid sau guvernamentale în această perioadă și Hrușciov a luat locul unor oameni căzuți în dizgrație, sau adesea omorâți. Prețul supraviețuirii politice era credința neclintită față de Stalin, domeniu în care Hrușciov s-a comportat exemplar. În următorii trei ani el și-a jucat fidel rolul în epurarea continuă a celor suspectați de antistalinism de la Moscova. La sfârșitul anului 1938 s-a întors în Ucraina, pe funcția de prim secretar de partid, urmând să facă aceleași lucruri și acolo; răsplata a fost că în anul următor, a obținut calitatea de membru în Biroul Politic. Între anii 1941 și 1945, timp în care zone întinse din Ucraina s-au aflat sub ocupație germană, el a îndeplinit funcția de comisar în armată, implicându-se în activitățile rezistenței civile și militare: a luptat la Stalingrad și a făcut parte din rândurile forțelor armate care au eliberat Kievul.

Imediat după război, Hrușciov a revenit în Ucraina ca prim secretar de partid. În ciuda unei perioade scurte și obscure când a fost suspendat din funcție, el i-a rămas întrutotul fidel lui Stalin, aducându-i frecvente elogii publice așa cum era de așteptat din partea oficialităților vremii. Pentru ilustrare, se va reda un fragment dintr-un discurs ținut de Hrușciov în fața partidului comunist ucrainean în 1949:

1 Datorăm toate succesele noastre marelui partid bolșevic și îndrumărilor tovarășului Stalin. Milioane de muncitori din toate țările lumii văd felul în care Uniunea Sovietică aduce la îndeplinire marile idei socialiste, ideile lui Marx-Engels-Lenin-Stalin.

În 1949, Hrușciov a fost convocat la Moscova de către Stalin și numit secretar al Comitetului General, având responsabilități concrete în planificarea agriculturii sovietice, o prelungire a specializării în domeniu, pe care și-o dezvoltase ca administrator în Ucraina. Munca pe care a depus-o nu a avut succese răsunătoare. Idea lui de dezvoltare a unor centre agricole la țară, cunoscute ca „orașe agrare", s-a dovedit un eșec și a fost luată în derâdere în paginile Pravdei. Toate acestea sugerau că nu era potrivit pentru conducere. La moartea lui Stalin, în 1953, Hrușciov era un membru conștiincios al Biroului Politic, dar nicidecum o personalitate remarcabilă. Felul său de a fi jovial și vorbăreț, părea mai puțin viclean și intrigant decât al celorlalți politicieni bolșevici, de aceea colegii tindeau să-i subestimeze ambiția și cruzimea.

2. Accesul la putere

Se poate face o paralelă interesantă între venirea la putere a lui Stalin în anii 1920 și cea a lui Hrușciov din deceniul al șaselea. Atât Lenin cât și Stalin au omis să indice cu claritate un succesor. După moartea ambilor a urmat o perioadă de conducere colectivă care s-a transformat într-o luptă pentru putere cu același rezultat, victoria persoanei celei mai nesemnificative și mai puțin probabile.

Luptele pentru putere din interiorul Kremlinului n-au fost nicicând ușor de lămurit de către cineva din afară, dar au ieșit la iveală dovezi evidente pentru alcătuirea unei relatări de încredere. Ca urmare a morții

lui Stalin din 1953, s-a alcătuit o conducere colectivă formată din Malenkov (prim-ministru sovietic), Molotov (secretar al afacerilor externe), Bulganin (prim-ministru adjunct) și Hrușciov (secretar al partidului). La început ei s-au temut că Lavrenti Beria, numit de Stalin șef al MVD (instituția care a înlocuit NKVD) ar putea încerca să folosească aparatul poliției secrete ca bază a pretențiilor sale la putere. MVD-ul reprezenta cu siguranță o forță majoră în Uniunea Sovietică, dar Hrușciov a contrabalansat-o prin Armata Roșie. Generalii îl detestau pe Beria datorită rolului jucat de acesta în cadrul marii epurări a forțelor armate din anii '30 și, în schimb, considerau că meritele lui Hrușciov de pe front îi confereau acestuia o mare autoritate; doar el singur dintre toți membrii conducerii colective luptase cu adevărat în marele război patriotic. Comandantul suprem sovietic, mareșalul Jukov îl prețuia în mod deosebit pe Hrușciov și, datorită acestuia, Hrușciov și-a asigurat suportul armatei. În iunie 1953, un contingent de trupe a înconjurat apartamentul lui Beria și a blocat orice posibilitate a MVD de a se opune arestării lui. Beria a fost închis, judecat sumar și împușcat. Această execuție a fost una dintre puținele din perioada luptei pentru putere poststaliniste. Pe viitor, pedeapsa pentru greșeli politice urma să fie mutarea pe o funcție mai mică, sau concedierea. Faptele sângeroase ale anilor '20 și '30 nu vor mai fi repetate. Acesta poate fi considerat un aspect al „dezghețului", o relaxare ușoară a tensiunii și restricțiilor, care a urmat după moartea lui Stalin.

Declanșarea „dezghețului" s-a datorat în primul rând lui Malenkov, ca prim-ministru. El a susținut necesitatea unor relații mai bune cu lumea exterioară și a propus să se dea atenție ridicării nivelului de viață sovietic în detrimentul investițiilor în industria grea. Gândirea lui progresistă nu i-a adus, însă, beneficii politice. În ciuda faptului că mulți considerau că balanța se înclină în favoarea lui ca viitor lider, el a fost manipulat de Hrușciov. Problema lui de bază consta în aceea că, deși era un administrator abil, nu se compara cu Hrușciov ca personalitate; el nu avea forța și puterea de convingere a lui Hrușciov. O altă dificultate era faptul, asemănător celui întâmpinat de rivalii lui Stalin după 1924, că Hrușciov era mult mai bine plasat pentru a susține pretenții la putere. Malenkov, ca prim ministru, era șeful guvernului, Hrușciov, ca prim-secretar, era șeful efectiv al partidului. Aceasta i-a dat posibilitatea ca, în următorii doi ani, să mineze poziția lui Malenkov în sistemul sovietic de conducere, nu însă printr-un atac direct, ci prin influențarea membrilor

de partid pentru a-i determina să critice politicile guvernamentale, pe miniștri și alte oficialități. Obișnuia să străbată țara în lung și în lat (ceea ce nu făcuseră liderii sovietici nici înainte și nici după revoluție), să asculte plângeri și să stabilească contacte personale cu numeroase persoane din rândul populației sau al oficialităților, obicei pe care l-a continuat și după ce a ajuns la putere. Și-a plasat proprii oameni în poziții-cheie, cum făcuse și Stalin, și a început să-și formeze o bază de putere. În 1955 ajunsese cu siguranță personalitatea dominantă a conducerii colective care-i urmase lui Stalin. Chiar în același an, Malenkov și-a recunoscut public responsabilitatea pentru lipsurile curente ce se manifestau în producția de cereale, și-a dat demisia din funcția de prim-ministru și a renunțat la orice intenție de a mai participa la cursa pentru putere, fiind înlocuit de Bulganin. O vreme, Bulganin și Hrușciov au condus aparent împreună, dar în realitate Bulganin era cel subordonat.

În 1956, Hrușciov s-a simțit suficient de stăpân pe situație pentru a lansa un atac ucigător la adresa faptelor și caracterului lui Stalin. Distrugerea legendei lui Stalin a fost ca un cuțit împlântat în inima activiștilor de partid și i-a făcut să se teamă de viitor, ca staliniști declarați ce erau. Nu exista nici o îndoială că toți își păstraseră pozițiile pe care le dețineau în continuare deoarece participaseră și trăseseră foloase din teroarea instituită de Stalin. Multora chiar le venea greu să se adapteze la noua situație, în lipsa lui Stalin, de aceea se simțeau dezorientați și îngroziți de implicațiile inerente ale atacului dezlănțuit de Hrușciov. Iată un vers dintr-un poem contemporan care le dezvăluie sentimentele: „Am construit în granit, dar acum roca se spulberă, se dizolvă, se topește la picioarele noastre". În jurul unor astfel de oameni a început să se strângă opoziția față de Hrușciov, opoziție ce a inclus diverși miniștri și oficiali nemulțumiți care-și pierduseră pozițiile ca o consecință directă a politicii lui Hrușciov de descentralizare, menită să creeze o mai mare eficiență administrativă.

În toată istoria sovietică, importanța principală dată de aderenți partidului consta în faptul că le oferea slujbe. Oricine atenta la aceasta, cum a făcut Hrușciov, întâmpina obligatoriu opoziție. La începutul anului 1957, în timp ce lipsea temporar, fiind plecat într-una din multele sale vizite peste hotare, opoziția a urzit planul de a-l înlocui. Curând după întoarcere, a fost nevoit să facă față unui atac concertat. Biroul politic a declarat că mersese prea departe cu destalinizarea și era

răspunzător de recentele revolte antisovietice din Polonia și Ungaria (vezi pp. 128-129). S-a votat demiterea lui din funcția de prim-secretar. S-a dovedit la înălțime, refuzând să accepte decizia Biroului Politic dacă nu era susținută de votul întregului Comitet Central al partidului. Folosindu-se de sprijinul armatei, el a aranjat ca la întrunire să ia parte proprii săi susținători, veniți la Moscova din diferite zone ale URSS. Această manevră i-a reușit. Comitetul Central a votat împotriva deciziei Biroului Politic. Molotov, Kaganovici și Malenkov au fost acuzați de a fi format un „grup antipartinic" și au fost nevoiți să demisioneze, înfrânți, din posturile lor ministeriale.

Deoarece apelase la armată pentru a se salva, acum Hrușciov a întreprins demersuri pentru a preveni ca această instituție să devină o amenințare. Jucând pe cartea invidiilor interne dintre ocupanții funcțiilor înalte de conducere, el a subminat poziția credinciosului său susținător, mareșalul Jukov, care a fost acuzat de a-și fi creat propriul „cult al personalității". Jukov a fost forțat să se pensioneze și a fost înlocuit în postul de comandant suprem de mareșalul Malinovski. Mai rămăsese ca doar Bulganin să fie îndepărtat, ceea ce Hrușciov a și făcut, determinându-l pe acesta să-și mărturisească implicarea în „grupul antipartinic. În martie 1958, Bulganin a demisionat din funcția de prim-ministru și și-a pierdut calitatea de membru al Comitetului Central. Curând Hrușciov s-a autoinvestit și cu această funcție. Pentru prima dată de la moartea lui Stalin, după cinci ani, o singură persoană deținea atât funcția de prim-ministru al guvernului cât și pe aceea de prim-secretar al partidului. După cum o vor dovedi evenimentele ulterioare, acesta nu i-a conferit lui Hrușciov o putere absolută, ci a rămas să răspundă în fața Biroului Politic și a Comitetului Central așa cum nu se întâmplase cu Stalin. Totuși, în următorii șase ani el a fost personalitatea sovietică predominantă atât ca lider intern, cât și ca om de stat internațional.

3. Destalinizarea

Procesul de distrugere a reputației lui Stalin a fost declanșat într-o manieră dramatică de „raportul secret" citit de Hrușciov în februarie 1956 la al XX-lea Congres al PCUS. Între anii 1953 și 1956 apăruseră deja anumite semnale ce sugerau că perioada stalinistă va fi reevaluată de către

Caricatură sovietică din perioada conducerii colective de după moartea lui Stalin. Unui oficial i se administrează o doză de „critică". Pe eticheta de pe sticlă scrie că este prevăzută pentru vindecarea „vorbăriei viclene, autosuficienței, pălăvrăgelii, îngâmfării, birocratismului și altor afecțiuni".

conducătorii Uniunii Sovietice. Referirile în presă la măreția și atotputerea acestuia s-au diminuat ca frecvență, iar schimbările politice introduse de Malenkov constituiau o critică implicită la adresa strategiei lui Stalin. Total neașteptate, însă, au fost dimensiunile și veninul atacului lui Hrușciov. În raportul său, care a durat o întreagă săptămână, Hrușciov a urmărit cariera lui Stalin începând cu anii '30 expunând în detaliu greșelile și crimele comise de acesta împotriva partidului. Stalin se făcuse vinovat de abuz flagrant de putere. Era personal vinovat de epurări „acele arestări în masă care au făcut un rău imens țării noastre și cauzei socialismului". Hrușciov a dat citire listei unui mare număr de membri de partid nevinovați care au suferit datorită persecuțiilor lui Stalin. Au fost citate cazuri individuale de nedreptate flagrantă și s-au dat exemple de brutalități și torturi folosite pentru smulgerea mărturisirilor. Cuvintele lui Hrușciov au fost deseori întrerupte de izbucniri de neîncredere și uimire din partea membrilor adunării, în timp ce el oferea detalii ale terorii instituite de Stalin.

Deși raportul lui Hrușciov a fost considerat un „discurs secret", în câteva zile comuniștii străini participanți la congres au oferit presei occidentale toate amănuntele și acesta a fost tradus, devenind cunoscut în lumea întreagă. El ne oferă o imagine vie a discursului ținut de Hrușciov și a reacțiilor pe care le-a suscitat:

Din 139 membri și membri supleanți ai Comitetului Central al partidului, aleși la al XVII-lea Congres, 98 persoane, respectiv 70% au fost împușcate, în special în perioada 1937–1938 (indignare în sală). Ei au fost numiți dușmani ai partidului și poporului numai în scopul de a fi calomniați, pentru a se fabrica împotriva lor acuzații false și pentru a se deteriora grav legalitatea revoluționară (stupoare în sală).

Au avut aceeași soartă nu numai membrii Comitetului Central dar și majoritatea delegaților la al XVII-lea Congres al partidului. Din 1966 delegați, 1108 persoane au fost arestate sub acuzația de crime contrarevoluționare. Tocmai acest fapt ne artă cât de absurde, cât de sălbatice și împotriva bunului simț au fost acuzațiile de crime contrarevoluționare aduse împotriva majorității participanților la congres (indignare în sală).

Ar trebui să ne reamintim că al XVII-lea Congres al partidului este cunoscut în istorie drept Congresul învingătorilor. Delegații la congres erau participanți activi la construcția statului nostru socialist; mulți dintre ei au luptat și au suferit pentru partid în timpul anilor revoluționari sau pe frontul războiului civil. Cum am putea crede, atunci, că acești oameni aveau „două fețe" și s-au alăturat taberei dușmanilor socialismului în era lichidării zinovieviștilor, trotkiștilor și adepților dreptei și după marile realizări ale construcției socialismului? (aplauze prelungite din partea membrilor).

Un exemplu de provocare ticăloasă, de falsificare odioasă și de violare criminală a legalității revoluționare este și cazul fostului membru supleant al Comitetului Central, tovarășul Eikhe care era membru de partid din 1905 (stupoare în sală). Eikhe, a fost arestat la 29 aprilie 1938 pe baza unor documente defăimătoare. A fost silit prin tortură să semneze o mărturisire prin care el și alți câțiva lucrători eminenți ai partidului au fost acuzați de activitate

antisovietică. Tovarășul Eikhe a fost împușcat la 4 februarie (indignare în sală).

Acum s-a stabilit cu certitudine că acest caz a fost fabricat și Eikhe a fost reabilitat post-mortem (aplauze din partea membrilor).

Hrușciov nu s-a limitat la denunțul epurărilor făcute de Stalin, ci l-a atacat pe acesta și pentru greșelile făcute în politica externă, în special în legătură cu blocul țărilor estice. De asemenea a ridiculizat ideea că Stalin ar fi erou de război, subliniind incompetența lui de organizator și strateg; unul dintre capetele de acuzare a fost că Stalin s-a folosit mai degrabă de un glob terestru, decât de o hartă detaliată cu ajutorul căreia să alcătuiască un plan de apărare a Uniunii Sovietice. Termenul folosit de Hrușciov pentru a descrie stalinismul a fost „cultul personalității", explicând că prin asta înțelege că toate greșelile comise în Uniunea Sovietică începând cu anii '30 au fost consecința goanei lui Stalin după putere personală și a „maniei grandorii".

Este semnificativ faptul că, deși Hrușciov a dat citire unei lungi liste a victimelor lui Stalin care acum erau în mod oficial absolvite de vină, aceasta nu se referea la perioada de dinainte de 1934 și nu includea nume ca Trotki sau Buharin. Lista lui Hrușciov era selectivă deoarece scopul lui era să ponegrească numele lui Stalin, nu să critice partidul comunist. Era important ca ilegalitățile și teroarea expuse să fie văzute ca fapte criminale comise de un singur individ. Atât în teorie cât și în practică, partidul constituia baza esențială a puterii în sistemul sovietic și Hrușciov nu dorea să pună la îndoială propria sa autoritate.

Oricum, „raportul secret" al lui Hrușciov a constituit un eveniment remarcabil în istoria sovietică și comunistă în general. Timp de un sfert de secol înainte de 1953 Stalin exercitase o putere uluitoare. El își asumase controlul absolut după distrugerea rivalilor politici. Fiind perceput ca moștenitor al lui Lenin, Stalin devenise vocea comunismului însuși. A ataca o asemenea legendă atât de curând după moartea lui Stalin crea posibilitatea reală a unor rupturi în cadrul Uniunii Sovietice și în rândurile comunismului internațional. De ce, atunci, a decis Hrușciov o mișcare atât de riscantă?

Destalinizarea a avut trei scopuri principale: să justifice introducerea unor măsuri economice progresiste în interiorul URSS-ului, să ajute la instituirea coexistenței cu Occidentul și să-i absolve pe Hrușciov și

pe alți lideri sovietici ai momentului de complicitate la erorile lui Stalin. Acest ultim obiectiv are o importanță particulară: criticarea personalității lui Stalin era singura cale de a explica eșecurile, altminteri inexplicabile, ale sistemului sovietic din timpul perioadei post-leniniste. Hrușciov își asuma un risc distrugând reputația lui Stalin; el știa că rămâne descoperit în fața acuzației de a fi fost el însuși un instrument în comiterea abuzurilor pe care le condamna. Oricum, participase la săvârșirea epurărilor din Moscova și Ucraina. Hrușciov, însă, a calculat totul, deoarece toți liderii sovietici ajunseseră la pozițiile prezente îndeplinind ordinele lui Stalin, nici unul nu era curat. Hrușciov și-a făcut socoteala că, dată fiind vinovăția tuturor, nu va exista nici un pericol serios pentru el atunci când îl va denunța pe Stalin.

În acea vreme popoarele din țările satelite ale sovieticilor și mulți observatori occidentali au interpretat evoluțiile situației din URSS ca semne ale unei deschideri spre toleranță și libertate, dar s-au înșelat. Nu s-a intenționat niciodată ca destalinizarea să fie o liberalizare reală a societății sovietice. Este adevărat că un mare număr de prizonieri politici au fost eliberați din lagărele de muncă ce proliferau pe vremea lui Stalin, iar cenzura stalinistă era mai relaxată, dar acestea nu erau decât simple gesturi și nu o abandonare integrală a totalitarismului sovietic. În acest context, faptul că Stalin nu a fost deloc atacat în perioada respectivă pentru terorizarea populației sovietice rămâne semnificativ. Acuzațiile care i-au fost aduse erau totdeauna exprimate în termenii unor crime împotriva partidului. Era logic ca Hrușciov să-și concentreze atacul asupra „cultului personalității" dovedit de Stalin pentru că aceasta reducea răspunderea pentru toate erorile trecutului la vinovăția unui singur om și astfel reputația și autoritatea partidului nu puteau fi diminuate, ceea ca a permis noilor conducători să introducă schimbări în politică și strategie. Dacă Hrușciov tot trebuia să treacă la reformele pe care le considera necesare pentru Uniunea Sovietică, atunci se impunea o anumită formă de „destalinizare".

4. Destalinizarea și sateliții sovietici

Iugoslavia a fost sigura țară est-europeană care a rezistat cu succes dominației sovietice instituită în perioada postbelică; rămânând

comunistă a fost totuși independentă față de URSS. Cu ocazia lansării programului său de destalinizare la cel de-al XX-lea Congres al partidului, Hrușciov a făcut mare caz de greșelile comise de Stalin în problema lui Tito și a comuniștilor iugoslavi. În concluzie, Hrușciov a afirmat că, dacă Stalin ar fi dovedit o înțelegere reală a lui Tito și a cauzei naționale pe care o reprezenta, Iugoslavia nu s-ar fi despărțit nicicând de blocul est-european:

Îmi amintesc de prima zi când a izbucnit conflictul artificial dintre Uniunea Sovietică și Iugoslavia. Odată, pe când mă întorceam la Moscova de la Kiev, am fost invitat la Stalin care, arătând spre o scrisoare trimisă recent de Tito, m-a întrebat: „Ai citit asta?". Fără să aștepte răspunsul meu, a adăugat: „Ajunge să ridic doar degetul mic și Tito nu va mai fi. O să cadă".

Noi am plătit scump această „ridicare a degetului mic". Afirmația reflectă mania grandorii dovedită de Stalin și el s-a comportat exact așa: „Doar să ridic degetul mic și Tito n-o să mai fie. Doar să ridic degetul mic și mulți alții vor dispărea".

Însă acest lucru nu s-a întâmplat cu Tito, indiferent cât de mult, sau puțin, a ridicat Stalin din deget, sau din orice altceva. Tito nu a căzut. De ce? Motivul este că, în acest caz de neînțelegere cu tovarășii iugoslavi, Tito avea în spatele lui un stat și un popor care trecuseră prin școala grea a luptei pentru libertate și independență, un popor care își susținea conducătorii.

Vedeți la ce a condus mania grandorii? Stalin își pierduse complet simțul realității; el și-a dovedit suspiciunea și aroganța nu numai în relațiile cu persoanele din URSS, dar și în relațiile cu toate partidele și națiunile. Am examinat cu atenție cazul Iugoslaviei și am găsit o soluție corespunzătoare, aprobată de toate clasele sociale din democrațiile populare și de întreaga omenire progresistă. Lichidarea relațiilor anormale cu Iugoslavia a fost făcută în interesul întregii tabere socialiste, în interesul întăririi păcii în întreaga lume.

Nu este clar cât de serioase erau intențiile lui Hrușciov când se refereau la luarea de măsuri pentru îmbunătățirea relațiilor sovietice cu lagărul socialist. Scopul lui principal pare să fi fost ilustrarea altei greșeli comise

de Stalin în politica externă. El nu cerea o revizuire a situației blocului comunist din est. Cu toate acestea, foarte mulți dintre sateliții sovietici au interpretat-o astfel. Ei au considerat atacul lui Hrușciov asupra comportării lui Stalin față de Iugoslavia ca pe o invitație de a porni ei înșiși la realizarea unei mai accentuate independențe naționale. Hrușciov l-a vizitat pe Tito în 1955 și 1956. Această revărsare a favorii sovietice a întărit idea că, o dată dispărut Stalin, Kremlinul acceptase dreptul Iugoslaviei de a se dezvolta conform propriei viziuni comuniste și, dacă faptul era permis pentru Iugoslavia, atunci de ce nu și pentru ceilalți sateliți? În tot blocul estic au izbucnit mișcări de independență, dar acestea au fost în special marcante în Polonia și Ungaria. În prima s-a avansat cerința dreptului Poloniei de a-și dezvolta propria formă de socialism. În fața presiunii tot mai mari, Hrușciov și conducătorii de la Kremlin au acceptat un timp compromisul de a tolera ca popularul patriot polonez, Gomulka, ce fusese scos în afara legii pe vremea lui Stalin, să se reîntoarcă la viața politică. Cu toate acestea i s-a cerut să descurajeze „revizionismul" în Polonia și să reînnoiască angajamentul țării sale la Tratatul de la Varșovia.

Măsura în care URSS era hotărâtă și sub Hrușciov să nu-și piardă controlul s-a dovedit cu claritate prin reacția față de evenimentele din Ungaria, din 1956. În primele sale faze „dezghețul" maghiar a părut să fie acceptat de Moscova. Lui Imre Nagy, căruia, ca și lui Gromulka, i se contestase orice funcție publică în timpul anilor staliniști, i s-a permis acum să redevină lider al Ungariei. Aparențele erau înșelătoare. Când guvernul Nagy a început să tolereze, dacă nu chiar să încurajeze, demonstrații populare antisovietice, Hrușciov a hotărât că lucrurile merseseră prea departe. Fiind deranjat de încercările Occidentului de a ridica chestiunea independenței Ungariei la ONU, de declarațiile de intenții făcute de guvernul de la Budapesta de a deschide viața politică și necomuniștilor și, faptul cel mai îngrijorător, de dorința lui Nagy de a-și retrage țara din Tratatul de la Varșovia, Kremlinul a ordonat invazia cu care amenințase de mult. Tancurile rusești au intrat în Budapesta și „experimentul liberal" din Ungaria a fost zdrobit.

Mâna grea lăsată de Hrușciov asupra Ungariei a fost o dovadă certă că destalinizarea nu avea în nici un fel intenția de a îmblânzi atitudinea fundamentală a URSS-ului. Când Uniunea Sovietică și-a simțit amenințată propria securitate, sau controlul asupra blocului estic disputat,

a fost gata să folosească cea mai dură presiune pentru a-și forța sateliții la ascultare. Destalinizarea s-a dovedit o iluzie pentru cei ce considerau că înseamnă o reală independență a Europei de Est. Realitatea politicii interne a URSS, relațiile de război cu Estul, nevoile economice sovietice și pretenția Uniunii Sovietice de a conduce lumea socialistă însemnau că Rusia poststalinistă își va întări și nu va relaxa controlul asupra sateliților săi est-europeni.

5. Hrușciov și economia sovietică

a) Agricultura

Nu mult după moartea lui Stalin, liderii sovietici au început să recunoască faptul că nu colectivizarea agriculturii rezolva problema producției alimentare și a rezervelor de hrană. În 1953, Hrușciov a informat Comitetul Central că stocurile de cereale obținute sub Stalin erau mai mici decât cele de pe vremea ultimului țar. El a susținut necesitatea unor transformări majore. Fiind mândru de originea sa țărănească, Hrușciov a pretins că deține cunoștințe speciale de agricultură și și-a făcut un punct de onoare din vizitele făcute la țară și discuțiile avute cu țăranii asupra problemelor și nevoilor acestora, ocazii cu care i-a încurajat să adopte tehnici mai eficiente.

Strategia lui principală consta în susținerea procesului de luare a deciziilor la nivel local. Pentru stimularea producției, autoritățile de stat, la îndemnul lui Hrușciov, au început să plătească prețuri mai mari țăranilor pentru cerealele achiziționate, taxele asupra beneficiilor din agricultură au fost reduse și au fost trimiși experți de la Moscova să lucreze și să dea îndrumări în activitatea locală. Stațiunile de mecanizare și tractoare (MTS)* construite pe vremea lui Stalin au fost dezafectate și transformate în ateliere de reparații. Chiar tractoarele au fost vândute agricultorilor. Succesul relativ al sistemului stimulativ poate fi dedus din faptul că între anii 1952 și 1958 veniturile țăranilor au crescut de mai mult de două ori. Deși salariile se aflau încă mult în urma celor ale muncitorilor industriali, existau speranțe pentru un avans economic real,

---

* Echivalent pentru SMA (stațiuni de mecanizare a agriculturii) (n.t.)

speranțe mai mari ca oricând începând de pe vremea NEP-ului și până în perioada de față.

Politica „pământ desțelenit" a fost o inițiativă a lui Hrușciov și s-a introdus în 1954. Acest proiect de mare amploare a fost inițial o politică având drept scop exploatarea suprafețelor din Uniunea Sovietică neutilizate mai înainte pentru producția de cereale. De o atenție specială s-au bucurat regiunile din Kazahstan și Siberia de sud. Peste un sfert de milion de voluntari, în majoritatea lor membri ai Comsomol-ului (Uniunea tineretului comunist) au fost înrolați pentru a munci în aceste regiuni. S-au făcut investiții financiare și materiale considerabile, în special pentru achiziționarea unui număr de 120 000 tractoare. Au fost arate peste șase milioane de acri de pământ virgin în primul an al proiectului. Entuziasmul cu care s-a implementat această politică a fost incontestabil. Din nefericire entuziasmul singur nu este suficient și nu poate suplini o planificare detaliată. În pofida speranțelor nutrite de Hrușciov nu s-a acordat suficientă atenție condițiilor locale. Bunăvoința voluntarilor nu a putut compensa greșelile de conducere și nici lipsa unei planificări de perspectivă. Adesea cerealele erau plantate într-un sol necorespunzător, iar condițiile climatice tindeau să fie ignorate. Nu se găseau fertilizatori în cantități suficiente. În goana de a produce alimente, culturile bune, ca cele de bumbac, au fost înlocuite prin culturi de porumb, care pur și simplu nu se dezvoltau. Acest fapt s-a produs mai ales în Kazahstan unde „mania porumbului" a condus adesea la abandonarea culturilor tradiționale pe suprafețe întinse de dragul unor culturi ale căror rezultate s-au dovedit atât de slabe, încât nici nu meritau să fie recoltate. Greșelile făcute printr-o irigare necorespunzătoare, sau din lipsa spațiilor de depozitare au dus frecvent la putrezirea unor recolte înainte de a fi distribuite, deși fuseseră adunate în condiții bune. Ideile lui Hrușciov nu au fost corect puse în aplicare de către oficialitățile responsabile cu transpunerea în realitate a proiectelor sale.

Deși a existat o creștere în producția sovietică de cereale în anii '50, aceasta s-a datorat rezultatelor mai bune obținute pe terenurile de cultură tradiționale și nu pământurilor desțelenite. Discuțiile oficiale în legătură cu recoltele sovietice record ca cele din anul 1962, nu pot disimula faptul că în prea puține zone producția s-a ridicat la înălțimea obiectivelor produse. Anul 1963 s-a dovedit dezastruos. Combinarea factorilor de climă necorespunzătoare cu solul subfertilizat și epuizat, a

dus la diminuarea cu o treime a rezultatelor așteptate în producția de cereale. Toate acestea au creat o lipsă acută de nutrețuri pentru animale, care a condus astfel la sacrificarea animalelor și în consecință la o diminuare periculoasă a șeptelului. Rezultatul a fost că s-a trecut la achiziționarea unor importante cantități de cereale din America și Australia, pentru a se evita foametea. Ceea ce începuse ca un mare proiect menit să dea posibilitatea URSS-ului de a depăși în domeniul producției agricole țările occidentale, nu a mai putut fi susținut decât prin dependența de resursele aduse chiar din aceste țări.

b) Industria

Nu este nimic izbitor de original în legătură cu politicile industriale adoptate de Hrușciov. Ceea ce a făcut el, la fel ca și în politica externă, a fost o continuare a strategiei începute de Malenkov înainte de a părăsi funcția de premier. Diferența constă în vigoarea și entuziasmul cu care Hrușciov punea în aplicare aceste politici. El avea ceea ce în Occident se numește un simț al relațiilor publice. Hrușciov considera că e nevoie de schimbări majore în domeniul economic sovietic și dorea să slăbească dependența țării de industria grea și să crească amploarea industriei chimice și de mecanică ușoară. El a insistat în aceeași măsură ca și Stalin asupra efortului susținut din partea populației dar, în timp ce Stalin a folosit coerciția, Hrușciov oferea stimulente. Neglijării deliberate a bunurilor de consum din perioada stalinistă, Hrușciov i-a opus promisiunea recompenselor materiale. El dorea să vadă sistemul administrativ organizat și descentralizat și disprețuia birocrația enormă crescută pe vremea lui Stalin. Hrușciov spunea că prin transferarea de la centru la nivel local a planificării economice, deciziile luate aici se vor dovedi progresiste și mai conforme cu realitatea, dar reducând posturile de autoritate centrală a nemulțumit, desigur, „clasa" birocratică. Aici numeroși membri de partid, care își datorau poziția actuală din mecanismul guvernamental și administrativ transformărilor staliniste, nu priveau cu ochi buni reformele care le amenințau pozițiile privilegiate.

Stalin dirijase economia sovietică prin intermediul primului plan cincinal. La moartea lui, în 1953, al cincilea plan cincinal se desfășurase pe jumătate și punea accent, ca și precedentele, pe industria grea. Când Hrușciov, continuând opera lui Malenkov, s-a gândit să reorienteze industria spre producerea bunurilor de consum, el a avut de zdrobit

rezistența acelor planificatori care se formaseră în idea că bunurile de consum aveau doar o importanță periferică și încă măsurau succesele economice în termenii producției de fier și oțel. Acest fapt era urmarea concepției lui Stalin de instituire a unei economii de război. Este adevărat că URSS a rămas în mare măsură tributară dezvoltării industriei militare, atât în domeniul nuclear cât și în cel al armamentului convențional, chiar și după moartea lui Stalin, dar Hrușciov credea cu adevărat că o relaxare în această privință va elibera economia și va conferi Uniunii Sovietice un potențial corespunzător pentru a ajunge la nivelul Occidentului. Întâietatea URSS-ului în tehnologiile spațiale ca și punerea la punct a programului de rachete au constituit o realizare remarcabilă, dar izolată, care nu a fost egalată în nici un alt domeniu al economiei.

În 1955 a fost introdus un al șaselea plan cincinal, însă a fost abandonat ca fiind prea optimist și înlocuit în 1959 cu un plan pe șapte ani. Acesta a fost conceput cu scopul de a promova producția de bunuri de consum, industria ușoară, chimică și a maselor plastice, conform instrucțiunilor date de Hrușciov. În plus a fost luată în considerare ideea dezvoltării regionale. Într-un mod mai puțin spectaculos decât în agricultură, dar nu mai puțin semnificativ, Hrușciov pornise la răsturnarea altui aspect major al politicii lui Stalin și anume recunoașterea faptului că URSS nu-și va putea continua dezvoltarea ca stat modern, decât dacă va echilibra într-o măsură substanțială structura sa economică.

Cifrele performante redate mai jos, reprezentând o comparație între obiectivele propuse de planul pe șapte ani și rezultatele efective din 1965, oferă o idee a gradului realizării politicilor industriale propuse de Hrușciov.

Venitul național brut	**Planificat**	**Realizat**
(calculat pe unitate de 100 procente în 1958)	162-165	158
Producția		
Produse industriale (unitate de 100 procente în 1958)	185-188	196
Bunuri de consum (unitate de 100 procente în 1958)	162-165	160
Oțel (milioane tone)	86-91	91

Țiței (milioane tone)	230-240	242
Îngrășăminte chimice (milioane tone)	35	32
Cereale (grâu) (milioane tone)	164-180	121
Porumb (milioane tone)	6,1	5,25
Muncitori angajați (milioane)	66,5	76,9
Total spații de locuit (milioane metri pătrați)	650-660	72,9

Comparate cu succesele pe ansamblu ale planului pe șapte ani, scăderile serioase s-au manifestat în producția de grâne și porumb și în incapacitatea de a rezolva problema sovietică tradițională a lipsei de locuințe.

6. Coexistența pașnică

Politica de coexistență dusă de Hrușciov a însemnat practic o recunoaștere a dreptului fiecărei națiuni de a-și alege propriul sistem politic și social. Acceptarea acestui drept a marcat o importantă schimbare în direcția atitudinii sovietice față de lumea exterioară. Revoluționarii de la 1917 se considerau niște cruciați care urmau să poarte lupta de clasă pe plan internațional, așa cum prezisese Marx. Realitatea politicii mondiale îi obligase pe Lenin și pe Stalin să renunțe la acest obiectiv, dar angajamentul la revoluția internațională nu a fost abandonat în mod oficial niciodată. Hrușciov a făcut un pas extrem de important atunci când a declarat în raportul secret la al XX-lea Congres al partidului din 1956 că un conflict violent între lumea comunistă și cea capitalistă nu era o necesitate, așa cum a descris-o Lenin. Această declarație era menită să pregătească strategia de coexistență ce a constituit o trăsătură importantă a politicii externe sovietice dusă sub Hrușciov în cei zece ani de după 1956.

Calea de îmbunătățire a relațiilor cu Occidentul fusese deja netezită de o serie de evoluții ale perioadei ce a urmat morții lui Stalin. Războiul din Coreea care tensiona relațiile internaționale a luat sfârșit în 1953. În anul următor, la Geneva, URSS s-a alăturat Angliei și SUA în acțiunea de negocieri pentru retragerea armatei franceze din Indochina. În 1955 Uniunea Sovietică a semnat un tratat de pace cu Austria și și-a retras trupele de ocupație ce staționau acolo din 1945. Atmosfera mai destinsă creată de toate aceste evenimente și cunoscută sub numele de „spiritul

Genevei" a dat posibilitatea URSS-ului de a participa la o conferință la nivel înalt, în vara lui 1955 la Geneva. Hrușciov și Bulganin s-au întâlnit cu președintele Eisenhower și cu primii-miniștri francez și britanic. Deși nu s-a ajuns la înțelegeri importante, cordialitatea mai accentuată care s-a manifestat în cadrul contactelor personale la vârf l-a determinat pe Hrușciov să considere că Uniunea Sovietică are de câștigat mai mult dacă urmează o politică a coexistenței pașnice, decât una de ostilitate împotriva Occidentului. El a început să întreprindă o serie de vizite, de obicei însoțit de Bulganin, în țări din afara blocului estic, un fapt de neconceput pe vremea lui Stalin. Între acestea s-au numărat India, China, Iugoslavia, Anglia și SUA.

Pe ansamblu, vizitele cu constituit un succes de propagandă, Hrușciov apăsând pedala realizărilor spațiale sovietice și subliniind în special operațiunea de lansare a satelitului „Sputnik" în 1957. El a apărat, de asemenea, sistemul sovietic, dovedind o mare pasiune și abilitate, arătând astfel Occidentului că și conducerea sovietică putea avea o față umană, ceea ce a produs un impact remarcabil în Statele Unite. Tocmai cu această ocazie a subliniat el că dezvoltarea armelor nucleare, atât în est, cât și în vest, făcea ca ideea de a rezolva diferendele dintre comunism și capitalism prin intermediul războiului să devină superfluă. Întâlnirile din 1959 între Hrușciov și Eisenhower la Camp David au fost atât de constructive încât au dat naștere noțiunii de „spirit de la Camp David" ca expresie a îmbunătățirii înțelegerilor sovieto-americane.

Cu toate acestea, curând deveni clar că aceste înțelegeri sunt deosebit de fragile față de realitatea Războiului rece. În 1960, o conferință la nivel înalt ținută la Paris a degenerat în ceartă în momentul când Hrușciov a anunțat că URSS doborâse un avion de recunoaștere american U2 care spiona teritoriul sovietic. El a făcut un adevărat nod al discordiei din refuzul lui Eisenhower de a-și cere scuze și a ieșit ca o furtună de la conferință. O întâlnire din 1961 cu noul președinte american, J.F. Kennedy, la Viena, s-a dovedit cordială, dar nu a dres neînțelegerea anterioară. Într-adevăr, în ciuda unui aparent respect reciproc, Hrușciov și Kennedy erau gata să se ia la harță în legătură cu probabil cea mai periculoasă confruntare est–vest din Războiul rece, criza rachetelor din Cuba, survenită în 1962.

Adevărul este că, deși coexistența prezenta atracție ca bază de abordare a problemelor internaționale, s-a dovedit greu de susținut în

fața crizelor recurente în legătură cu puncte în litigiu nerezolvate din cadrul Războiului rece, cum erau Germania sau cursa înarmărilor. Cu toate acestea, Hrușciov a obținut cel mai mare succes în politica sa de coexistență tocmai în privința cursei înarmărilor, prin semnarea, în octombrie 1963, a tratatului de interzicere a experiențelor nucleare, încheiat între superputeri.

7. Hrușciov și Germania

Hrușciov a moștenit o criză cronică în legătură cu chestiunea germană care-l va preocupa întreaga perioadă cât va fi fost la conducere. În 1945, când a luat sfârșit războiul din Europa, noua împărțire politică a continentului fusese efectiv hotărâtă. În expansiunea sa spre vest, URSS a străbătut o mare parte a Europei de est, inclusiv o treime din spațiul Germaniei, zonă în interiorul căreia se afla și capitala, Berlinul, situat la 160 km înăuntrul teritoriului controlat de sovietici. Conform înțelegerilor de la Ialta, Berlinul, ca și întreaga Germanie, a fost împărțit în patru zone de ocupație. Într-un timp scurt, cele trei suprafețe ale orașului ocupate de aliații occidentali s-au amestecat formând Berlinul de Vest, o enclavă capitalistă în interiorul teritoriului comunist. Pe viitor, toate problemele legate de Germania vor avea în centru chestiunea Berlinului. Acordurile încheiate la Ialta stipulau ca, într-un anumit moment din viitorul apropiat, puterile ocupante să se retragă din Germania și țara să fie reunificată. Cu toate acestea, pe măsura evoluției Războiului rece, la sfârșitul anilor '40, o serie de neînțelegeri dintre URSS și celelalte trei puteri ocupante au transformat divizarea economică și politică a Germaniei și Berlinului într-o suferință de lungă durată. Deoarece nu s-a reușit încheierea unui tratat de pace oficial între Germani și foștii Aliați din timpul celui de-al doilea război mondial, statutul celor două Germanii urma să rămână o chestiune în litigiu. Datorită faptului că au avut acces la Planul Marshall de ajutorare, Germania de Vest și Berlinul de Vest au început să-și revină economic în mod remarcabil, ceea ce contrasta flagrant cu sărăcia din Germania Democrată și Berlinul de Est, cauzată în special de lipsa resurselor și a capitalului de investiții. Diferențele au devenit scandaloase producând neplăceri autorităților est-germane și Uniunii Sovietice. Nu era doar o problemă economică; libertatea politică și stilul deschis de viață al

locuitorilor Berlinului de Vest s-a dovedit o tentație puternică pentru est-germani, tentație pe care nici un fel de propagandă sovietică n-a putut-o spulbera. În următorii opt ani de după 1949, aproape două milioane de refugiați au fugit din Germania de Est în Occident prin Berlinul de Vest. Mulți dintre aceștia erau muncitori calificați și profesioniști pe care RDG nu-și putea permite să-i piardă.

Aceasta a fost principala problemă căreia Hrușciov trebuie să-i facă față. El s-a referit la intenția sa de „a bloca scurgerea". Prima mișcare a fost să încerce să forțeze puterile occidentale să recunoască existența unui stat est-german separat (RDG) fapt pe care acestea l-au refuzat în mod constant. În 1955 a fost încheiat un tratat între URSS și RDG, care garanta Germaniei de Est deplină libertate în politica externă. Totuși, atunci când a explicat Statelor Unite termenii acestui tratat, Hrușciov a anunțat că URSS va continua să rămână autoritatea cu putere de decizie în chestiuni legate de traficul persoanelor între Berlinul de Vest și Germania Federală.

1 În privința controlului traficului între Republica Federală Germană și Berlinul de Vest, de personal militar și mărfuri pentru garnizoanele SUA, Marii Britanii și Franței încartiruite în Berlinul de Vest, s-a stabilit în cadrul negocierilor dintre guvernul URSS și cel al
5 Republicii Democrate Germane ca, începând de acum înainte, controlul să fie efectuat de comandamentul forțelor armate sovietice stabilite temporar în Germania până la realizarea unui aranjament convenabil.
(Notă către Guvernul SUA – din partea Guvernului URSS-ului, 18 octombrie 1955).

Nota lui Hrușciov era în parte o amenințare și în parte o ofertă făcută Occidentului prin angajarea responsabilității în privința tuturor problemelor accesului vestic în Berlin, URSS amâna momentul în care Occidentul urma să trateze direct cu Germania de Est. Dacă Vestul i-ar fi ignorat oferta și ar fi refuzat să recunoască legitimitatea RDG, atunci URSS ar fi trecut la predarea către Germania de Est a controlului rutei de acces, ceea ce ar fi forțat Occidentul la o recunoaștere de facto a RDG, nemaiexistând alternativă în fața relațiilor cu aceasta o dată ce URSS s-ar fi retras. Acest fapt ar fi distrus iluzia în care persista Occi-

dentul, că Germania de Est nu era decât sectorul sovietic al Germaniei ocupate.

La rândul lor, SUA nu s-au lăsat intimidate și au refuzat să-și schimbe atitudinea diplomatică față de Germania. Hrușciov nu a întreprins nici o acțiune. În 1958 RDG încă nu fusese recunoscută oficial de Occident ca stat suveran. Pentru a exercita presiuni, în luna octombrie a acelui an Hrușciov a informat Occidentul că Uniunea Sovietică intenționa să predea RDG întregul control al propriilor sale afaceri și cu această ocazie a înmânat un ultimatum. A acuzat Occidentul, printr-o exprimare dură, că folosește Berlinul de Vest ca „bază a spionajului și actelor antisovietice" și a prevenit că dacă în șase luni Occidentul nu va răspunde pozitiv, URSS va semna un tratat de pace separat cu RDG. Acest fapt amenința direct independența Berlinului de Vest întrucât, ca stat suveran, RDG ar fi avut dreptul să pretindă controlul asupra întregii sale capitale, Berlinul.

Berlinul este un focos care mocnește legat de un butoiaș cu pulbere. Incidentele iscate aici pot, într-o atmosferă de pasiuni aprinse, suspiciune și neîncredere reciprocă, să ducă la un război care va fi greu de oprit.
Uniunea Sovietică propune să nu se facă schimbări în procedurile prezente legate de traficul militar al SUA, Marii Britanii și Franței între Berlinul de Vest și Republica Federală a Germaniei, timp de o jumătate de an. Dacă perioada respectivă nu va fi folosită pentru a se ajunge la o înțelegere corespunzătoare, atunci URSS va duce la îndeplinire măsurile plănuite în înțelegerea cu RDG.
(Notă a Guvernului URSS-ului către guvernele Franței, Marii Britanii și SUA, 27 noiembrie 1958).

Ultimatumul lui Hrușciov a dus la o criză internațională, dar el nu părea să urmărească altceva decât să verifice cât de angajat este Occidentul în apărarea Berlinului. Puterile vestice au amânat în mod deliberat răspunsul oficial la nota lui Hrușciov, dar au făcut cunoscut că priveau ultimatumul de șase luni ca pe o ofensă. Când, în sfârșit, Statele Unite au răspuns pentru țările din Vest, au făcut-o în termenii reafirmării fără echivoc a dreptului neîntrerupt la acces liber în Berlinul de Vest. Confruntat cu această replică, Hrușciov și-a retras ultimatumul și, în cadrul unei întruniri

la vârf din martie 1959, a admis drepturile celor trei puteri ocupante în Berlinul de Vest. Pe parcursul unei serii de întâlniri la cel mai înalt nivel avute cu președinții americani, Eisenhower și Kennedy, Hrușciov și-a modificat cererile, dar a continuat să insiste că problema Berlinului, „acel os de pește în gât", cum o numea, trebuie rezolvată.

După ce un timp încercase o abordare mai amiabilă, Hrușciov s-a reîntors la atac. În iunie 1961 s-a întâlnit din nou cu Kennedy. De data aceasta și-a repetat avertismentele cerând ca puterile occidentale să fie gata să părăsească Berlinul în decurs de șase luni. Această amenințare a avut drept efect creșterea numărului de refugiați din Berlinul de Est în cel de Vest; cifra medie s-a ridicat în vara anului 1961 la 1000 persoane pe zi. Incapabil de a opri hemoragia prin alte mijloace, liderul est-german Walter Ulbricht, a ordonat construirea zidului Berlinului, simbolul material al împărțirii ideologice Est–Vest. Inițial au existat temeri că zidul, care împărțea orașul în două, va declanșa un conflict deschis dar, de fapt, în mod ciudat, acesta a creat o mai mare înțelegere internațională și a clarificat diferendele diplomatice care au condus la construirea lui și, de asemenea, a dus la oprirea pierderii esențiale de forță de muncă protejând Germania de Est de dezastrul economic.

El a ajutat la restabilirea echilibrului și, în consecință, a relaxat cerința unor măsuri disperate ce ar fi trebuit luate de Germania de Est și pe care Uniunea Sovietică ar fi trebuit să le susțină, iar Occidentul să le opună rezistență.

Inconsistența demersurilor făcute de Hrușciov pe lângă Occident în problema Germaniei se explică atât prin presiunile făcute asupra lui din interiorul URSS-ului, cât și prin valoarea intrinsecă a acestei chestiuni. Hrușciov era conștient că felul său de a conduce avea nevoie de confirmarea unor succese pentru a se justifica. El era urmărit în mod constant. Dacă ar fi reușit să rezolve problemele Germaniei și Berlinului într-o manieră care să aducă beneficii și prestigiu blocului estic și Uniuni Sovietice, aceasta ar fi fost o realizare excepțională și i-ar fi întărit considerabil poziția în URSS. În realitate, planurile i-au fost dejucate de tăria angajării Statelor Unite în apărarea Germaniei de Vest. În plus, slăbiciunea economică persistentă și bătătoare la ochi a Germaniei de Est a subminat poziția lui Hrușciov la negocieri, încât nu a fost niciodată capabil să-și realizeze scopul principal de a obține acceptul Occidentul de a încheia tratate de pace separate cu Germania. În spatele ultima-

tumurilor și durității lui Hrușciov se ascundea convingerea că un adevărat acord în problema germană nu putea fi realizat doar printr-o acțiune sovietică unilaterală, ci va necesita o înțelegere oficială și care să ofere garanții între SUA și URSS.

Deși zidul Berlinului a ajutat la stabilizarea situației în 1961, construcția acestuia a marcat eșecul politicii duse de Hrușciov în Germania până în acel moment. Atât el cât și URSS suferiseră o serioasă înfrângere internațională de aceea comportamentul său ulterior din 1962 în problema Cubei reprezenta, probabil, o încercare de a-și recâștiga prestigiul pierdut datorită Germaniei.

Ultima inițiativă a lui Hrușciov de pe frontul german a fost încercarea de a câștiga prin mijloacele persuasiunii ceea ce nu obținuse prin amenințări. A luat legătura direct cu guvernul vest-german, și-a trimis ginerele la Bonn pentru a organiza o serie de vizite oficiale și a făcut cunoscut că este gata să încerce rezolvarea chestiunii Berlinului prin tratative directe cu Bonn-ul, trecând peste Germania de Est. Acest fapt a constituit o răsturnare gravă a tuturor politicilor sovietice anterioare și, în mod normal, a provocat o reacție amară din partea lui Ulbricht și a Germaniei de Est. Chiar și în Uniunea Sovietică mulți au fost derutați de schimbare. Aparent, Hrușciov se convinsese că nu avea șanse de a determina Occidentul să încheie o înțelegere cu forța, așa cum încercase și nu reușise. Abordarea directă a guvernului vest-german trebuia să fie o strălucită lovitură diplomatică, ce putea conferi URSS avantaje în viitoarele negocieri. S-a zvonit, de asemenea, că Hrușciov personal îi considera pe Ulbricht și pe ceilalți guvernanți est-germani o adunătură de plicticoși pe care ar fi preferat, dacă putea, să-i ignore. Oricare ar fi fost motivele lui Hrușciov, ele au rămas un subiect de discuție pur academic deoarece, înainte de a obține ceva din noua lui politică germană, a fost înlocuit din funcție la el acasă.

8. Criza rachetelor din Cuba

În momentul în care Fidel Castro, conducătorul revoluționar al Cubei din 1959, a început să facă pași spre a pune capăt dominării economice a insulei de către SUA și s-a autodeclarat comunist, Hrușciov a sesizat posibilitatea unei lovituri majore în favoarea URSS-ului în Războiul

rece. A făcut o mutare rapidă prin aranjamentul ca URSS să cumpere produse alimentare cubaneze, oferind în schimb alte bunuri economice. Cuba constituia un punct evident de atracție pentru URSS deoarece-i dădea ocazia să pună ferm piciorul în emisfera vestică. Uniunea Sovietică spera și SUA se temeau că instituirea unui stat marxist susținut de Rusia în Cuba va marca preludiul unei expansiuni rapide a comunismului de tip sovietic în toată America Latină și Centrală.

Conștient de profunda nemulțumire a Statelor Unite, Hrușciov a avertizat că URSS era pregătită să acționeze dacă SUA vor folosi forța împotriva Cubei. Uniunea Sovietică și-a amplificat investițiile și amestecul în Cuba, toate acestea culminând prin instalarea de rachete nucleare sovietice pe insulă, capabile de a atinge aproape orice stat de pe teritoriul SUA. Drept justificare a acestei acțiuni sovietice, Hrușciov a declarat că armamentul nuclear se află acolo pentru a apăra Cuba împotriva unor posibile intervenții americane, însă, deoarece această pretenție venea după negarea faptului că URSS ar fi instalat vreo rachetă, argumentul a trecut drept neconvingător. Kennedy a anunțat instituirea blocadei navale a Cubei până la ridicarea rachetelor și a făcut cunoscut că, la cea mai mică încercare de a le folosi împotriva SUA, va ordona o replică în aceiași termeni. La afirmația lui Hrușciov că armele sovietice din Cuba, aflată în apropierea Americii, sunt același lucru cu rachetele americane din Turcia, vecina URSS-ului, Kennedy a răspuns că bazele de rachete americane se aflau acolo pentru a apăra Europa, în schimb singurul scop imaginabil al rachetelor din Cuba este să amenințe SUA cu un atac nuclear direct. Kennedy și-a susținut ultimatumul punând forțele armate americane în stare de alarmă nucleară.

Pus în fața unei fermități ce nu admitea compromis, Hrușciov a decis să nu riște o confruntare nucleară și a ordonat navelor sovietice care se îndreptau spre zona fierbinte să se împrăștie și să nu atace blocada navală americană. O dată cu relaxarea tensiunii s-au stabilit contacte directe, prin scrisori și telefonic, între Kennedy și Hrușciov, care au avut drept rezultat promisiunea liderului sovietic de a ordona retragerea rachetelor din Cuba și angajamentul președintelui american de a reduce bazele militare din Turcia. Acest ultim aranjament era un mare câștig pentru URSS dar, la vremea respectivă, el a fost umbrit de ceea ce părea observatorilor din Uniunea Sovietică o victorie diplomatică majoră a americanilor și o cedare din partea URSS, întrucât SUA își

restabilise influența supremă în emisfera vestică. Acest eșec evident a dăunat statutului internațional al URSS-ului și a suscitat criticarea serioasă a lui Hrușciov în Uniunea Sovietică.

9. Hrușciov și China

Venirea comuniștilor conduși de Mao Zedong la putere în China, în anul 1949, a fost salutată de Moscova, întrucât, în mod logic, Uniunea Sovietică considera că acum are un aliat marxist important în confruntările cu Occidentul din Războiul rece. Într-adevăr, tocmai aceste temeri, că se va forma un uriaș bloc de putere comunist dominat de sovietici, care se va întinde spre est, din Europa și până la Pacific, erau nutrite și de Occident, dar aparențele sunt înșelătoare. Nu exista o înțelegere adevărată între Moscova și Pekin. Relațiile dintre URSS și China comunistă nu fuseseră nicicând armonioase (vezi pp. 91–92). Rusia stalinistă preocupată de probleme interne, nu reușise să surprindă semnificația evoluțiilor din China condusă de Mao Zedong.

Problema principală a relațiilor dintre China Roșie și Uniunea Sovietică a constat în competiția pentru poziția de lider al lumii comuniste. Urma ca acesta să fie URSS, inițiatoarea și păstrătoarea Marii Revoluții de la 1917, sau Republica Populară China având o populație masivă și idei revoluționare înnoitoare? Conform analizei marxiste tradiționale, o adevărată revoluție proletară nu putea avea loc decât într-o societate urbană industrializată. După teoreticienii sovietici, China, având un sistem social bazat pe agricultură și mediul rural, nu putea fi considerată un stat comunist complet dezvoltat. Afirmațiile sovietice privitoare la inferioritatea modelului chinez au trezit mânia maoiștilor care, în replică, au acuzat URSS de trădarea cauzei revoluției internaționale, referindu-se în special la încercările lui Hrușciov din anii '50 de a institui o politică de coexistență cu Occidentul. Ironia sorții a fost că, deși moartea lui Stalin din 1953 îndepărtase un evident obstacol personal din calea unor mai bune relații chino-sovietice, distrugerea ulterioară a legendei lui Stalin de către Hrușciov a resuscitat suspiciunile Chinei. Acest asalt extraordinar îndreptat împotriva „cultului personalității" a fost interpretat în China ca un atac prost mascat la adresa propriului sistem de conducere puternic individualizat instituit de Mao.

În ciuda unor aparente înțelegeri ocazionale, animozitățile chino-sovietice au crescut pe parcursul deceniului șase. Mao a recunoscut că URSS deține o poziție specială în istoria luptei proletare, dar, de asemenea, a dat de înțeles că atitudinea generală a lui Hrușciov față de Occident este prea blândă. El a cerut ca Uniunea Sovietică să dovedească un angajament mai substanțial față de mișcările de eliberare din întreaga lume și să abandoneze revizionismul, cuvânt ce înseamnă erezie în vocabularul marxist. În 1957 Moscova a oferit Chinei asistență pentru construirea unei arme nucleare proprii, însă cerând în schimb să preia controlul asupra politicii de apărare a Pekinului. Prețul a fost prea mare și Mao a respins oferta optând pentru un program nuclear chinez care cerea timp îndelungat, dar în schimb era independent. China nu era pregătită să joace rolul de subordonată a URSS-ului.

Acest adevăr a devenit clar pentru toți în anul următor când relațiile chino-americane au fost întrerupte din cauza ajutorului militar oferit de Statele Unite naționaliștilor chinezi din Taiwan. În criza care a urmat, Mao aștepta din partea Uniunii Sovietice să acorde Chinei comuniste cel puțin un ajutor diplomatic, dacă nu militar, însă URSS a preferat să nu se amestece. Hrușciov a declarat că „timpurile nu sunt coapte" ca lumea socialistă să pună la încercare stabilitatea sistemului capitalist și a refuzat să facă orice promisiune comuniștilor chinezi. Pentru Mao acest fapt a fost o nouă dovadă a trădării cauzei comunismului internațional de către Hrușciov.

Toate aceste neînțelegeri profunde în privința politicii externe și ideologiei marxiste s-au adâncit din cauza unor dispute teritoriale. La sfârșitul deceniului al șaselea și începutul anilor '60 ambele țări au plasat un mare număr de trupe de-a lungul graniței comune din Asia Centrală. Au avut loc frecvente incidente care amenințau să ducă la o confruntare majoră. Când, în 1962, a izbucnit un război la granița dintre China și India, URSS a rămas oficial neutră, dar prin canale neoficiale a făcut cunoscut că susține cauza Indiei și astfel a adâncit ruptura din relațiile chino-sovietice. În același an ruptura a devenit prăpastie ca rezultat al crizei rachetelor din Cuba. China a criticat aspru Uniunea Sovietică din două motive: în primul rând pentru că și-a amplasat rachetele într-o manieră și într-o zonă atât de ușor de detectat și în al doilea rând pentru lașitatea cu care s-a supus ultimatumului american.

Anul 1963 a marcat un punct limită în relațiile dintre cele două puteri comuniste; China a refuzat să se alăture SUA și URSS în semnarea tratatului de interzicere a experiențelor nucleare. Moscova a condamnat acest act, considerându-l o dovadă sigură de iresponsabilitate din partea lui Mao și a Chinei. Hrușciov a pretins că astfel China dorește să vadă lumea veche, atât capitalistă cât și comunistă, angajându-se într-un proces nuclear de distrugere reciprocă pentru a fi liberă să domine ceea ce ar mai fi rămas. Mao a replicat prin denunțarea Uniunii Sovietice că își reneagă datoria revoluționară. „Colaboratorii sovietici ai revizionismului se alătură câinilor conducători ai capitalismului." În replică, Uniunea Sovietică s-a întors la vechea tradiție rusească ce avertiza împotriva „pericolului galben", al spectrului vastei populații chineze revărsându-se asupra Europei dinspre est și având Rusia drept primă victimă. Pe plan ideologic Mao și tovarășii săi au fost taxați drept „mic-burghezi", și nu adevărați revoluționari proletari. Mao a răspuns numidu-i cu dispreț pe conducătorii sovietici „fasciști, nedemni de moștenirea marxist-leninistă". Acestea n-au fost simple insulte; caracterizând Kremlinul și pe Hrușciov drept trădători ai revoluției, Mao îi încuraja astfel pe comuniștii din toate celelalte țări să respingă controlul sovietic și să adopte modelul marxist chinez.

Toate acestea au avut o amprentă puternic personalizată, Hrușciov și Mao Zedong par să-și fi nutrit pe ascuns o antipatie profundă. Hrușciov îl numea pe Mao „cadavru viu", iar Mao îl considera pe liderul sovietic „o cizmă veche pe care o arunci într-un colț fiindcă nu mai folosește la nimic". Observatorii Occidentului găseau adesea că asemenea gratulări reciproce sunt amuzante și pitorești, dar în spatele insultelor se ascundea o bătălie pe viață și pe moarte pentru controlul asupra lumii comuniste. În loc să evolueze spre marele monolit de care se temea Occidentul, comunismul internațional a devenit o forță divizată. China și Uniunea Sovietică, cei doi giganți marxiști, erau angajate într-o competiție acerbă pentru obținerea sau păstrarea loialității și sprijinului restului lumii comuniste. Hărțuielile publice au dăunat prestigiului lui Hrușciov, iar scandalul neînțelegerilor chino-sovietice a constituit un focar în agravarea poziției sale pe plan intern în URSS. În anul 1964, momentul căderii lui de la putere a survenit ca o coincidență în aceeași lună în care China a detonat prima sa bombă atomică, iar Hrușciov încă mai încerca să coalizeze lumea comunistă împotriva ereticilor chinezi.

10. Căderea lui Hrușciov

În octombrie 1964 Hrușciov se afla în vacanță într-o stațiune de pe litoralul Mării Negre. În timpul absenței lui de la Moscova, Biroul Politic s-a întrunit și a decis eliberarea sa din funcția supremă. S-a stabilit o adunare a Cominternului Central, iar Hrușciov a fost convocat la Moscova pentru a apărea în fața membrilor acesteia. La ședință a fost informat că fusese pensionat datorită vârstei și sănătății șubrede, iar funcția sa a fost preluată de Leonid Brejnev și Alexei Kosîghin. Informația a fost făcută publică prin radio și ziarul *Pravda*. Celuilalt ziar moscovit, *Izvestia*, al cărui redactor șef era ginerele lui Hrușciov, nu i s-a permis să apară în ziua respectivă. Realizând că fusese manevrat și că nu avea aliați, fiind inutil să opună rezistență, Hrușciov s-a retras în obscuritate. Câteva zile mai târziu, *Pravda* a publicat un editorial substanțial în care, fără ca el să fie numit expres, apărea o listă a erorilor și slăbiciunilor dovedite de Hrușciov.

1 Partidul leninist este dușmanul subiectivismului, al individualismului și șovăirii în fața construcției comuniste, al planificărilor negândite, al concluziilor lipsite de substanță și al deciziilor pripite sau acțiunilor întreprinse fără a lua în considerare realitățile.
5 Fanfaronada, vorbele mari, jocul de-a șefia și refuzul de a ține cont de rezultatele științei și experienței practice sunt străine de partidul nostru.
Numai în conformitate cu principiul leninist al conducerii colective se poate orienta și dezvolta inițiativa tot mai creatoare a
10 partidului.

Felul în care a fost înlăturat Hrușciov și rândurile critice din *Pravda* sunt deosebit de instructive deoarece orice realizări ar fi obținut în deceniul precedent este clar că în toamna anului 1964 el ajunsese izolat și lipsit de susținători politici. Oricât de necesară ar fi devenit destalinizarea, Hrușciov, introducând această politică, își pregătise terenul propriei eliminări. Atacul asupra „cultului personalității" a creat un limbaj și o justificare pentru înlocuirea oricărui lider a cărui ulterioară autoritate ar fi devenit prea mare. Pe vremea lui Stalin, subordonații acestuia erau prea înspăimântați pentru a i se opune, ceea ce nu a fost cazul cu

Hrușciov. El deja avusese de făcut față unei înfruntări în deceniul al șaselea și nu a existat o mișcare organizată împotriva lui până în 1964 deoarece au lipsit ocaziile, nu voința politică. Toți demnitarii vechi își datorau pozițiile direct lui Stalin, însă Hrușciov nu s-a bucurat niciodată de aceeași autoritate. Este adevărat că unii oficiali de rang mijlociu sau mic erau protejații lui, dar el nu a deținut nicicând controlul asupra partidului și mecanismului guvernamental, așa cum îl avusese Stalin. Membrii conducerii colective care a urmat morții lui Stalin nu-i datorau nimic lui Hrușciov pentru pozițiile respective. Chiar în cei mai buni ani ai săi ca lider, Hrușciov trebuia să răspundă, în ultimă instanță, în fața Biroului Politic și a Comitetului Central ai căror membri erau, fiecare în parte, egalii săi politici, iar în mod colectiv îi erau superiori. Desigur, forța personalității are o mare importanță în orice sistem politic. În primii anii de conducere, stilul gregar și abordările glumețe caracteristice lui Hrușciov au produs o schimbare înviorătoare și bine venită față de încruntarea sumbră a stalinismului, dar aceste calități constituiau un avantaj numai când treburile mergeau bine. Așa cum a reieșit clar din articolul publicat în *Pravda*, în momentul în care prestigiul său a început să se diminueze, stilul și comportările lui Hrușciov au fost considerate greșeli personale.

Hrușciov era un conducător sovietic deosebit de muncitor și ieșea mereu în evidență. S-a implicat direct într-o serie de probleme de politică internă și externă. Acest amestec personal a avut avantajele sale evidente, însă i-a conferit și vulnerabilitate. Când politicile întreprinse au dat greș, el a apărut ca fiind direct răspunzător într-un fel în care un conducător mai puțin energic nu ar fi fost implicat. Evenimentele care i-au creat animozități nu au fost singulare, ci se poate considera că, o dată cu trecerea timpului, greșelile politice i-au umbrit succesele. Nemulțumirile au început să se acumuleze. La o privire retrospectivă se pot identifica zonele în care spiritul de opoziție s-a amplificat și se poate determina cauza datorită căreia în 1964 Hrușciov n-a mai avut nici un suport politic semnificativ pe care să se bazeze.

Încercările lui Hrușciov de a conduce și centraliza numeroase domenii ale conducerii de partid și guvernamentale l-au antrenat într-o luptă continuă cu forțele birocrației sovietice, întrucât stalinismul fusese un sistem bazat pe o uriașă birocrație. Partidul comunist fusese în timpul lui Stalin marele patron care dispunea de posturi. În momentul când

Hrușciov a încercat să raționalizeze sistemul pentru a-l face mai eficient, el a lovit în privilegiile și chiar în felul de viață ale unei întregi armate de demnitari și funcționari. Aceștia nu regretau în nici un fel îndepărtarea sa politică.

Inițiativa destalinizării întreprinsă de Hrușciov a suscitat o respingere încă mai dramatică și pe scară largă. Acesta fusese un risc calculat deoarece Hrușciov era conștient de faptul că stalinismul era înrădăcinat în URSS. După decenii întregi de adulare a lui Stalin, a admite că marele conducător greșise atât de grav în atâtea privințe, constituia o adevărată lovitură psihologică pentru membrii de partid. Unii din vechea gardă ca Molotov, sau Kaganovici, nu au putut suporta distrugerea totală a mitului lui Stalin. Din oportunism, s-au alăturat procesului de destalinizare, dar în sinea lor se temeau că acesta ar putea face eventuale dezvăluiri asupra propriului lor trecut. S-au gândit de asemenea că fenomenul ar putea constitui o amenințare la adresa afirmațiilor și reputației partidului. Mai mult, acordarea unei libertăți mai mari de exprimare pentru scriitorii și artiștii din perioada poststalinistă a „dezghețului" li se părea un pericol în plus și complet inutil. Fidelii partidului nu l-au iertat pe Hrușciov pentru că plasa obstacole în calea comunismului tradițional sovietic.

În drumul spre putere, la mijlocul anilor '50, Hrușciov putuse să se bazeze pe suportul considerabil al comandanților forțelor armate, dar în 1964 acesta fusese în mare parte pierdut, ca rezultat direct al încercărilor sale de a diminua, sau redirija cheltuielile de înarmare. La mijlocul anilor '50 URSS putea fi cu adevărat definită ca superputere; țara era egala SUA, având bomba cu hidrogen și începea să avanseze semnificativ în industria producătoare de rachete. Hrușciov a considerat că acestea justificau o reducere a cheltuielilor pentru armele convenționale. În 1960 a propus ca efectivele armate să fie reduse cu peste un milion de persoane, aproape o treime. Asemenea evoluții adăugate la pierderea prestigiului militar sovietic în problema cubaneză au avut ca rezultat faptul că în 1964 el epuizase toată bunăvoința generalilor.

În domeniul afacerilor externe, căruia îi dăruise o mare energie, Hrușciov a suferit o diminuare similară a rezultatelor obținute. Personal, el devenise neîndoielnic un om de stat internațional, viziunea largă și experiența directă în diplomația la nivel înalt nu aveau precedent în tradiția sovietică. Cu toate acestea, el nu a putut obține decât puține

succese; intrase într-un conflict de durată cu China, penibil și de nerezolvat, pentru păstrarea ascendentului moral al URSS în lumea comunistă; trezise speranțe de independență în blocul țărilor estice, pentru ca apoi să le zădărnicească prin intervenții militare și reimpunerea celui mai sever control sovietic; purtase o bătălie de durată în cadrul Războiului rece cu Occidentul asupra problemei Germaniei, dar nu a fost în stare să încheie tratatul de pace pentru care desfășurase atâtea forțe, ca în final să-i dezamăgească pe est-germani prin tratativele duse cu Bonn-ul. El a încercat, în ultimă instanță, să-și recupereze pierderile diplomatice prin instalarea rachetelor sovietice în Cuba dar, ulterior, n-a făcut decât să dea înapoi în fața hotărârii americanilor. Aceste eșecuri incontestabile au trezit resentimentele colegilor săi de la Kremlin.

Măsura cu care sunt judecați conducătorii, fie ei din țări capitaliste sau comuniste, este de natură economică. Hrușciov promisese o economie mai productivă bazată pe interesul consumatorilor dar și capabilă să depășească Occidentul, o pretenție curajoasă însă nerealistă. S-au făcut încercări în această privință, dar problemele fundamentale moștenite de la Stalin erau aceleași și la mijlocul anilor '60. Din păcate, tocmai politica sa clarvăzătoare, reclama făcută „pământurilor desțelenite", a fost cea care la vremea respectivă, i-a adus cele mai mari critici. Aparenta greșeală făcută prin introducerea acestei politici l-a discreditat mai mult decât oricare alt eșec.

Cei implicați în conflictul pentru îndepărtarea lui din anul 1964 puteau fi liniștiți că nu vor întâmpina nici o rezistență deoarece interesele sovietice lezate și dezamăgite de politica lui Hrușciov pe parcursul celor opt ani precedenți aveau o asemenea amploare.

Note la capitolul „Hrușciov"

Aceste notițe trebuie să ofere o descriere a carierei lui Hrușciov dinainte de 1953, dar obiectivul principal este să vă alcătuiți materiale de studiu în legătură cu schimbările aduse în Uniunea Sovietică de perioada în care Hrușciov s-a aflat la conducere. Acestea ar trebui să acopere atât afacerile interne cât și pe cele externe. Următoarele titluri, subtitluri și întrebări vă vor fi utile:

1. Începuturile carierei

1.1. Trasați principalele elemente biografice.

2. Ascensiunea

2.1. Situația politică din Uniunea Sovietică după moartea lui Stalin. Cum a reușit Hrușciov să manevreze pentru a accede la o poziție de putere în 1956.

3. Destalinizarea

3.1. „Raportul secret".

3.2. Care au fost motivele lui Hrușciov de a-l denunța pe Stalin?

4. Destalinizarea și sateliții sovietici

4.1. Cum au interpretat sateliții „raportul secret"?

4.2. Revolta din Ungaria din 1956.

5. Hrușciov și economia sovietică

5.1. Care au fost trăsăturile principale ale politicii de „pământ desțelenit"? În ce măsură a fost realizată?

5.2.1. Caracteristicile esențiale ale strategiei industriale adoptate de Hrușciov.

5.2.2. Comparați obiectivele și rezultatele planului pe șapte ani.

6. Coexistența

6.1. De ce a reprezentat aceasta o schimbare esențială în politica externă sovietică?

7. Hrușciov și Germania

7.1. Descrieți problema germană așa cum a fost moștenită de Hrușciov.

7.2. Cât de aproape a fost el de rezolvarea problemei?

8. Criza rachetelor din Cuba

8.1. Ce spera Hrușciov să câștige prin instalarea rachetelor?

8.2. În ce măsură au însemnat urmările acestei crize un eșec diplomatic pentru Hrușciov?

9. Hrușciov și China

9.1. Controversele fundamentale dintre China și URSS.

9.2. În ce măsură a fost Hrușciov personal responsabil de rivalitatea chino-sovietică?

10. Căderea lui Hrușciov

10.1. Circumstanțele imediate ale îndepărtării lui.

10.2. Natura puterii lui Hrușciov în comparație cu cea a lui Stalin.

10.3. Identificați domeniile principale în care s-a ridicat opoziția împotriva lui Hrușciov până în 1964.

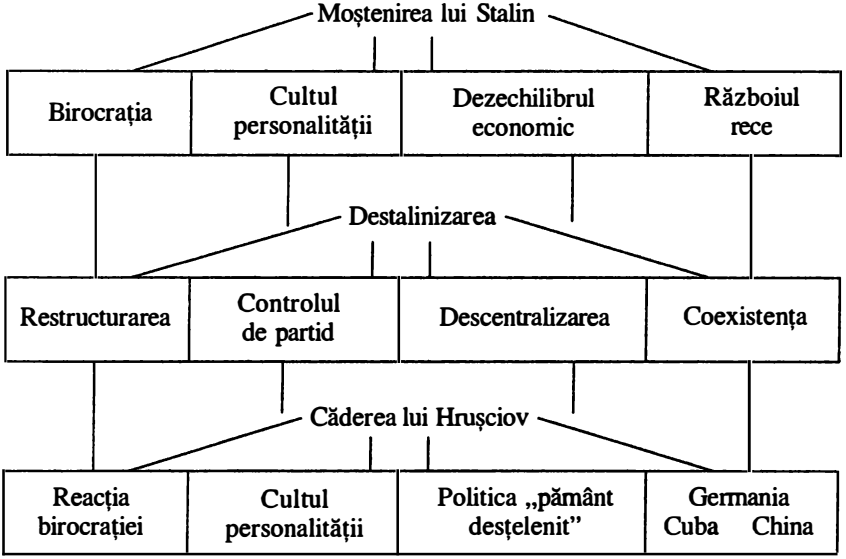

Răspunsuri la întrebări de eseu asupra capitolului „Hrușciov"

Întrebările puse de examinator la acest subiect sunt luate invariabil din trei domenii: motivele ascensiunii lui Hrușciov, politica sa de destalinizare și motivele căderii lui. Dacă veți face o analiză comparată punând în contrast politicile lui Hrușciov cu cele promovate de Stalin, vă veți constitui o bază pentru răspunsurile la întrebări din toate cele trei domeniile. Vi se poate pune o întrebare directă, cum ar fi: „Descrieți și analizați schibările majore introduse de Hrușciov în URSS în perioada 1956–1964". Această chestiune este fundamentală deoarece implică toate subiectele majore legate de perioada 1953–1964. Alcătuiți o listă cu trăsăturile destalinizării și efectele sale. Ar fi util să le grupați pe serii și subserii, de exemplu: a) politica internă – reforma economică, atacul împotriva birocrației, „dezghețul"; b) politica externă – coexistența, sateliții sovietici, problema germană, rivalitatea chino-sovietică. Aceste serii pot fi folosite ca schemă de referință în legătură cu orice întrebare asupra perioadei poststaliniste. În cadrul unei întrebări referitoare la o

chestiune generală, precum cea de mai sus, este posibil să vi se ceară diverse variante ale temei centrale. Iată câteva exemple:

1. De ce n-au fost capabili ceilalți membri din conducerea colectivă de după 1953 să-l împiedice pe Hrușciov să preia puterea la mijlocul anilor '50?
2. Examinați importanța celui de-al XX-lea Congres al PCUS (1956).
3. Ce succes a avut politica lui Hrușciov de destalinizare?
4. Luați în considerare opinia potrivit căreia Hrușciov a căzut de la putere în 1964 deoarece „el a încercat să facă prea mult și prea repede".

Alcătuiți un plan de eseu pentru subiectul 2. Pentru a ataca chestiunea „importanței" trebuie ca mai întâi să descrieți ce s-a întâmplat la congres. Paragraful de început va reprezenta astfel un model schematic al întregului răspuns. Acesta trebuie să se refere la punctele principale din „raportul secret" citit de Hrușciov. Cuvântarea sa reprezintă în mod clar piesa de rezistență a răspunsului și trebuie să constituie partea principală a eseului. Subliniați importanța cuvântării ca demarare oficială a destalinizării, scoțând în evidență faptul că toate ajustările ulterioare ale politicilor interne și externe sub Hrușciov și-au avut justificarea în dezvăluirile dramatice din raportul făcut congresului.

Examinatorii țin la subiecte ca cel numerotat mai sus cu 4, „Care sunt motivele căderii lui Hrușciov?" pentru simplul fapt că oferă o modalitate excelentă de a testa cunoștințele candidatului asupra întregii perioade în discuție. Vă recomandăm insistent, deci, să pregătiți un plan de eseu pentru subiectul 4. Evident trebuie să vă referiți direct la obiectivele lui Hrușciov. Utilizați cele două liste alcătuite pentru a indica inițiativele sale în politica internă și externă. După descrierea acestora pe parcursul câtorva paragrafe de început, veți reuși să judecați implicațiile din expresia „prea mult și prea repede". Chestiunile legate de volumul și ritmul încercărilor sale de reformă vă vor conduce la natura problemelor cu care s-a confruntat Hrușciov în era poststalinistă. Moștenirea lui Stalin, inerția birocrației și rezistența la inovare a reprezentanților intereselor oficiale au însemnat că Hrușciov a avut de înfruntat mari obstacole. Puneți-vă întrebarea dacă el a rezolvat aceste probleme pe calea cea mai eficientă. Avea el alternative reale? A dispus de timpul necesar? Încercați să legați aceste idei pentru a formula un răspuns coerent la chestiunea respectivă și a justifica, de asemenea, concluzia pe care o veți scrie în paragraful final.

Chestiuni bazate pe surse istorice asupra capitolului „Hrușciov"

1. Destalinizarea

Citiți fragmentele din cuvântarea lui Hrușciov din 1949 de la p. 118 și din „raportul secret" de la pp. 123–124 și răspundeți la următoarele întrebări:

a) Conform afirmațiilor sale din 1949, cum îl evalua Hrușciov pe Stalin în cadrul tradiției comuniste?

b) După cum a ieșit la iveală din „raportul secret", ce soartă au avut membrii Comitetului Central ales la cel de-al XVII-lea Congres al partidului?

c) Ce trăsături ale epurărilor sunt portretizate în descrierea făcută de Hrușciov felului în care a fost tratat „tovarășul Eikhe" (p. 123, rândurile 24-29)?

d) Cum ilustrează descrierea relațiilor lui Stalin cu Tito (pp. 126–127) conceptul de „cult al personalității"?

e) Explicați diferențele marcante de ton dintre discursurile ținute de Hrușciov în 1949 și 1956.

2. Planul pe șapte ani

Studiați tabelul de la p. 131 și apoi răspundeți la următoarele întrebări:

a) Conform statisticilor, care domenii ale economiei au fost cel mai aproape de realizarea obiectivelor planificate?

b) De ce s-a dat o asemenea importanță planificării bunurilor de consum?

c) Cum explicați discrepanța dintre cifrele planificate pentru construcția de locuințe și cele efectiv realizate?

d) Cu ce contribuie aceste statistici la înțelegerea țelurilor și rezultatelor politicilor agrare ale lui Hrușciov?

3. Chestiunea germană

Citiți fragmentele din notele oficiale de la pp. 135–136 și apoi răspundeți la următoarele întrebări:

a) La ce acord diplomatic se referă notificările din octombrie 1955?

b) Explicați ce înțelegeau sovieticii prin afirmația cuprinsă în notificările din 1958 (rândul 1) că „Berlinul este un focos care mocnește legat de un butoiaș de pulbere".

c) Care sunt „măsurile planificate" la care se referă rândul 10 al acestor notificări?

d) În ce fel ilustrează cele două notificări maniera aleasă de Hrușciov pentru abordarea problemei germane?

CAPITOLUL 7

Caracterizarea perioadei 1924-1964 din istoria sovietică

În capitolul 1 s-a avansat ideea că problemele acestei perioade pot fi exprimate în termenii a trei chestiuni relative la structura puterii politice, la economie și la relațiile externe. Să rezumăm caracteristicile perioadelor stalinistă și hrușciovistă prin intermediul răspunsurilor la aceste trei chestiuni.

1. Exercitarea puterii

Cum va fi exercitată puterea în statul sovietic și de către cine?

Unul dintre numeroasele paradoxuri ale istoriei sovietice constă în faptul că mișcarea comunistă, care teoretic se legitima prin voința maselor, a devenit într-o asemenea măsură dependentă de ideea marelui conducător. Amintirea ascendentului exercitat de Lenin asupra Partidului Bolșevic a dăinuit ca cea mai puternică moștenire a Revoluției din 1917. Calitățile practice dovedite de Lenin au fost necesare transpunerii în realitate a ideilor marxiste. După 1917 respectul pentru realizările lui Lenin ca lider de partid a devenit o parte vitală a tradiției comuniste. Stalin a sugerat cu abilitate că este un continuator al operei lui Lenin, fapt care i-a ușurat ascensiunea spre puterea absolută în URSS, după 1924. Împrejurările au făcut ca fidelitatea față de partid să fie considerată același lucru cu fidelitatea față de Lenin. În mod similar, Stalin a reușit la sfârșitul anilor '20 să-și identifice puterea personală cu conducerea de partid, ceea ce a făcut ca orice opoziție din partea celorlalți comuniști să devină extrem de dificilă. A-l critica pe Stalin era totuna cu a te îndoi de Lenin, de partid, sau de Revoluție.

Cunoștințele lui Stalin asupra mecanismelor interne ale Secretariatului l-au ajutat să obțină puterea. În 1924 ajunsese să dețină un număr de posturi administrative importante, dintre care cel mai înalt era acela de secretar general al PCUS. Acesta l-a plasat în poziția ideală de a supraveghea și controla angajarea comuniștilor în diferite funcții, ca răsplată oferită de partid. Stalin a ajuns curând omul de legătură în sistemul guvernamental devenit tot mai amplu. Un mare număr de funcționari comuniști își datorau poziția influenței exercitate de Stalin și nu-și puteau permite să-i fie neloiali. Aceasta i-a conferit o bază a puterii incomparabilă față de cea a rivalilor săi. În anii '20, Stalin a reușit să-i înfrângă pe toți ceilalți competitori în lupta pentru putere care a urmat morții lui Lenin. Dovada evidentă a măsurii puterii lui Stalin s-a manifestat în anii '20 când s-a lansat într-o serie de epurări comise împotriva rivalilor la guvernare, fie aceștia reali sau imaginari, împotriva forțelor armate și a partidului. Începând de atunci și până la moartea sa din 1953, Stalin a exercitat puterea absolută asupra Uniunii Sovietice.

Aveți în vedere următoarele considerente:

Stalinismul a fost mai mult decât simplu stalinism: a fost și leninism de asemenea. În loc de a-l considera pe Stalin un Iuda pentru Lenin, trebuie să ne gândim că i-a fost un protejat admirat. Cei doi s-au împăcat foarte bine și nimic n-a fost mai înșelător și mai calculat pentru a oferi o idee greșită asupra sistemului sovietic și asupra lui Lenin însuși, decât felul în care cei doi au fost priviți într-o opoziție forțată de adulatorii lui Lenin și dușmanii lui Stalin. Desigur, Trotki avea motive întemeiate să-l prezinte pe Stalin ca inferior, dar acesta nu este o scuză pentru apologeții fervenți ai revoluției leniniste, care mai degrabă ar ignora milioanele de oameni închiși în Gulag* (instituit de Lenin și nu de Stalin, deși nu purta acest nume) decât să admită că idealurile lor cele mai scumpe n-au nici o bază.

(Edward Crankshaw)

---

* Gulag – Sistemul închisorilor comuniste sovietice făcut cunoscut datorită operelor scriitorului Alexandr Soljenițîn (n.t.).

Există numeroase diferențe între leninism și stalinism. Leninismul a însemnat că primul și cel mai important lucru era conducerea de partid cu toate că avea o elită autoaleasă... Stalinismul a fost susținut de doi stâlpi, partidul și guvernul, și ambii se aflau sub supravegherea poliției politice. Stalin și-a reținut pentru sine multe surse de informare, întrucât să se fi bazat pe o singură sursă ar fi fost periculos. Una dintre rațiunile epurărilor a constat în faptul că îndepărta pe mulți dintre cei ce ofereau informații înlocuindu-i cu persoane noi, care aveau datoria să critice părerile predecesorilor. Sub Lenin nu a existat o astfel de concentrare a puterii. (Martin McCauley)

Un subiect de continuă dispută între cercetători este dacă totalitarismul lui Stalin a fost urmarea logică a autoritarismului lui Lenin, sau doar Stalin singur trebuie făcut responsabil. Isaac Deutscher și Roy Medvedev, care au suferit datorită lui Stalin, îl urmează pe Trotki în credința că Stalin a pervertit natura fundamental democratică a leninismului, transformându-l în dictatură personală. Prin contrast, Edward Crankshaw și Robert Conquest consideră tirania lui Stalin ca o formă complet dezvoltată a crezului revoluționar leninist, de natură esențialmente represivă. Alexandr Soljenițîn, un scriitor sovietic important ce a supraviețuit unei lungi perioade de detenție într-un lagăr de muncă stalinist, crede că Stalin era „un executant orb, mecanic, al voinței lui Lenin" și scoate în evidență faptul că întregul aparat al puterii lui Stalin era instituit înainte de venirea acestuia. Statul cu un singur partid, poliția secretă, atacul asupra facțiunilor din interiorul partidului, toate acestea existau și în 1924. În ciuda enormei puteri personale mânuite de Stalin, afirmația lui constantă era că deține puterea din voința partidului. În realitate, autoritatea personală deținută începând cu anii '30 și asigurată de epurările nemiloase l-a plasat deasupra partidului, astfel încât nu mai răspundea în fața nimănui. Hrușciov, succesorul lui la conducerea partidului și guvernului între anii 1956–1964, nu s-a aflat nicicând într-o poziție comparabilă. Deși a devenit și el atât secretar general, cât și șef al guvernului, puterea lui personală nu a atins proporțiile aceleia deținută de Stalin. Drept rezultat, atunci când s-a văzut că a mers prea departe cu ajustarea politicilor lui Stalin, colegii lui Hrușciov din conducerea de partid au fost suficient de puternici pentru a-l înlocui din funcție.

Există o tentație de a considera perioada lui Hrușciov, venită după tirania sumbră și ucigătoare a lui Stalin, ca pe un interval de liberalism. Aceasta ar fi o greșeală. Este adevărat că omul vizitelor și veselul Hrușciov prezenta un contrast personal profund față de paranoicul Stalin, care arareori părăsea Kremlinul, dar în ciuda aparentului spirit ludic și a frivolității, Hrușciov era un susținător hotărât al regimului comunist în URSS și sateliții săi. Nu era un adept al libertăților în sensul occidental al cuvântului, ci dorea să debaraseze sistemul de multiplele-i excrescențe birocratice, dar nu avea în vedere o societate deschisă. URSS a rămas în toate privințele un stat totalitar, un stat al unui singur partid, deci dominat de PCUS și tocmai acesta i-a contestat lui Hrușciov puterea absolută. Nu este o exagerare afirmația că Stalin devenise, la vremea sa, însuși partidul comunist. Hrușciov nu a obținut nicicând acest grad de identificare; în ultimă analiză puterea sa a fost mereu dependentă de sprijinul partidului. Când acesta i-a fost retras, în 1964, Hrușciov nu s-a mai putut baza pe alte resurse politice.

În cadrul planului de modernizare a Uniunii Sovietice, Hrușciov a luat decizia de moment să distrugă reputația lui Stalin și să-i abandoneze politicile. Prin asta el urmărea să răstoarne treizeci de ani de istorie sovietică ceea ce constituia o sarcină enormă care în final i-a depășit posibilitățile; Hrușciov a căzut de la putere în 1964 neatingându-și într-o mare măsură obiectivele propuse. Economia sovietică suferea încă de o criză de subproducție, nivelul sovietic de trai se afla tot la mare distanță în urma Occidentului, iar URSS era încă supraîncărcată de un buget militar uriaș.

Ironia sorții constă în faptul că, dacă trebuia demontată opera lui Stalin, era nevoie tot de un Stalin și nu de Hrușciov, care nu a reușit niciodată să concentreze în mâinile sale o putere atât de mare. De-a lungul celor opt ani cât s-a aflat la conducere, Hrușciov a dus o luptă constantă pentru a-și menține autoritatea asupra partidului și guvernului. Îndepărtarea lui din funcție de opoziția unită a colegilor de partid a fost dovada clară a incapacității sale de a controla mașina politică asemeni lui Stalin.

Una dintre trăsăturile moștenite de la Stalin a fost tocmai rezistența celor implantați în sistemul creat de el la ideea de schimbări majore în Uniunea Sovietică. Nu atât faptul că politicile lui Hrușciov erau defectuoase în sine a contat, ci că el a încercat să facă prea mult și prea

repede. De aceea a avut de înfruntat opoziția formidabilă a celor care, scăpând de epurări, au profitat de pe urma stalinismului. Partidul, birocrația și armata au fost principalii beneficiari și, deci, paznicii sistemului lăsat moștenire de Stalin. Prin încercarea de a reorienta Uniunea Sovietică, Hrușciov provoca o masă întreagă de interese oficiale. Reprezentanții acestor interese, forțele conservatoare sovietice, l-au învins în final.

2. Economia

Cum se va dezvolta economia în sistemul comunist sovietic

Orice măsură am aplica politicilor economice staliniste, cercetătorii sunt întrutotul de acord că revoluția industrială din URSS în perioada 1928–1941 reprezintă o realizare prodigioasă. Disputa nu este legată de amploarea acesteia, ci de logica generală și de mijloacele folosite în obținerea ei. Controversa istorică îmbracă forma a două chestiuni esențiale: a fost programul industrial adoptat de Stalin bazat pe o înțelegere realistă a nevoilor Rusiei moderne și ar fi putut fi URSS industrializată prin alte mijloace decât metodele brutale folosite de Stalin? Pe ansamblu, se poate argumenta că strategia economică stalinistă a fost o greșeală pentru că s-a bazat pe o înțelegere falsă a evoluției industrializării occidentale. Se poate spune că Stalin a interpretat greșit dificultățile economice întâmpinate de economia occidentală între cele două războaie mondiale. Este adevărat că Occidentul a parcurs o perioadă de relativ declin, dar acesta s-a manifestat în special în domeniul învechit al industriei fierului, oțelului și ramurilor asociate ale producției industriei grele, tocmai acelea pe care Stalin le-a ales pentru a investi în dezvoltarea Uniunii Sovietice. Occidentul și-a revenit prin intermediul expansiunii mecanicii ușoare și al tehnologiei moderne direct în creșterea cererilor de consum, stimulate în mod deliberat. Stalin intenționat a întors spatele bunurilor de consum. În perioada respectivă creșterea economică sovietică urma să aibă loc în domeniile spectaculoase ale întreprinderilor producătoare de oțel, ale rafinăriilor de petrol, uzinelor hidroelectrice, fabricilor de tractoare și altele asemenea. Acestea erau simboluri ale puterii sovietice. Nici un fel de concesii nu se vor face în URSS cererilor

decadente ale consumatorilor inspirați de capitalism. Într-un stat colectivist economia trebuie să slujească nevoilor colective și nu celor individuale. Un astfel de concept economic poate fi bine justificat în termenii teoriei comuniste și exprima cu claritate opinia lui Stalin asupra nevoilor imediate ale statului sovietic plasat într-o Europă ostilă, dar timpul va dovedi că industrializarea sovietică, așa cum a fost concepută și instituită de Stalin, nu putea răspunde nevoilor pe termen lung ale URSS.

Oricât de impresionante ar fi fost realizările pe termen scurt, revoluția economică stalinistă a condamnat Uniunea Sovietică la o manieră de dezvoltare care a dus la imposibilitatea atingerii obiectivului său principal, ajungerea din urmă a națiunilor avansate ale lumii. Chiar în momentul când Occidentul, datorită experienței amare a depresiunii, a început să înțeleagă nevoia de a abandona politica bazării pe industriile grele tradiționale, Rusia stalinistă a început să o adopte ca fundament al propriei dezvoltări economice. Problemele rezultate de aici (o economie veșnic dezechilibrată, cu o supraproducție de mărfuri neesențiale și o subproducție de bunuri vitale, pe un front de lipsuri alimentare cronice) îi vor supraviețui lui Stalin și se vor ridica în fața lui Hrusciov și a succesorilor acestuia.

Metodele staliniste de impunere a colectivizării și industrializării forțate sunt de asemenea subiecte controversate. Unii analiști au susținut, atunci și de atunci înainte, că istoria și caracteristicile Rusiei aveau nevoie de un Stalin pentru a efectua transformarea necesară a societății. Aceștia consideră că, în lipsa unui om cu autoritatea lui Stalin care să conducă, poporul rus nu s-ar fi mobilizat în măsura cerută de modernizarea societății. Puterea personală, s-a argumentat în continuare, a constituit cea mai consistentă și mai importantă tradiție în istoria Rusiei, iar anul 1917 nu a schimbat acest fapt. Autocrația țarilor a fost pur și simplu înlocuită prin autocrația lui Lenin și apoi a lui Stalin. O mare parte a popularității lui Stalin provenea din perceperea lui ca lider îndeajuns de puternic pentru a-i pune la punct pe țăranii veșnic turbulenți și îndeajuns de hotărât pentru a conduce națiunea spre modernizare pe aripile industrializării. Continuând acest raționament se pot justifica până și marile dificultăți prin care au trecut popoarele sovietice. Orice comparație istorică poate dovedi că nici o societate nu a realizat industrializarea fără a avea parte de mari tulburări și suferințe și, dacă experiența rusească apare drept cea mai dureroasă, explicația constă în viteza și intensitatea

modelului sovietic. În sfârșit, această concepție culminează cu argumentul că suferințele populației din Rusia în perioada planificării economice staliniste devin acceptabile din punct de vedere istoric când se ia în considerare faptul că, fără industrializarea forțată din anii '30, Uniunea Sovietică nu ar fi putut supraviețui în timpul celor patru ani de război total, între 1941–1945. E. H. Carr, fără a trece cu vederea mijloacele folosite, sugerează totuși că fără „economia planificată" stalinistă, URSS s-ar fi prăbușit în timpul războiului.

Acei istorici care s-au dovedit neimpresionați de concepția care apără metodele lui Stalin, au răspuns prin a scoate în evidență faptul că, în ciuda pretențiilor staliniste de a fi construit o economie de război, URSS nu a fost de fapt pregătită, Stalin scăpând mai mult datorită norocului decât planificării atunci când războiul a venit în sfârșit. S-a argumentat în continuare că economia rusească nu s-ar fi putut dezvolta oricum într-o asemenea măsură întrucât nu avea o bază serioasă, existentă dinainte, cu toate realizările aparente ale obiectivelor industriaale propuse. Scriitori ca Leonard Schapiro au sugerat că stilul și ritmul industrializării desfășurate în perioada țaristă de până la 1914 ar fi atins, dacă aceasta ar fi continuat, un același nivel de expansiune până în 1941 ca și strategia teroristă a lui Stalin. Norman Stone a susținut această teorie subliniind că doar datorită pregătirii profesionale și a structurii industriale de bază deja existente primul plan cincinal și-a atins nivelul performant. Robert Conquest, un critic deosebit de caustic al totalitarismului stalinist, a făcut următoarea remarcă: „Stalinismul este o cale de realizare a industrializării după cum și canibalismul este un regim bazat pe proteine superioare". Probabil că cea mai substanțială critică făcută de cercetătorii occidentali asupra metodelor lui Stalin este aceea a unui istoric al economiei. Deși îi acordă un credit lui Stalin datorită realizărilor sale în domeniul industrial, Alec Nove reflectează astfel:

> Încercările de a merge prea repede au mers de fapt prea departe. Sacrificiile impuse au fost într-o proporție lipsită de termen de comparație în istoria perioadelor de pace. Ura, trădarea și represiunea care au rezultat au costat foarte mult, inclusiv pe plan militar. Mulți sovietici i-au întâmpinat pe nemți ca pe eliberatori de tiranie.

Cei care susțin că politicile economice staliniste au fost o greșeală subliniază că, în afară de realizările în producția industriei grele, nivelul de viață al muncitorilor sovietici era în 1953 egal cu cel din 1928, iar nivelul de viață al țăranilor era mai scăzut decât cel din 1913. Hrușciov a încercat să reducă dezechilibrul optând pentru planificarea descentralizată, diversificarea industriei și încurajarea tehnicilor progresiste în agricultură. Din păcate pentru el, aceste măsuri au fost gândite profund, dar au fost prost aplicate. În perioada relativ scurtă pe parcursul căreia s-a aflat la conducere, Hrușciov nu a fost în stare să schimbe caracterul fundamental al economiei sovietice.

La vremea respectivă, Hrușciov a fost criticat în presă pe plan intern și extern pentru aparentele eșecuri ale politicilor agricole, critici în mare parte nemeritate deoarece el s-a străduit să îndrepte în câțiva ani neglijențele comise într-un sfert de secol. Procesul stalinist de subordonare a agriculturii nevoilor industrializării lipsise pământul de capital de investiții și de resurse. Colectivizarea forțată produsese rupturi în viața rurală într-o asemenea măsură încât aceasta ar fi avut nevoie de o muncă de generații pentru a se reface. Reformele lui Hrușciov au avut o bază sănătoasă, dar în fața lui se afla o sarcină enormă care s-a dovedit pe termen scurt a-i depăși resursele de care dispunea. Reintroducerea stimulentelor și încercările de a desțeleni pământurile virgine pentru a le face să producă constituiau politici care cereau timp înainte de a-și arăta roadele. Aceeași problemă se ridicase în fața reformatorilor agriculturii din timpurile țariste ca și în fața Rusiei revoluționare și doar timpul a fost singurul element care a lipsit întotdeauna. J. N. Westwood face aceste observații memorabile: „Pământurile virgine, datorită cărora Hrușciov și-a riscat reputația, s-au dovedit a fi o realizare ascunsă într-un eșec".

3. Relațiile externe

Care urmau să fie relațiile Uniunii Sovietice cu lumea externă?

Răspunsul lui Stalin la această problemă a fost exprimat prin sloganul „socialismul într-o singură țară". El a preferat să se concentreze asupra obiectivului apărării Revoluției în URSS, fără a ține cont de ceea ce s-ar

fi întâmplat cu cauza comunismului în altă parte. Faptul că realiza slăbiciunile Rusiei și, în consecință, nevoia țării de a fi mereu în defensivă, l-a condus la convingerea că aceasta era singura politică de urmat. Același lucru i-a determinat și decizia de a impune Uniunii Sovietice o industrializare forțată; dacă n-ar fi făcut-o era convins că Occidentul capitalist s-ar fi mobilizat pentru a distruge URSS: „ori facem asta, ori ne vor zdrobi". Revoluția internațională urma să fie amânată pe timp nedefinit până ce URSS și-ar fi consolidat poziția pentru a fi în afară de pericol. Concepția lui a intrat în conflict direct cu internaționalismul revoluționar al rivalului său bolșevic, Troțki. Politica externă sovietică a devenit în primul rând o chestiune de autoapărare, dar în privința aceasta a apărut o complicație: URSS părea să vorbească pe două glasuri. Cominternul, vocea comunismului internațional dirijat oficial de Moscova, continua să anunțe că Uniunea Sovietică va conduce lumea spre o revoluție violentă. Prin contrast, ministerul de externe stalinist urmărea să dezvolte contacte diplomatice și comerciale tocmai cu acele state și guverne împotriva cărora era dirijată propaganda Cominternului. Istoricul J. N. Westwood explică documentele contradictorii privitoare la relațiile externe ale URSS în acești termeni:

> 1 Se datorau distanțelor dintre activitatea Comisariatului Poporului pentru Afaceri Externe și cea a Internaționalei Comuniste. Primul, ca și instituția țaristă precedentă, făcea totul pentru a promova interesele Rusiei în cadrul ordinii mondiale existente pe când cea
> 5 de-a doua intenționa să distrugă acea ordine".

Ambiguitatea atitudinii sovietice a creat neîncredere și a făcut ca Stalin și Uniunea Sovietică să fie mereu suspectați în străinătate. Lipsa de încredere a devenit o barieră din ce în ce mai mare în calea încheierii unor înțelegeri diplomatice sau comerciale cu lumea exterioară. Este adevărat că în perioada respectivă URSS a fost parte contractantă într-un număr de acorduri comerciale, dar acestea s-au dovedit rareori de durată. Mai mult, nici măcar recunoașterea diplomatică acordată oficial Uniunii Sovietice nu a reușit să îndepărteze atmosfera de asediu prevalentă în interiorul țării. Teama de război a rămas o trăsătură constantă a vieții sovietice în timpul lui Stalin. În anumite privințe acest fapt convenea obiectivelor interne staliniste: amenințarea invaziei justifica menținerea

unui regim strict și făcea ca orice opoziție, cât de mică, să pară o trădare. Toate acestea, însă, nu puteau prezenta URSS unor observatori străini ca partener de încredere cu care se pot încheia afaceri sigure.

Ridicarea în Germania a nazismului virulent antibolșevic, în perioada anilor '30, a făcut ca nevoia securității URSS să crească în mare măsură. Prima mișcare întreprinsă de Stalin pentru a anula amenințarea a fost să încerce negocierea unor tratate defensive cu Franța și Anglia. Când acestea au refuzat să coopereze, Stalin și-a schimbat tactica și a aderat la Pactul de neagresiune sovieto-nazist din august 1939. Securitatea obținută prin această lovitură diplomatică s-a dovedit o iluzie, doi ani mai târziu armatele hitleriste au lansat invazia de mult pregătită și Uniunea Sovietică s-a trezit angajată într-o luptă disperată pentru supraviețuire.

Victoria militară obținută de URSS în 1945 sugera faptul că țara devenise acum o putere mondială și totuși atitudinea defensivă a lui Stalin a prevalat chiar și în momentul triumfului. Suferințele extraordinare încercate de populația sovietică în timpul războiului din 1941–1945 au devenit un model de experiență în istoria contemporană a Rusiei; devastarea unor zone vaste din teritoriul său și pierderea a 20 milioane de oameni au intensificat sentimentul Uniunii Sovietice de izolare și vulnerabilitate. După 1945 Stalin era încă mai hotărât să-și salveze țara de orice revenire a ocupațiilor străine, atât de frecvente începând cu 1914. Rezultatele războiului i-au oferit mijloacele necesare; înaintarea armatelor sovietice spre vest a lăsat URSS stăpână peste teritorii întinse ale Europei de Est pe care Stalin le considera acum zone tampon în garantarea securității față de Occident în general și față de Germania în particular. Refuzul său de a admite o relaxare a controlului sovietic asupra acestor regiuni nou dobândite a fost un factor al declanșării Războiului rece, confruntarea dintre țările comuniste din Europa de Est și democrațiile occidentale. De egală importanță la crearea acestei tensiuni Est-Vest a fost și existența armelor nucleare. Stalin a fost tulburat la aflarea veștii că SUA pusese la punct o bombă atomică în 1945 și a ordonat ca, indiferent de costuri, resursele și finanțarea necesare să fie puse la dispoziția oamenilor de știință sovietici pentru a le da posibilitatea să producă o armă sovietică asemănătoare. Acest obiectiv a fost atins în 1949 și a început cursa înarmărilor.

Războiul rece, cu amenințarea nucleară corespunzătoare, centura de fier ce despărțea Europa de Est de cea de Vest și cursa înarmărilor tot

mai amplă pe care le-a antrenat, a fost moștenit ca atare de Hrușciov. Acesta a adus un stil nou în politica externă sovietică. Ca parte a programului de destalinizare, el a urmat o politică de coexistență pașnică cu Occidentul. Deși această abordare sovietică a fost, firește, bine primită de țările capitaliste, ea trebuie privită ținând cont de interesele sovietice. Pentru Hrușciov, coexistența nu a reprezentat în primul rând o simplă chestiune de bunăvoință, el a urmat-o deoarece părea să ofere Uniunii Sovietice o cale de a-și ușura dificultățile cele mai mari din economie. Războiul rece era extrem de costisitor. Hrușciov știa că, atâta timp cât acesta rămânea trăsătura dominantă a relațiilor Est-Vest, Uniunea Sovietică va avea un handicap datorită costurilor apărării, ceea ce o va împiedica să-și revină economic și să se dezvolte. Promisiunea, deseori repetată de Hrușciov, că în viitorul apropiat URSS va depăși economiile occidentale necesita eliberarea de sechelele impuse de politicile industriale restrictive ale lui Stalin și adoptarea unor programe de dezvoltare moderne. Aceasta nu putea fi realizată atâta timp cât relațiile internaționale se menținеau în termeni de confruntare.

Politica de coexistență a avut succesele sale, dar în fața lui Hrușciov se ridicau probleme tot mai mari pe planul relațiilor externe. Divizarea Germaniei și a Berlinului au devenit tot mai stânjenitoare pentru URSS. Încurajați de politica de destalinizare, sateliții din blocul est-european dădeau semne periculoase de independență. China condusă de Mao Zedong a început să devină un competitor pentru Uniunea Sovietică la conducerea lumii comuniste. Rivalii lui Hrușciov din Kremlin s-au folosit de aceste dificultăți pentru a-i ataca politicile. În 1962 au avut ocazia să-l critice încă mai puternic: Hrușciov, care jucase în războiul rece pe cartea instalării de rachete nucleare în Cuba, a fost silit să le retragă, fiind confruntat cu ultimatumul american. În ciuda faptului că făcuse efortul să restructureze politica externă sovietică, Hrușciov a lăsat în urmă tot atâtea probleme câte moștenise. Chestiunea presantă cu care se confruntase URSS în 1924 – cum să-și garanteze securitatea într-o lume ostilă – era încă nerezolvată în 1964.

În memoriile sale, scrise la sfârșitul anilor '60 în timpul perioadei de retragere forțată, Hrușciov a susținut că cea mai mare contribuție a sa ca lider sovietic a constat în rolul de om de stat internațional. Deși a avut eșecuri în politica externă, această afirmație merită atenție. El devenise primul conducător sovietic cunoscut în toată lumea și și-a

reprezentat personal țara pe toate meridianele. A fost unul dintre primii oameni de stat care a făcut din „întâlnirile la vârf" o formă standard a diplomației internaționale. Hrușciov a vegheat transformarea URSS-ului într-o superputere și a urmărit triumful acesteia de pionier al spațiului. A fost primul conducător sovietic ce a declarat că țara sa nu mai gândește în termenii unei încleștări armate inevitabile între forțele socialismului și capitalismului și primul care a recunoscut coexistența ca principiu guvernant al relațiilor dintre state. Aceste realizări nu sunt oarecare.

În timpul celor 40 de ani de la moartea lui Lenin au existat totuși puține lucruri care să se schimbe. În 1924 Uniunea Sovietică era un stat cu partid unic, înapoiat economic și izolat internațional. În 1964, în momentul căderii lui Hrusciov, în ciuda eforturilor prodigioase și a suferințelor populației din anii anteriori, economia sovietică încă se târa în urma celor din țările avansate. Deși superputere, deținând controlul asupra Europei de Est, Uniunea Sovietică era blocată într-o luptă ideologică atât cu Vestul cât și cu Estul. În interior era supusă conducerii unui partid comunist intolerant și atotputernic ce reprezenta 10% din populație. În ciuda originii sale revoluționare, în 1964 Uniunea Sovietică era o societate conservatoare care se temea de schimbări. Acestea au fost moștenirea de durată a stalinismului.

***Note asupra capitolului** „Caracterizarea perioadei 1924-1964"*

Notițele la acest capitol trebuie să fie o trecere în revistă a trăsăturilor importante ale perioadei 1924-1964 luată ca întreg. Acestea trebuie să se refere la obiectivele și realizările lui Stalin și Hrușciov în legătură cu trei domenii-cheie, putere politică, economia și relațiile externe. Următoarele titluri, subtitluri și întrebări vă vor fi utile:

1. Puterea politică.

1.1. Natura regimului stalinist.

1.2. Principalele controverse în privința faptului dacă stalinismul a fost o continuare a leninismului.

1.3. Prin ce a diferit poziția lui Hrușciov în exercitarea puterii?

2. Economia sovietică.

2.1. Obiectivele lui Stalin. Cât de progresiste au fost acestea?

2.2. Dezbatere asupra metodelor staliniste.
2.3. Cum a încercat Hrușciov să reorienteze economia sovietică.
3. Relațiile externe.
3.1. Ce a reprezentat pentru politica externă „socialismul într-o singură țară"?
3.2. Ridicarea URSS la rang de putere mondială.
3.2. Ce a obținut Hrușciov prin politica de coexistență?

Răspunsuri la subiecte de eseu asupra capitalului „Perioada 1924–1964"

Pentru a reuși să răspundeți la întrebări care vizează cunoașterea unei perioade a istoriei sovietice trebuie, bineînțeles, să fiți familiarizați cu materialul tratat în celelalte capitole. O alegere restrictivă, sau parțială a materialului de studiu vă va face dificilă informarea, sau analiza perioadei în ansamblu. Nu vi se va cere, probabil, să marcați principalele evoluții dintre 1924 și 1964, dar se va aștepta să cunoașteți faptele și să aplicați aceste cunoștințe în analiza unei serii de chestiuni generale despre Stalin și Hrușciov. Deoarece istoria contemporană a Rusiei este atât de controversată, va trebui să vă străduiți să urmăriți unele dintre dezbaterile istorice majore.

Este evident că abordarea tritematică din acest capitol nu acoperă toate aspectele respective, dar atrage atenția asupra trăsăturilor esențiale. Dacă veți reuși să înțelegeți evoluția structurii de putere, economiei și relațiilor externe veți avea o bază serioasă pentru realizarea unui comentariu inteligent. Următoarea listă poate fi o cale utilă în abordarea fiecăreia dintre cele trei teme:

Puterea

1. „Exercitarea puterii de către Stalin în URSS a fost mai mult un factor distructiv decât unul creator". Discutați.
2. De ce nu a reușit Hrușciov să exercite puterea în URSS în aceeași măsură ca Stalin?

Economia

3. Cum considerați următoarea opinie: „Obiectivele economice ale lui Stalin n-ar fi putut fi atinse altfel decât prin metodele folosite de acesta"?

CARACTERIZAREA PERIOADEI 1924-1964

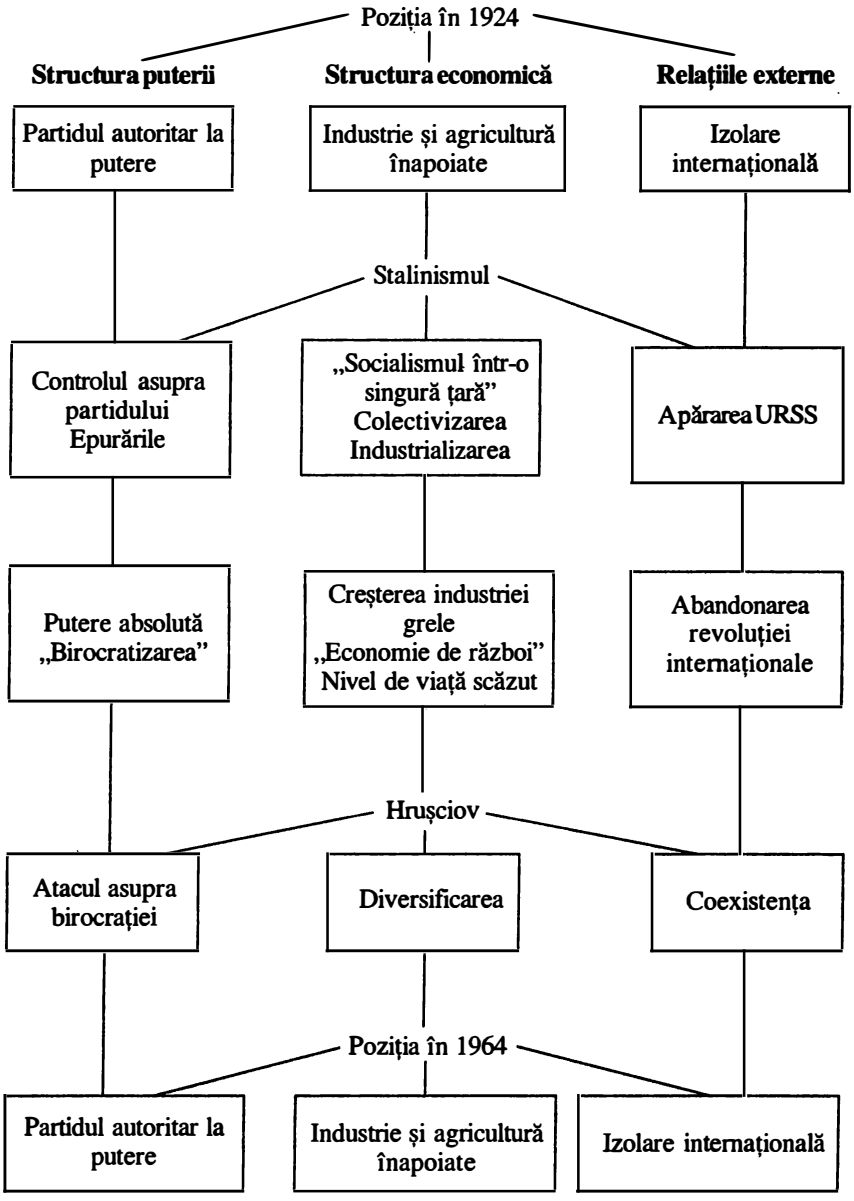

4. „Politicile economice staliniste, deși brutale, au fost un succes; cele hrușcioviste, deși umanitare, au fost un eșec." Discutați.

Politica externă

5. A fost politica externă din perioada lui Stalin bazată mai mult pe un sentiment de teamă decât de agresiune?
6. Care au fost motivele care l-au determinat pe Hrușciov să urmeze o politică de coexistență cu Occidentul?

Lucrările speciale de nivelul A includ invariabil întrebări de istoriografie (studiul felului în care este scrisă istoria și cum interpretează istoricii faptele). Este un obicei bun ca întotdeauna să ne consemnăm opinia personală referitoare la atitudinea, sau tendințele oricăror scriitori și cărți consultate în legătură cu subiectul. Acest lucru nu este mereu ușor, dar vă veți face o idee mai clară punându-vă întrebări directe, cum ar fi: Este acesta marxist sau nemarxist? Este un martor ocular sau un observator ulterior al evenimentelor? Este pro sau anti-Stalin, este pro sau anti-sovietic? Întrebări tipice de examen sunt:

1. De ce există controverse între istorici în legătură cu trăsăturile conducerii staliniste a Uniunii Sovietice?
2. A trădat, sau a desăvârșit Stalin revoluția începută de Lenin?

Alcătuiți o listă a principalelor diferențe de interpretare referitoare la legătura dintre Stalin și Lenin. Cu ajutorul acesteia recitiți capitolele 1, 2 și 3 pentru a verifica cele spuse de Stalin despre continuitatea dintre el și Lenin. Recitiți, de asemenea, fragmentele din capitolele 4 și 5 pentru a vă reaminti felul cum a condus Stalin politica economică și a relațiilor externe și aplicați aceste cunoștințe la clarificarea controversei dacă el a continuat sau s-a rupt de inițiativele leniniste. Analiza întregii perioade și a disputelor legate de aceasta va fi o modalitate interesantă de a regândi și reformula subiectele studiate în capitolele precedente.

Chestiuni bazate pe surse istorice despre capitolul „Perioada 1924–1964"

Stalinismul

Citiți fragmentele din scrierile lui Edward Crankshaw și Martin McCauley de la pp. 152-153 și apoi răspundeți la următoarele întrebări:

a) Ce înțelege Crankshaw când afirmă (rândul 1) că „Stalinismul... a fost Leninism"?
b) Explicați referirea din rândul 7 la faptul că „Trotki avea motive întemeiate să-l prezinte pe Stalin ca inferior".
c) După McCauley care au fost diferențele esențiale între stalinism și lininism?
d) Ce loc au ocupat epurările în exercitarea puterii de către Stalin, conform descrierii lui McCaualey?
e) Cum explicați marile diferențe dintre opiniile istoricilor când analizează stalinismul?

Lecturi suplimentare

Nu veți fi surprinși să aflați că, într-un domeniu atât de important ca istoria contemporană sovietică, există sute de cărți excelente. Desigur n-ar fi realist să așteptăm ca studenții și elevii să poată, în limitele unui curs de nivel A, să consulte mai mult decât câteva dintre acestea. Totuși ar fi păcat să vă limitați prea mult, mai ales într-o perioadă de studiu specializat și profund. Rapoartele comisiilor de nivel A conțin în fiecare an plângeri că studenții examinați nu cunosc informații suficient de cuprinzătoare. Următoarele sugestii urmăresc să servească drept ghid:

J.N. Westwood, *Russia Since 1917, (Rusia începând cu 1917),* Batsford, 1980

Această carte are marele avantaj de a acoperi atât perioada lui Stalin cât și pe aceea a lui Hrușciov, pe lângă faptul că este un studiu foarte bine scris de un cercetător important. Este o carte de dimensiuni relativ restrânse, dar se poate spune că nu există problemă esențială pe care să n-o clarifice.

E.H. Carr, *The Russian Revolution from Lenin to Stalin, (Revoluția rusă de la Lenin până la Stalin, 1917 – 1929),* Macmillan, 1979

Toți istoricii sunt conștienți de datoria lor față de E.H. Carr, a cărui muncă de o viață închinată Rusiei contemporane și fructificată în peste 20 de cărți a stabilit un etalon pentru cercetările ce au urmat. Din fericire și-a comprimat multe concluzii într-un singur volum, scris expres, după propriile sale cuvinte, „pentru studenții care caută o primă inițiere în acest subiect".

Lionel Kochan, *The Making of Modern Russia, (Formarea Rusiei contemporane),* Penguin, 1977

O altă carte deosebit de utilă în consolidarea cunoștințelor. Ultimele capitole acoperă perioada stalinistă până în 1945, cuprinzând mai ales informații asupra economiei și politicii externe.

Isaac Deutscher, *Stalin: A Political Biography, (Stalin, biografie politică),* Penguin, 1970

Din marele număr de biografii ale lui Stalin, aceasta este probabil cea mai interesată. În ciuda faptului că este tendențios, portretul făcut de un susținător al lui Trotki constituie o introducere fascinantă în controversa istorică dacă Stalin a fost, sau nu, un adevărat continuator al lui Lenin.

Alec Nove, *Stalinism and After, (Stalinismul și perioada următoare),* Allen and Unwin, 1975

Un alt text recomandat la aceeași temă are secțiuni foarte bune referitoare la Stalin și Hrușciov și ambii lideri sunt tratați în contextul istoriei Rusiei începând cu 1917. Același autor a scris o lucrare exhaustivă asupra economiei sovietice din perioada lui Stalin și Hrușciov.

Alec Nove, *An Economic History of the USSR, (Istoria economică a URSS),* Penguin, 1972.
Sheila Fitzpatrick, *The Russian Revolution, 1917–1932, (Revoluția din Rusia, 1917–1932),* OUP, 1986

O cercetătoare distinsă a impactului produs de Stalin asupra Uniunii Sovietice a cărei cea mai accesibilă lucrare este aceasta. După cum sugerează și anii din titlu, cartea se limitează la primii ani ai conducerii lui Stalin, dar scriitoarea aduce atâtea clarificări și este atât de bine informată în privința lucrărilor celorlalți istorici, încât trebuie citită.

Adam B. Ulam, *Stalin: The Man and His Era, (Stalin, omul și epoca sa),* Allen Lane, 1974

O carte ușor de citit care-l încadrează pe Stalin în contextul epocii sale.

Edward Cranshaw, *Khrushchev: A Biography, (Hrușciov, biografie),* Sphere, 1968

Un studiu remarcabil asupra lui Hrușciov. Crankshaw este un scriitor interesant pentru că face parte dintre istoricii occidentali care văd o descendență directă între Lenin, Stalin și Hrușciov. În ciuda destalinizării, Crankshaw îl consideră pe Hrușciov, sub toate aspectele esențiale, un stalinist.

Peter J. Mooney, *The Soviet Superpower – The Soviet Union, 1945–1980, (Superputerea sovietică: Uniunea Sovietică, 1945–1980),* Heinemann, 1982

Cei care urmăresc o cunoaștere detaliată a perioadei ulterioare anului 1945 sunt serios sfătuiți să citească această lucrare.

Glosar

Bolșevic	Numele (însemnând „majoritatea") preluat de Lenin și adepții săi după divizarea Partidului Social Democrat din 1903. Bolșevicii au fost aceia care au preluat puterea în cadrul Revoluției din Octombrie 1917.
Burghezie	Termenul marxist care desemnează clasa de mijloc a capitaliștilor exploatatori împotriva căreia muncitorii industriali (proletariatul) purtau un război de clasă violent.
Colhozuri	Cooperative agricole instituite ca parte a colectivizării forțate a agriculturii.
Comintern	Organizația Internaționalei Comuniste, instituită în 1919 în scopul declanșării revoluției în celelalte țări.
Comitetul Central (C.C.)	Organul executiv suprem al PCUS responsabil de crearea politicii oficiale sovietice.
Comisar	Ministru sau demnitar superior în guvernul sovietic sau în PCUS.
Comsomol	Uniunea Tineretului Comunist, mișcare de tineret între 14-28 ani, care se mobiliza adesea la munca de pionierat în industrie și agricultură.
Culaci	Definiți de Stalin ca o clasă a țăranilor înstăriți care se îmbogățiseră sub NEP și a căror distrugere era un preludiu necesar colectivizării. Stalin a afirmat că existența culacilor va împiedica modernizarea URSS.
Marxism-Leninism	Ideologia oficială comunistă bolșevică, bazată pe teoriile lui Karl Marx și interpretată și pusă în aplicare de Lenin.
Menșevic	Cuvântul (însemnând „minoritate") folosit pentru descrierea adepților lui Plehanov, după divizarea Partidului Social Democrat în 1903.
NEP	Noua politică economică; relaxarea controalelor economice severe impuse după războiul civil, decisă

	de Lenin în 1921. A reintrodus economia de piață în agricultură și a permis țăranilor să-și vândă surplusul de produse contra profit.
Nepmani	Clasa de negustori și pătura mijlocie care au profitat de NEP.
NKVD	Inițialele securității de stat după 1935.
OGPU	Organizația securității statului care a urmat instituției CEKA, responsabilă de menținerea autorității economice bolșevice și de controlul intern al Uniunii Sovietice – rebotezată NKVD în 1935.
PCUS	Partidul Comunist al Uniunii Sovietice (inițial Partidul Bolșevic).
Politburo (Biroul politic)	Cabinetul intern atotputernic al Comitetului Central al PCUS (cunoscut sub numele de „Prezidiu" între anii 1952–1966)
Pravda	Cuvânt rusesc însemnând „adevărul" și preluat ca titlu de cotidianul oficial al PCUS/Partidul Bolșevic.
Proletariat	Termen marxist pentru clasa muncitoare revoluționară.
P.S.D.	Partidul Social Democrat al Muncitorilor – partid marxist care s-a divizat în aripa bolșevică și cea menșevică în 1903.
R.D.G.	Republica Democrată Germană (Germania de Est)
R.F.G.	Republica Federală Germană (Germania de Vest)
Secretariat	Organism al PCUS care furniza funcționari oficiali, miniștri și angajați civili ai guvernului sovietic. După moartea lui Lenin, acesta a devenit baza esențială a puterii lui Stalin.
Sovhozuri	Ferme de stat* introduse (la sfârșitul anilor '20 împreună cu Colhozurile) ca mijloc al colectivizării țărănimii.
Sovnarcom	Consiliul Comisarilor Poporului (Guvernul URSS)

* Echivalent pentru I.A.S. Întreprinderi agricole de stat (n.t.).

Surse istorice în legătură cu „Stalin și Hrușciov"

Deși mai există domenii ale perioadei 1924–1964 în legătură cu care este greu să găsim documente, de la moartea lui Stalin din 1953 s-au publicat și s-au tradus numeroase materiale.
O colecție valoroasă de documente apare în:

Martin McCauley, *Stalin și stalinismul**, Longman, 1983

Comentariul adițional excelent oferit de editor face din această carte un material foarte util pentru cercetări.
O altă colecție substanțială de fragmente documentare comentate ne oferă:

F.W. Stacey, *Stalin și formarea Rusiei moderne,* Edward Arnold, 1970

Pentru a avea materiale de primă mână asupra colectivizării și epurărilor, studenții ar trebui să consulte lucrările următoare, însoțite de fragmente documentare voluminoase:

Robert Conquest, *Marea teroare: epurările staliniste din anii '30,* Penguin, 1971
Robert Conquest, *Recolta suferinței,* Macmillan, 1988

O remarcabilă descriere personală a lui Stalin, scrisă de fiica acestuia, apare în:

Svetlana Aliluieva, *Douăzeci de scrisori către un prieten,* Penguin, 1968

Studenții vor găsi că este fascinant să te adâncești în memoriile lui Hrușciov. Incursiuni în concepțiile și politicile, atât ale lui Stalin cât și ale lui Hrușciov, sunt publicate în:

* Titlurile originale sunt redate în nota de la p. 8 (n.t.).

N.S. Hrușciov, *Amintirile lui Hrușciov,* Andre Deutcsh, 1971

Emigrantul sovietic Soljeniţîn a scris o lucrare în mai multe volume bazată pe experienţă proprie, în care descrie viaţa în lagărele de concentrare staliniste. Orice fragment al acesteia merită citit:

Alexandr Soljeniţîn, *Arhipelagul Gulag,* Collins, 1974–1978

Alt testament al unui scriitor rus care, de asemenea, a suferit sub Stalin, dar contrar lui Soljeniţîn, a rămas loial Uniunii Sovietice, este:

R.A. Medvedev, *Să lăsăm istoria să judece,* Macmillan, 1973

INDEX

Aliluieva, S. 78, 80

Beria, L. 68, 123, 135, 145, 152
Brejnev, N. 143
Buharin, N. 20, 26-29, 31-33, 35, 43, 71-73, 94, 124
Bulganin, N. 119-121, 133

Castro, F. 138
Colhoz 34, 170, 171

Ejov, N. 68, 91

Hitler, A. 76, 88, 94-96, 98, 101, 103, 160
Hruşciov 3, 5, 7, 58, 66, 68, 69, 80, 117-151, 153-155, 158, 161-165, 167-169, 172, 173

Iagoda, N. 68, 69, 71, 72
Ialta 76, 105-107, 112-114, 134

Jdanov, A. 68

Kaganovici, L. 29, 121, 145
Kamenev, L. 12, 17, 19-21, 25, 26, 31, 33, 67, 68, 70, 71
Kennedy, J. 133, 137, 139
Kirov, S. 26, 66-71, 73, 75, 81, 83-85
Kosîghin, A. 143

Lenin, V. 1-5, 11-13, 16-23, 25, 26, 28, 30, 32-33, 35, 36, 47, 58, 66-68, 70-72, 75, 77, 78, 82, 83, 86, 87, 91, 92, 95, 101, 118, 124, 125, 132, 142, 143, 151-153, 156, 162, 165-171
Litvinov, M. 96

Malenkov, G. 119-122, 130
Malinovski, R. 121
Mao Zedong 140, 142, 161
Marxism 3, 77, 98, 170
Molotov, V.26, 29, 72, 98, 99, 119, 121, 145

NKVD 49, 68,69, 71, 72, 74, 78, 119, 171

Orgburo 15

Pilsudski, J. 92
Planul Marshall 109, 110, 113, 116, 134
Plehanov, G. 11, 170
Politburo 15, 171
Potsdam 106, 107, 112-114
Pravda 11, 27, 143, 171

Radek, K. 71
Rapallo 87, 88, 93, 95, 112, 115
Riutin, M. 72
Rîkov, A. 64, 65, 83

Secretariat 14, 16, 21, 22, 68, 152, 171
Smirnov, A. 19, 33
Soljeniţîn, A. 152, 153, 173
Stahanov, A. 51, 59

Testamentul lui Lenin 12, 19
Tito, J. 126, 127, 150, 152, 161
Tomski, N. 17, 26, 27, 29, 31, 71
Troţki, L. 12, 15, 17-22, 24-28, 30-33, 51, 66, 67, 70, 71, 85, 91, 92, 123, 124, 152, 153, 159, 166, 168, 175
Tuhacevski, M. 74

Uglanov, N. 29
Ulbricht, W. 137, 138

Vîşinski, A. 68, 71-73, 109, 110, 116
Voroşilov, K. 74

Zinoviev, G. 12, 17, 19-21, 25, 26, 31, 33, 67, 68, 70, 71, 88, 89, 91, 112, 115, 116, 123

acces la istorie

Editorul colecției: Keith Randell

Colecția *Acces la istorie* oferă o introducere concisă și foarte accesibilă în studiul perioadelor importante ale istoriei europene. Fiecare titlu este o lectură plăcută adresată elevilor, studenților, dar și publicului larg. Toate capitolele includ planuri de studiu pentru elevi și studenți.

***Stalin și Hrușciov: URSS, 1924-1964* este o analiză a perioadei ce a urmat Revoluției din 1917, când liderii politici ai URSS au fost I.V. Stalin și N.S. Hrușciov. Autorul prezintă dezbaterile istorice majore privitoare la această perioadă extrem de frământată, folosind documente de epocă și studiile celor mai importanți sovietologi occidentali. Evaluarea critică a imensului rol al lui Stalin în configurarea societății sovietice constituie o abordare valoroasă a fundamentelor Rusiei secolului XX.**

ISBN 973-571-375-6

9 789735 713751